CORINT
ISTORIE

GRACE ELLISON

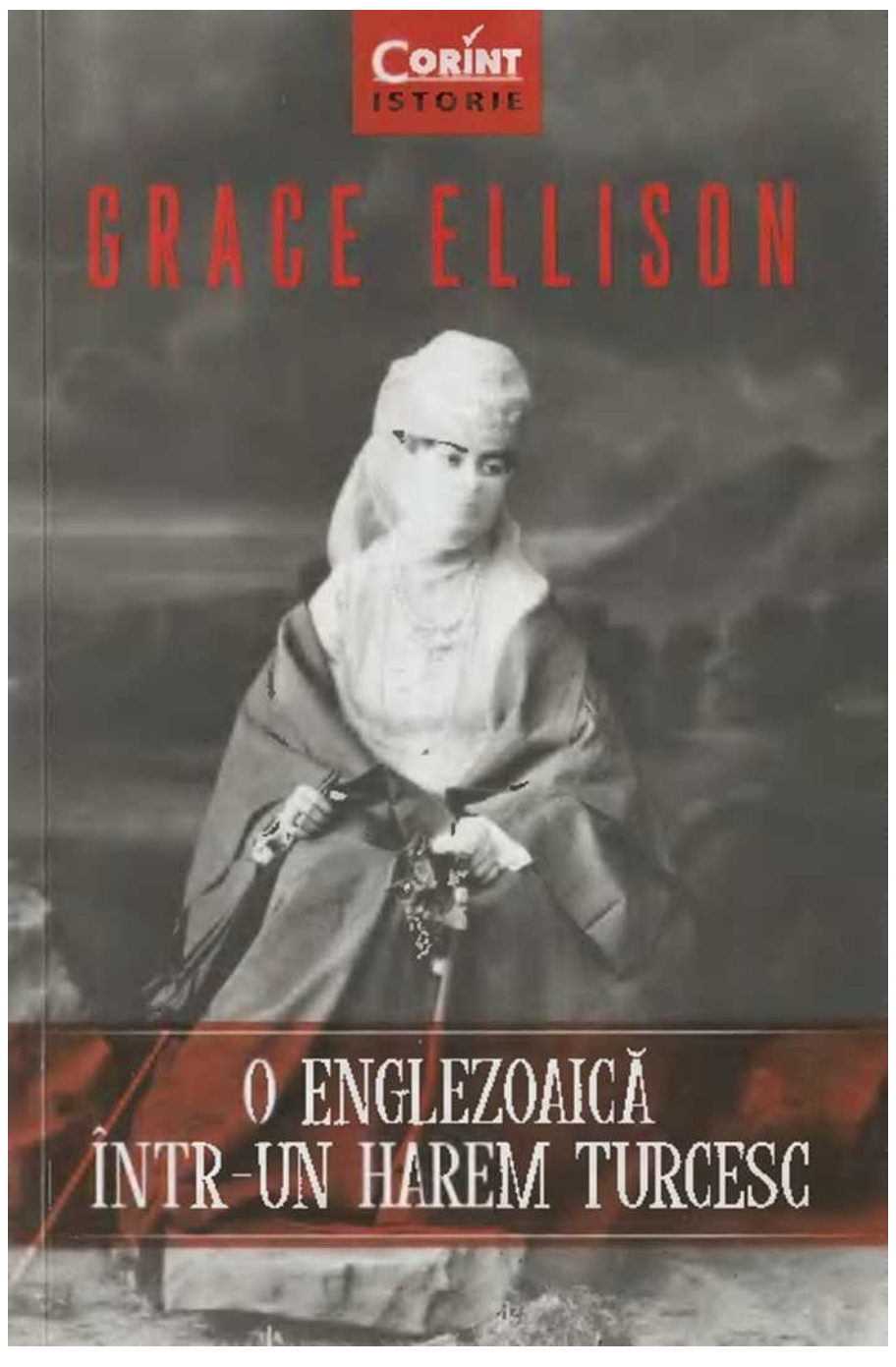

O ENGLEZOAICĂ ÎNTR-UN HAREM TURCESC

Publicat ţ.x'JHru prima dată în 1915, volumul reprezintă o colecţie de înseninări originale scrise de ziarista şi sufrageia <Jraw F.llison penrru *Daily 'l'elegmph* despic şederea sa în hai emul unui nobil turc. Dornică să risipească imaginea, cu iz senzaţional isc pe care o aveau occidentalii despre haremul turcesc, Dl ison zugrăveşte un porrrcc intim al vieţii luxoase, dar izola ie, a femeilor în zona casei care le era dedicată. Ptincrc temele abordate se numără moda, eveniment ele sociale, poligamia şi legăturile din familie. Pe lângă descrierea vieţii în imcriorul baremului, autoarea ofotă un comentariu critic plin de pasiune despre siacutul femeilor clin Turcia, discutând despre rolul religiei şi al naţionalismului in viaţa acestora. Cum sfârşitul cărţii coincide tu începutul Primului Război Mondial, canea esieun instantaneu captivam y) suriei ă ţii i urseşti în tranziţie de la epoca otomană, la aceea a republicii moderne.

„(Trace Pilisem se transpune, pur şi simplu, în pielea unei femei orientale pentru a sesiza mai bine realităţile .şi pentru a Înlătura prejudecăţile şi falsa înţelegere a modului de viaţă otoman. Nu a fost o încercare uşoară, mai ales că atunci, ca şi astăzi, abordările superficiale deformau adevărul. [...] Deşi serisji în 1915, prin valoarea mesajului, lucrarea lui drace Fii ison devine un arc pe-sie timp, c-ire ar putea fi la un mnmeni dai cheia înţelegerii diumclot care se dcslaşoaiă în ()ricni."

CALIN 1 'ESLLZL U

t$er^ 978-606-79Î-4Î5-9
i ti* i t*t ilf firtn(fe<a d»-

H istoria

P/jrtenef me-di.* rado

9ˡ7 "934359
www.kl

6RACE ELLISON

O ENGLEZOAICĂ INTR-UN HAREM TURCESC

Traducere din limba engleză de Mihai Manea
- - - Prefaţă de Călin-Felezeu
Introducere de Edward (jranville Browne

CORANT
BOOKS
2018

CRACE ELLISON, născută in Anglia, la sfârşitul secolului al XlX-lea, a fost jurnalistă pentru *Daily Telegraph* şi sufragetă. A călătorit in Imperiul Otoman şi a stat o vreme intr-un harem turcesc. !n urma acestei experienţe, in 1915, a publicat volumul O *englezoaică intr-un harem turcesc.*

Redactare: Flori Bălănescu, Iulia-Cristiana Stan **Tehnoredactare computerizată:** Mihaela Ciufu **Design copertă:** Dan Mihalache
Ilustraţie copertă: Fotografie reprezentând o turcoaică in costum tradiţional otoman, Istanbul, 1869.

GRACE ELLISON
An Englishwoman in a Turkish Harem

Toate drepturile asupra ediţiei in limba română aparţin EDITURII CORINT BOOKS.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României ELLISON, GRACE

O englezoaică intr-un harem turcesc / Grace Ellison; trad. din lb. engleză de Mihai Manea; pref. de Călin Felezeu; introd. de Edward Granville Browne. - Bucureşti: Corint Books, 2018

I. Manea, Mihai literatură (trad.)
II. Felezeu, Călin (pref.)
III. Granville Browne, Edward (pref.)

Prefaţă

O vizită sub soarele ospitalităţii orientale

încă o dată, Editura Corint ne surprinde prin publicarea unor volume de călătorii, în principal din secolul al XlX-lea, scrieri care descriu topografia, locuitorii şi tradiţiile din lumea orientală. Un spaţiu enigmatic care a stimulat fascinaţia unor generaţii întregi de savanţi interesaţi să cerceteze cultura islamică şi rămăşiţele vechilor civilizaţii. Aşa s-au născut cărţi de valoare academică durabilă, care şi după 100 de ani sunt repere culturale demne de luat în seamă.

Fără a fi un tratat politic sau istoric, volumul O *englezoaică într-un harem turcesc* de Grace Ellison - o susţinătoare a mişcării femeilor din Marea Britanie din a doua jumătate a secolului al XlX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, a cărei cauză a fost obţinerea drepturilor politice pentru femei şi, în special, dreptul la vot - este, mai degrabă, un studiu psihologic al personalităţii turcilor. Sunt impresiile şi trăirile subiective ale unei englezoaice atrase de mirajul Orientului care, printr-o experienţă personală, reuşeşte să decodeze tainele şi prejudecăţile asupra unui spaţiu considerat marginal şi sever cenzurat. Datorită unei „vizite foarte fericite", autoarea pătrunde în intimitatea haremului turcesc, cu misterele, dar şi cu ideile preconcepute despre el. Face acest gest cu curaj şi cu decenţă, ca o veritabilă sufragetă, surprinzând societatea turcă prin prisma femeilor.Este o incursiune atent creionată în condiţiile emancipării femeilor după Revoluţia Junilor Turci din 1908. în acest context, haremul, ca loc al femeilor, nu mai are conotaţiile medievale cu trimiterile sale la poligamie. El devine acel loc în care femeile se redescoperă pe ele însele, conştientizându-şi valoarea socială, morală şi culturală. Acum femeile nu mai sunt doar obiectele însufleţite cu o singură menire, aceea de a satisface poftele şi capriciile mai marilor zilei, ci devin fiinţe cu personalitate proprie şi trăiri captivante. Sunt aceleaşi femei care odinioară îşi duceau viaţa în coliviile aurite ale haremurilor unui paşă sau sultan şi care acum,

la începutul secolului al XX-lea, devin scriitoare, poetese, editoare de ziare sau interlocutoare ale clasei conducătoare. Se emancipează, se integrează şi totul se întâmplă sub auspiciile unei societăţi în schimbare, care, din fericire, are conducători cu idei feministe. Este adevărat, emanciparea se face în cheie turcească, dar suficient de puternic cât să anunţe schimbările care vor marca trecerea de la Imperiul Otoman la Republica Turcia.

Grace Ellison se transpune, pur şi simplu, în pielea unei femei orientale pentru a sesiza mai bine realităţile şi pentru a înlătura prejudecăţile şi falsa înţelegere a realităţii. Nu a fost o încercare uşoară, mai ales că atunci, ca şi astăzi, abordările superficiale deformau realităţile. Fiind în egală măsură şi o călătoare îndrăzneaţă, autoarea nu se mărgineşte la încântările şi fastul Istanbulului imperial, dorind şi reuşind să pătrundă în adâncul lumii turceşti, ajungând la Bursa (Brusa, cu denumirea veche), prima capitală a Imperiului Otoman. Aici descoperă ospitalitatea oamenilor simpli şi adulaţia pe care aceştia o au faţă de Imperiul Britanic. Foarte importantă şi curajoasă remarcă, dacă ne gândim că această lucrare a apărut în anul 1915, când turcii şi britanicii se aflau în tabere diferite. Mai mult, în aprilie 1915, începea sângeroasa confruntare de la Gallipoli, care va costa viaţa a peste un milion de oameni. Autoarea a avut curaj şi fermitate, mai ales pentru o englezoaică devenită la începutul războiului infirmieră. Să vorbeşti laudativ despre un inamic

este ceva excepţional, în special atunci când acel inamic a fost întotdeauna privit cu suspiciune şi severitate. Tâlcul întregii povestiri constă în descoperirea celuilalt aşa cum este el, la faţa locului, cu cele bune şi mai puţin bune, cu sufletul, cu trăirile şi cu aspiraţiile sale. Totul prin prisma unor femei şi mai ales sub impresia a ceea ce înseamnă una din coordonatele fundamentale ale vieţii orientalului: ospitalitatea. Este o ospitalitate a sufletului fără ostentaţie, fără dorinţa de a epata. Este ospitalitatea cerului albastru şi a soarelui generos al Orientului, după care tânjea o englezoaică trăită mai mult sub negurile învolburatei Tamise. Este o vizită sub soarele ospitalităţii orientale, o vizită care prin înţelepciunea mesajului devine mai actuală ca oricând. Ce bine ar fi pentru noi toţi să pornim de la cunoaştere spre înţelegere, deoarece numai cunoscându-ne profund ne vom putea înţelege. Deşi scrisă în 1915, prin valoarea mesajului, lucrarea lui Grace Ellison devine un arc peste timp, care ar putea fi la un moment dat cheia înţelegerii dramelor care se desfăşoară în Orient. Prin urmare, ne găsim în faţa unei reeditări excelent alese, care cred că va determina publicul să reflecteze şi să simtă nevoia de înţelegere obiectivă a realităţilor care ne înconjoară. Numai astfel ne vom desprinde de un trecut nefast, putând consolida prezentul pentru un viitor care să ne găsească mereu solidari, întru aceleaşi idealuri.

CĂLIN FELEZEU*Nota traducătorului:* Autoarea utilizează des termenul Turcia, pentru a se referi la Imperiul Otoman, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye* sau „Sublimul Stat Otoman” (*Osmanii Devleti* ori *Osmanii Imparatorlugu*), care a fiinţat din 1299 până în 1922. Unii istoricii folosesc şi termenul de Turcia Otomană.

Nota redactorului: Grace Ellison foloseşte, inevitabil, un limbaj specific începutului secolului al XX-lea, cu expresii greoaie pentru zilele noastre sau ironice, cu înţelesuri absconse, camuflând de multe ori aspecte din realitate în metafore iscusite. Este motivul pentru care întâlnim deseori pe parcursul cărţii exprimări la limita inteligibilului sau abia intuitive în context.

Le dedic aceste scrisori tuturor celor care au făcut ca vizita mea să fie atât de interesantă şi de fericită, dar, în special, prietenei şi gazdei mele.

Prefaţă

Aceste scrisori nu pretind să fie un studiu psihologic al personalităţii turcilor, nici nu sunt un tratat politic sau istoric. Ele reprezintă doar impresiile unei englezoaice cu privire la viaţa din haremul turcesc, scrise într-o vizită foarte fericită şi interesantă printre prietenii mei turci. în cazul în care nu am spus în aceste scrisori ceea ce surorile mele turcoaice se aşteptau să spun, în cazul în care nu am înţeles civilizaţia lor precum au sperat că voi înţelege, sunt sigură că mă vor ierta, ştiind despre mine că întotdeauna le-am fost şi le voi fi o prietenă sinceră. Să îndrepţi greşelile, prejudecata şi ura, care aproape că au devenit parte a „atitudinii" naţionale britanice faţă de Turcia, nu este o sarcină uşoară. Dacă aceste scrisori au reuşit chiar în cea mai mică măsură să transmită un strop din entuziasmul şi dragostea pe care le-am simţit pentru o naţiune pe care Europa o cenzurează atât de sever, atunci ele îşi vor fi

justificat sensul.

Mulţumirile mele se îndreaptă către editorul de la *Daily Te- legraph,* pentru permisiunea de a republica aceste scrisori apărute iniţial în rubricile ziarului.

GRACE
ELLISON
Rouen, 1915

Introducere

întrucât pentru aproape patruzeci de ani am fost un prieten şi un admirator al turcilor şi un student al limbii şi literaturii lor, este o satisfacţie pentru mine, în special în zilele întunecate prin care a trecut şi trece Turcia, să aflu o nouă ocazie de a-mi demonstra credinţa în virtuţile acestei naţii mult criticate şi atât de maltratate. De aceea, fără nici o ezitare am dat curs rugăminţii autoarei acestei lucrări de a adăuga, acum că este terminată, câteva cuvinte de introducere, deşi o astfel de introducere mi se pare că este prea puţin necesară. Domnişoara Ellison s-a bucurat de şansa de a privi un aspect al vieţii turcilor pe care puţine englezoaice şi niciun englez nu au avut privilegiul de a-l studia direct. Şi, după cum cartea sa o demonstrează din plin, a folosit bine această şansă. Nu va fi vina sa dacă va eşua „în îndreptarea erorilor, prejudecăţii şi urii, care aproape au devenit parte a atitudinii naţionale britanice faţă de Turcia" şi „în transmiterea unui strop din entuziasmul şi dragostea" pe care le simte „faţă de o naţiune pe care Europa a cenzurat-o atât de sever".

înainte de Revoluţia din 1908[1], viaţa familiei turce şi calităţile turcoaicelor reprezentau, cu foarte rare excepţii,

1 Autorul se referă la Revoluţia Junilor Turci din 1908 (n. tr.).

adevărate mistere, chiar şi pentru acei europeni care interacţionau în mod liber cu turcii şi vorbeau limba turcă în mod fluent; şi, deşi în acea perioadă unele doamne din Turcia, în special talentata autoare Halide Edip Adivar[2] (la care domnişoara Elli- son se referă în mod repetat în cuprinsul acestor pagini), au vizitat Anglia şi au urmat studii cu un succes remarcabil la colegiile de femei din Anglia, ele au rămas insuficient cunoscute şi înconjurate de mister, aşa încât această lucrare prezintă un real interes şi este de o valoare inestimabilă. într-o anumită împrejurare, cam acum patru ani, când eram la Constantino- pol, am fost invitat să întâlnesc un grup de doamne din Turcia nerăbdătoare să facă cunoştinţă cu un englez care studiase limba şi literatura lor, editase cea mai cuprinzătoare şi empa- tică istorie a poeziei lor[3] şi pe care îl ştiau drept un prieten sincer al ţării şi al religiei lor. Am fost foarte impresionat de zelul şi de inteligenţa lor, ca şi de distincţia manierelor şi sunt bucuros să aflu că impresia pe care mi-am format-o doar cu această ocazie este confirmată pe deplin de experienţa mult mai extinsă a domnişoarei Ellison. Cunoscând cât de absurde şi

2 Este vorba despre Halide Edib Adivar (Halide Edib) (1884-1964), romancieră, cadru didactic şi membră a Parlamentului turc. A fost unul dintre conducătorii luptei pentru drepturile femeii în Imperiul Otoman (Turcia) (n. tr.).

3 Răposatul E.J.W. Gibb, *History of Ottoman Poetry.* Domnul Gibb a murit la 5 decembrie 1901, la mai puţin de un an după publicarea primului volum al acestei mari lucrări. Cele cinci volume rămase, dintre care ultimul (volumul VI) cuprinde originalele turceşti ale poeziilor traduse în volumele I-V, au fost editate de mine, la cererea văduvei sale şi a părinţilor săi, din manuscrisele redactate cu grijă şi bine aranjate care au fost găsite printre hârtiile sale. Un al Vll-lea volum, abordând etapa cea mai modernă, este în curs de pregătire (n. orig.).

de neîntemeiate sunt părerile despre turci şi despre Islam în Europa (astfel încât, să luăm un singur exemplu, cei care ar trebui să ştie mai bine reafirmă în mod constant calomnia, deseori repetată, că în credinţa mahomedană se neagă existenţa sufletului la femei), eram convins că o să le descopăr pe femeile turce mult mai inteligente şi mai bine educate decât se crede, în general; dar realitatea a depăşit cu mult aşteptările mele. în ceea ce priveşte profundul lor patriotism, domnişoara Ellison oferă în cartea sa o mărturie mişcătoare, iar domnul Morgan Schuster, prin impresionanta sa lucrare *The StranglingofPersia (Sugrumarea Persiei),* a arătat în acest sens că femeile persane nu sunt mai prejos de surorile lor turce.

Nimic nu a întârziat atât de mult evoluţia naţiunilor musulmane ca înapoierea femeilor lor, observându-se că în formarea personalităţii copiilor mama este cea care aproape întotdeauna joacă rolul principal. Poligamia, aşa cum indică domnişoara Ellison, este mult mai rară decât se presupune, în general, în Europa şi este prezentă la clasele cele mai bogate şi, în special, la Casa Regală, aşa încât putem afirma că răul pe care se consideră că îl provoacă a fost exagerat, dar, pentru motivele prezentate în lucrarea de faţă, căsătoriile fericite şi potrivite sunt mai rare în Orient decât în Europa. Schimbările în această privinţă, care au loc acum şi care sunt abordate în această carte pe larg, sunt doar unele dintre binecuvântările Revoluţiei din 1908 şi, deşi în prezent presa engleză denigrează acea revoluţie, care a fost la început lăudată cu un mare entuziasm, nu pot înţelege cum cineva care ştia Turcia deopotrivă înainte şi după poate nega sau ignora uriaşa îmbunătăţire, realizată nu doar în ceea ce priveşte fericirea, dar şi în ceea ce priveşte condiţia morală şi intelectuală a poporului. în propria noastră ţară, se

observă contemplarea unui liberalism care ia ca ideal ţarismul, un conservatorism care cochetează cu anarhia şi adoptă două măsuri atât de reacţionare, ca de exemplu conscripţia şi protecţia, drept „aspecte constructive” ale programului său, un cabinet care din ce în ce mai puţin acordă atenţie parlamentului, un parlament care pierde tot mai mult contactul cu opinia publică şi o presă care tinde mai degrabă să-şi facă principal scop din selectarea ştirilor în locul prezentării lor obiective, toate acestea au produs un pesimism politic, de felul celui în care puţini oameni îşi mai amintesc, ceea ce face dificil pentru noi să credem în realitatea oricărui entuziasm politic ori să înţelegem ce înseamnă emanciparea pentru un popor, care tocmai a apărut după secole de despotism. Speranţele nemaipomenite născute în Turcia în 1908 şi în Persia, cu doi ani mai înainte, au fost într-adevăr puternic diminuate, când nu au fost în întregime stinse, mai puţin prin greşelile sau neajunsurile elementelor patriotice din aceste ţări, cât mai ales prin cinismul machiavelic şi lăcomia materialistă ale Marilor Puteri ale Europei, care nu au manifestat nici cea mai mică dorinţă pentru reforme adevărate în teritoriile pe care deja le aleseseră pentru a le exploata. însă chiar dacă Turcia şi Persia vor ajunge să piară nefericite şi vor înceta să mai fie socotite printre naţiunile libere şi independente ale lumii, istoricii viitorului îşi vor exprima admiraţia, contestată de politicienii şi ziariştii de astăzi, faţă de ultimele splendide lupte pentru libertate, independenţă şi reformă. Căci adevărat a grăit unul dintre poeţii arabi:

Kam mata qawm, wa mă mâtai makărimu-hum,
Waasha qawm, wa hum fi'n-năsi amwâtu![4]

Poporul supravieţuieşte prin ale sale multe virtuţi,

4 în textul original, în lb. arabă (n. tr.).

Iar oamenii asemeni, chiar de-s socotiţi drept morţi![5]

Desigur, nu poate fi negat faptul că reformatorii turci (mai mulţi, după părerea mea, decât perşii) au făcut câteva greşeli înspăimântătoare, cea mai rea fiind încercarea zadarnică şi dezastruoasă de a turciza sau otomaniza diferite elemente nonturceşti din Imperiul Otoman, o problemă în care politica lor a contrastat foarte nefavorabil cu cea urmărită de fostul sultan Abdul Hamid[6]. Această greşeală dureroasă, ca şi altele, mai puţin dureroase, a fost cauzată în mare măsură, în opinia mea, de influenţa franceză, care a jucat un rol aşa de mare, deopotrivă în domeniul politic şi literar, în evoluţia „Noilor Turci" *(Yeni Turkler*) sau, precum sunt desemnaţi uzual, deşi absurd, drept „Junii Turci". Francezii sunt, într-adevăr, mai şovini, mai intoleranţi cu limbile, obiceiurile şi ideile altora, într-un cuvânt, mai „insulari" decât englezii; şi, din epoca lui Kemâl şi Şinasi, fondatorii şcolii „Junilor Turci", până la cea al lui Ahmed Riza Bey, Dr. Nazim, Ali-Kemâl şi alţii, care au jucat un rol important în evenimentele recente, ideile franceze i-au dominat pe reformatorii turci. Deci, precum francezii descurajează folosirea limbii bretone în Bretagne şi încearcă să le impună propria limbă locuitorilor acelei provincii celtice, „Junii Turci" au încercat să le impună limba lor arabilor şi armenilor şi alfabetul lor albanezilor, în timp ce, cu o inconsistenţă ciudată, distrugeau limba turcă prin încercările pripite şi nepotrivite de „a reforma" ortografia şi de a modifica sau chiar a schimba în întregime caracterele arabe, în care era scrisă, precum toate celelalte limbi

5 Tălmăcire din engleză (n. red.).

6 Abdul Hamid al II-lea (Abdulhamid) (1842-1918), sultan otoman (1876-1909) (n. tr.).

„Un reacţionar hotărât" (în fr. în orig.) (n. tr.).

mahomedane.
Sunt pe deplin de acord cu ceea ce domnişoara Ellison spune cu privire la adevărata democraţie şi ospitalitate a turcilor, bunătatea lor faţă de săraci, sinceritatea şi familiaritatea lor, caracterul uman al „sclaviei”, alături de toleranţă, care li s-a reproşat, şi altele; dar pare neîndurătoare într-o declaraţie pe care o face cu privire la noua şcoală de poezie turcă. Dânsa citează o părere cu privire la valoarea acestei poezii moderne

,

exprimată de fostul meu prieten domnul E.J.W. Gibb (care, în tot ceea ce priveşte literatura turcă, reprezintă ce mai mare autoritate), pentru care şi eu sunt considerat responsabil, precum şi, probabil, pentru deducţia imediat următoare, conform căreia deseori turcii i-au întrecut pe primii poeţi persani. Aceasta, mă simt obligat să afirm, nu este părerea mea. Indiferent ce comparaţii pot fi făcute între turci şi persani şi indiferent de problemele în care cei dintâi pot fi consideraţi superiori celor din urmă, în ceea ce priveşte deprinderile literare şi talentul poetic, în opinia mea nu poate fi nicio comparaţie. Poezia turcă, fie nouă sau veche, este, la apogeul său, ceva mai mult decât frumoasă şi graţioasă, în timp ce deseori versurile chiar ale unor poeţi persani comparativ necunoscuţi (lăsând la o parte pe maeştrii artei, precum Jalâlu'd Din Rumi, Sa'di, Hâfiz şi Jâmi) ating sublimul. Scrierea unei poezii de cel mai înalt nivel poate să nu fie scopul suprem al omului sau motivul pentru care a fost creată, dar, indiferent dacă această deosebire poate fi pusă în valoare, unele dintre cele mai minunate poezii ale lumii au fost realizate de către persani şi nimeni, cred, oricât de mult i-ar admira pe turci, nu poate afirma asta despre ei.

în ceea ce priveşte limbile şi literaturile Asiei Centrale şi de Apus, trebuie să recunosc că sunt aşa cum învăţatul şi multilateralul meu prieten turc, Dr. Riza Tevfiq, cândva deputat de Adrianopol în parlamentul otoman şi cunoscut în general în Turcia drept *„Feylesuf Riza”* („Riza filosoful”), îl numea pe Mu’allim Naji, ultimul mare campion al stilului vechi sau clasic în Turcia - *„un reactionnaire decide”*[1], întrucât cu anumite tendinţe ale „Junilor Turci” în acest domeniu al filologiei şi literelor rezonez cel mai puţin. Am făcut deja aluzie la unele inovaţii în ortografie, care mi se par deplorabile, şi la alte câteva încercări şi

1

mai deplorabile de a modifica sau a aboli caracterul arab, care este una dintre cele mai puternice relaţii de unitate între toate naţiunile mahomedane; trebuie să adaug câteva cuvinte de dezaprobare la adresa acestei mişcări fantastice, tratată pe scurt în paginile acestei lucrări, cunoscută drept „Noii Turanici” *{„Yeni Turan*”). Nu am nimic de spus împotriva încercărilor acestei şcoli de a reînvia utilizarea cuvintelor turceşti ieşite din uz şi de a înlocui echivalentul, în prezent mult mai familiar, al cuvintelor persane şi arabe; nu mai există motive pentru care un turc să nu facă efortul de a-şi convinge concetăţenii să-L numească pe Dumnezeu *„Tanri*” în loc de *„Jdlah*" sau focul *„ud”* în loc de *„atesh”,* la fel cum un englez nu ar trebui să se străduiască să renunţe în limba sa la cuvintele „prefaţă” şi „introducere” în favoarea lui „cuvânt înainte” sau chiar la „fotografie” în favoarea lui *„light-bild”*[7] (precum puţini au facut-o), cu condiţia să nu fie prea arhaic şi „prea anglo-saxon” încât să devină totalmente neinteligibil. Obiecţia mea în ceea ce priveşte Şcoala „Tinerilor Turanici” se referă la ura lor faţă de cultura arabă şi persană şi la dorinţa lor de a se separa cu totul de ele, precum şi la idealul lor grotesc de a crea un imperiu nu doar panturcesc, ci chiar universal turanic, din care i-ar exclude pe arabi, perşi şi alte elemente non-turanice mahomedane, dar, pe de altă parte, i-ar include nu doar pe tătari şi mongoli, ci chiar şi pe bulgari. La astfel de dimensiuni se manifestă naţionalismul deformat al acestor „turanici noi”, aşa încât îşi blamează propriul mare sultan, pe Baiazid

7 Expresia conţine un cuvânt în engleză şi unul în germană, „imagine de lumină/luminoasă” şi nu pare să fie consacrată, ci una concepută de către autoare (n. red.).

„Fulgerul”[8], deoarece, nerecunoscându-1 pe „stăpânul turanic”, el a încercat să oprească înaintarea

devastatoare a lui Tamerlan Tătarul[9], pierind în această încercare. Pentru mine scopul acestei şcoli, pe cât îl înţeleg eu, apare mai puţin nebun decât cel al lui Marinetti[10] şi al futuriştilor italieni. Mult mai adevărat, mai sănătos şi mai rezonabil este idealul panislamic al lui Sayyid Jamalud-Din al-Afghani[11], al cărui corp se odihneşte, după furtuna şi stresul prin care a trecut, în cimitirul Nishan-Tash din Constantinopol.

Acestea sunt, totuşi, probleme comparativ mici, exuberanţe inevitabile ale unei mari redeşteptări naţionale. Oricum, cred că putem aprecia „Comitetul pentru Uniune şi Progres” sau pe „liberalii” Enver Paşa, Talaat, Javid şi Ahmed Riza, pe de o parte, sau pe Kâmil Paşa, Damad Ferid Paşa şi Ismail Kemâl, pe de altă parte. Haideţi să le acordăm toată onoarea nobililor patrioţi turci, adesea anonimi şi lipsiţi de faimă, deopotrivă bărbaţi şi femei, care, prin viaţa şi moartea lor, în ultimii opt ani, s-au străduit cu atâta abnegaţie să-şi salveze şi să-şi elibereze ţara. Când ne amintim

8 Baiazid I, sultan otoman (1389-1402) (n. tr.).

9 Timur Lenk sau Timur Cel Şchiop, han turcman din Asia Centrală (1370-1405). S-a confruntat în 1402, în bătălia de la Ankara, cu Baiazid I, pe care l-a înfrânt şi l-a luat prizonier (n. tr.).

10 Filippo Tomasso Marinetti (1876-1944), poet, publicist şi teoretician al artei italiene. A pus bazele mişcării futuriste (n. tr.).

11 Sayyid Jamalu’d-Din al-Afghani (1838/1839-1897), activist politic şi ideolog al lumii musulmane (n. tr.).

de greşelile lor, haideţi să ne aducem aminte şi ce spunea poetul turc:

Yâr-siz qâlir kimesne ‘ayb-sizyâr isteyan!

Fără de prieteni rămâne cel ce prieteni fără de prihană cere[12]

EDWARD G. BROWNE Cambridge, 5 mai

1914Capitolul 1

înapoi în harem

Conacul în care trăiesc acum este înconjurat de un peisaj de o tristeţe nesfârşită şi frumoasă. Din îndepărtata mea casă îmi imaginam că acolo unde soarele străluceşte trebuie să fie mereu râs şi veselie, dar aici, faţă în faţă cu realitatea, soarele, strălucitorul cer albastru şi atmosfera limpede au acoperit totul în jur - moscheile, minaretele şi chiparoşii îndoliaţi, care se întind către cer precum o rugăciune, cu acea inexplicabilă tristeţe care este baza vieţii orientale.

Cum aş fi putut să mă aştept să găsesc râs şi veselie într-un peisaj ca acesta? Aici fericirea este chiar expresia unei anume forme de tristeţe; cântecele de bucurie ale oamenilor sunt precum imnurile funerare; poezia cea mai dulce este tristă, dincolo de înţelegerea noastră occidentală; povestirile, pe care bătrânii sclavi ni le spun când

12 Tălmăcire din engleză (n. red.).

stăm în cerc, aşezaţi turceşte, sunt de o tristeţe aşa de mare încât mă întreb adesea de unde vin. Şi totuşi, ca un paradox al paradoxurilor, m-am întors la Istan- bul ca să râd, deoarece nu am râs nicăieri aşa cum am facut-o în această ţară a extremelor, a contradicţiilor şi a surprizelor.

Iar acum, după cinci ani, mă reîntorc aici bucurându-mă încă o dată de calmul şi de pacea unui cămin din Răsărit şi de societatea interesantă a prietenei mele Fatima (am schimbat numele) . în opinia Occidentului, să stai într-un harem turcesc sună ameninţătorşidelocîntr-omicămăsură - da, să recunoaştem - nepotrivit. Când, înainte să-mi părăsesc propria ţară, am avut imprudenţa să îi spun unui corespondent de ziar că îmi doresc să mă reîntorc la existenţa liniştită a haremului, am fost acuzată că „susţin poligamia", deoarece pentru cel neiniţiat cuvântul „harem" înseamnă o colectivitate de soţii, legitime sau de alt fel, şi chiar cel iniţiat preferă să pretindă că nu cunoaşte alt înţeles.

Suntem depăşiţi de ceea ce noi denumim în Vest plăcerile societăţii, de oboseala de a scrie împotriva timpului, de graba şi forfota marilor noastre capitale occidentale, de zgomotul hidos şi interminabil al traficului, care, precum un mare val clocotitor, pare să înăbuşe treptat orice înţelegere; cât de bine este să fii aici!

Minunata linişte! Uneori este aproape înspăimântătoare! în nopţile în care mă ridic din

pat şi trag cu ochiul printre zăbrelele ferestrelor şi privesc luna minunată, scăldând cu splendoarea sa de argint liniştea, oraşul adormit şi mai jos Marea Marmara, calmă, liniştită, în acele momente este dificil să îmi imaginez existenţa unor suflete vii pe aceste străzi slab luminate şi atingerea lui Bekjih, pic, pic, picurându-şi sunetul pe pietrele din caldarâm, precum vreun spirit care loveşte din altă lume.

Dar, cu cât mă hrănesc mai mult din frumuseţea noilor împrejurimi, cu atât acestea nu mă împing la scris. în această minunată grădină a lui Dumnezeu, pentru că aici poţi simţi atât de puternic prezenţa divină în fiecare fiinţă vie, ideile năpădesc din creier; fiecare nerv, fiecare sens gâdilă frumuseţea înconjurătoare; devine parte integrantă a propriei sale măreţii, dar, vai!, gândurile dispar înainte să dobândească o precizie anume. înconjurat de o asemenea natură, cum poate cineva să scrie? „Voi, în oraşele voastre occidentale", mi-a spus odată un derviş[13] al ordinului contemplativ, „aveţi voi timp sau loc sau ocazia pentru contemplare?". Fără îndoială că avea dreptate, dar asemenea tuturor acelor turci care deţin privilegiul de a alege, noi locuim pe o înălţime şi, la fel ca dervişul, avem şi loc şi timp şi ocazia pentru contemplare. Trecem însă vreodată dincolo de contemplare?

Jurnalul existenţei mele ca turcoaică, pe care, în

13 Derviş - om sfânt, slujitor al religiei musulmane; călugăr musulman (cerşetor) (n. tr.).

Anglia, mi l-am imaginat că ar putea fi scris într-un foarte scurt timp, mă aşteaptă zi de zi sub forma creionului şi a caietului neatins, aflate pe mica masă din colţul cel mai confortabil al marelui meu dormitor. „Mâine”, spun, precum o adevărată turcoaică şi, vai!, în Turcia sunt necesare câteva zile de *mâine* ca să ia naştere „într-o zi”; „într-o zi” se transformă curând în „niciodată” şi cine ştie dacă cele mai bune dintre impresiile mele turceşti nu vor fi date „destinaţiei locale şi numelui” vreunei camere de la vreun hotel Continental?

Acum înţeleg cum săptămânile şi lunile, chiar anii, pot trece fără să primeşti veşti de la prietenii turci; acum înţeleg lipsa a ceea ce noi, englezii, numim „maniere de bun simţ”. Noi i-am judecat greşit pe turci. Un stilou în harem! Ce intruziune inutilă! Febra reformelor, care a măturat ţinutul Islamului începând cu Constituţia[14] - femeia turcă nu a învăţat încă să folosească stiloul, aşa cum înţelegem noi acest lucru. Când i-am reproşat prietenei şi gazdei mele că nu mi-a scris nici măcar o scrisoare, ea m-a întrebat: „De ce ar trebui să scriu?”; „Ce aş avea de spus? Ştii exact cum se petrece fiecare moment al vieţii mele. Cunoşti afecţiunea mea pentru tine şi, când două prietene sunt chiar sigure una de simpatia celeilalte, fiecare poate simţi la ce se gândeşte prietena sa...”. Şi, astfel, am reluat conversaţia de unde am lăsat-o în urmă cu cinci ani.

14 Autorul se referă la Constituţia Junilor Turci (1908) (n. tr.).

Fatima nu a ştiut că veneam la Constantinopol. Nu era moartă, de asta eram sigură, deci ar fi trebuit să o găsesc indiferent în ce parte a Turciei ar fi putut să rătăcească. Dar veştile despre sosirea mea au ajuns la prietena mea de îndată ce i-am găsit adresa. A venit imediat să mă vadă la hotel. O femeie turcă să mă viziteze la hotel! Era posibil? Cu cinci ani în urmă, care ar fi fost pedeapsa primită pentru o *libertate* atât de nesăbuită? Obiceiurile ţării nu permit încă femeii turce să facă vizite la hotel şi pentru fiecare pas înainte ea trebuie să îşi asume riscul de a ofensa gloata ignorantă şi fanatică.

Fatima nu a intrat prin faţă. Chiar recent a fost deschis un restaurant „numai pentru doamne” de către aceeaşi conducere a hotelului în care stau şi este, într-o oarecare măsură, un loc de întâlnire pentru femeile turce. Este primul lor pas către un club „la modă” şi pentru mine, cea nou-venită, un alt mare pas către libertate. Lăsaţi pe seama acelor critici occidentali, care au adoptat o poziţie deliberată contra conducerii prezente, declarând că „noua ordine a lucrurilor este mai rea decât cea veche”, să ia în considerare astfel de amănunte, precum deschiderea unui restaurant pentru femeile turce. Este parte a unui mare proiect de reformă şi totul se desfăşoară în parametri normali. în 1908, dacă mai mult de doi oameni ieşeau împreună la o cafea erau consideraţi „suspecţi” şi se raporta la cartierul general; în 1913, *femeile* turce se întâlnesc la un restaurant şi discută subiecte politice - cu siguranţă aceasta nu este Turcia pe care mă aşteptam să o văd...Având ceva de terminat în acea zi, am dat ordine că nu aş vrea să văd pe nimeni şi, ca urmare, când Fatima a întrebat de mine la restaurant, i s-a spus că sunt bolnavă. Eram în camera mea şi scriam când abia mi-am dat seama de un ciocănit blând în uşa mea. A urmat o repetiţie slabă a primului ciocănit şi apoi, la câteva minte după, a urmat încă unul şi încă unul. în cele din urmă, m-am ridicat şi am

[1] Sau Geyoglu, cartier din Istanbul (n. tr.).

deschis uşa să văd cine era acolo. O pauză de un moment, apoi, o figură cu pelerină cam neagră şi foarte acoperită s-a aruncat în braţele mele, fără să spună un cuvânt, fără chiar să îşi ridice vălul, şi se tot agăţa de mine. Era Fatima şi aceasta era întâlnirea noastră după cinci ani, fără să ne mai fi văzut ori să fi auzit una de alta.

„Micuţă Fatima”, am întrebat, când, în sfârşit, îmbrăţişarea noastră lungă a luat sfârşit, „cum ai ajuns aici?”.

„M-am strecurat prin uşa laterală şi am venit la lift”, a răspuns şi aproape că a râs cu părul desfăcut, gândindu-se la propria sa îndrăzneală. în urmă cu cinci ani, cea mai importantă dorinţă a Fatimei era să fie dusă cu liftul într-un hotel. O implorasem mai apoi să mă lase să îi satisfac curiozitatea asta - era suficient de puternică să o facă -, dar ea nu a spus nici nu, nici da, continuând să se întrebe şi să-şi dorească şi iar să se întrebe şi, acum, când se aştepta mai puţin, aşteptarea i-a fost răsplătită.

Se stabilise să merg la Fatima chiar în acea după-amiază, trăsura să fie trimisă să mă aducă şi acelaşi vizitiu bătrân să mă conducă din zgomotul, vulgaritatea şi moralitatea „peticită” a Perei[1], care pentru mine era la fel de insuportabilă, pe cât era Istanbulul de minunat.„Voi număra minutele până vei ajunge”, a spus Fatima în timp ce se ridica să plece şi, deodată, pentru prima dată a înţeles că trebuia nu doar să se întoarcă pe drumul pe care venise, dar şi să înfrunte mulţimea. Minunat de turceşte! Să socoteşti costul mărfii când ai chitanţa în mână - câtă deosebire este faţă de prudenţa noastră britanică!

„Dar, spune-mi, Fatima”, am întrebat în timp ce coboram amândouă pline de curaj, ieşind apoi afară pe uşa principală, „cum ţi-a plăcut prima ta călătorie cu liftul?”

„Faptul că erai singură şi bolnavă într-un hotel”, a răspuns ea, „a fost mai important decât orice altceva. Nici nu m-am gândit la asta”.

Soarele lumina strălucitor în acea după-amiază - strălucind aşa cum străluceşte doar în Orient. Pe durata întregului drum din Pera către noua mea casă îşi făcuse loc prin ferestrele trăsurii, arătând atât de clar veşmântul subţire de praf care se răspândise confortabil pe rochia mea neagră de serj, transformând mânerele mari şi albe ale trăsurii în stele de diamant înspumate. La fiecare colţ am recunoscut vechi unghere - casele bătrâne acoperite cu plante căţărătoare, moscheile şi fântânile mele preferate, aceeaşi mulţime care se

mişca încet, aproape aceiaşi cerşetori. Iar eu mergeam la Fatima, care crescuse devenind dintr-o copilă o femeie, Fatima, care rezistase cu atâta îndârjire civilizaţiei europene, aflată chiar la uşa sa, rămânând fidelă tradiţiilor propriei civilizaţii şi religii.

Dar, în cele din urmă, ajungem acolo. Fatima a venit la uşă să mă primească şi m-a îmbrăţişat în marele salon. Sunt aceleaşi ţigări mici, aceleaşi ceşti de cafea, aceleaşi rânduri nesfârşite de cutii de bomboane, umplute cu prăjiturile delicioase ale Orientului, aceleaşi lichioruri, aceleaşi feluri de dulciuri. Ne plimbăm şi vorbim, de parcă nu ne-ar fi despărţit niciodată mile şi ani.

însă acum soarele coboară pentru odihnă. Este timpul cinei, lumânările sunt aprinse, fetiţa scumpă îi urează mamei sale noapte bună şi face cunoştinţă cu noua sa „mătuşă”. Sărutându-mi mâna, îşi ridică fruntea cu eleganţa unei mici împărătesc. Micuţa şi dulcea Perihan, cu ochii ei căprui, mari şi frumoşi! Vei avea oare destinul acelei mari prinţese orientale, al cărei nume îl porţi?

Capitolul 2

„Timpul aripilor frânte”

Dar să revenim la povara corespondenţei. O altă prietenă turcoaică, o doamnă care a locuit în Anglia, consideră că unul dintre cele mai neplăcute aspecte ale civilizaţiei noastre este obligativitatea de a răspunde continuu la scrisori. „Scrisori inutile”, aşa le spunea ea, „mi-a fost milă de biata mea gazdă”, a explicat ea, să o văd cum pierdea cea mai mare parte a dimineţii discutând despre unde va mânca sau unde nu va mânca şi invitându-şi prietenii să ia masa cu ea”. Aici, prietenii noştri vin neinvitaţi, mănâncă din ceea ce noi numim acasă „oala cu noroc”, cu o familiaritate încântătoare şi reconfortantă.

Dar, cel mai mare obstacol care stă în calea scrisului, lăsând la o parte atmosfera, este lipsa de singurătate. Aici există, cu excepţia oaspetelui onorat, singurătatea mulţimii şi liniştea intimităţii, dar, niciodată, singurătatea aşa cum o înţelegem noi în Occident, *i.e.*' unul singur cu el însuşi în propria cameră şi cu uşa încuiată. Niciodată. Şi mă îndoiesc

foarte mult când scriu rândurile de faţă că singurătatea şi ruda sa apropiată, celibatul, vor fi vreodată acceptate sau chiar înţelese în aceste cămine orientale.

De câteva ori, în orice caz, când gândul la prieteni dragi de acasă, de departe, mi-a provocat conştiinţa, mi-am găsit refugiul [15] în camera mea pentru a scrie. Dar fata în casă din acel moment, Cadhem Haîr Calfat (calfat înseamnă sclav), o negresă elegantă, m-a urmat pentru a vedea cu ce-mi poate fi de folos. Stau pe sofa - ea foloseşte cuvântul *eshab,* iar eu înţeleg că înseamnă „îmbrăcăminte" - şi dau din cap. Nu, nu îmi voi schimba rochia. Aud *sou* („apă"). Scutur din cap, din nou. M-am spălat cu puţin timp înainte. *Satch* („păr"). Nu, părul meu este chiar în ordine... Dau cu mâna peste frunte şi îmi mişc degetele pentru a o face să înţeleagă că vreau să scriu. Ea înţelege că sunt bolnavă şi aleargă să aducă gazda, care se grăbeşte să afle ce nu este în regulă. Dar nici ea nu reuşeşte să înţeleagă de ce merg în dormitor, pentru a scrie în singurătate, când aş putea să scriu la un birou mare, în salon, cu celelalte doamne care să îmi ţină companie.

Dar ce fiinţă devotată este însoţitoarea mea de culoarea ciocolatei! Cu câtă răbdare încearcă ea să mă înţeleagă! Nici măcar o haină nu va permite să îmbrac singură şi abia când sunt învelită în siguranţă sub plasa contra ţânţarilor pleacă. Şi ce ar spune acum, în cazul în care i-ar da prin mintea ei devotată să vină şi să vadă dacă e totul în ordine? Iată-mă, în afara plasei contra ţânţarilor, scriind la lumina lumânării până se stinge, iar sunetul stiloului meu zgârâie aproape înspăimântător în liniştea gospodăriei şi în tăcerea nopţii.

Ieri după-amiază, la reîntoarcerea de la plimbarea de după prânz, au sosit vizitatoare. A fost şansa mea de a scrie. Aşadar, după ce ne-am băut cafeaua şi am fumat o ţigară, m-

15 *Id est* (lat. în orig.), „adică" (n. red.).

am scuzat, am mers sus şi Domnişoara Ciocolată (cum este numită acum negresa mea de către toţi prietenii noştri) a scos *tchar- chaff-\A* (vălul şi capa). Totuşi, până când am reuşit să o fac să înţeleagă că misiunea ei s-a terminat pentru moment, soarele începea să apună, într-o splendoare care poate fi văzută doar în Orient. Am ieşit pe balcon. Din minaretul moscheii din vecinătate o voce clară, minunată, suna prin aer, chemându-i pe credincioşi la rugăciune. îl auzeam de asemenea pe muezin[16], la distanţă, cântând crezul musulman; este ca un ecou, căci fiecare notă din gamă este repetată de frumoasa voce care mă trezeşte la ivirea zorilor, evocând măreţia lui Dumnezeu - şi toate acestea în timp ce căldura tot creşte, iar cerul însuşi s-a transformat intr-un minunat covor purpuriu, înfaşurând chiparoşii îndoliaţi, moscheile şi minaretele care se sprijină pe ele în cel mai bogat azuriu, şi chiar casele din lemn de pe dealurile învecinate s-au preschimbat în mici palate de ocru, atât de distincte încât par să fi fost puse acolo mai târziu. Apoi, se mai vede şi frumoasa Mare Marmara, camuflată într-o mulţime de violet şi roşu şi albastru şi auriu. Ar putea oare exista un spectacol mai minunat? Cât de bine îi înţeleg acum pe aceia care adoră soarele!

Vizitatorii au plecat - ei trebuie să fie acasă înainte ca soarele să apună complet. Acum mi s-a alăturat prietena mea. Stăm pe balcon şi privim în tăcere. Noi, de asemenea, am devenit parte a peisajului glorios; ne-am îmbăiat în minunatele nuanţe de trandafiriu ale soarelui... Soarele a apus. Domnişoara Ciocolată este aici, să mă îmbrace pentru masa de seară... şi scrisorile mele sunt încă nescrise. Şi, astfel, timpul zboară, iar noi, fără să avem habar de trecerea

16 Musulman însărcinat să anunţe din minaret ora fiecăreia dintre cele cinci rugăciuni ritualice zilnice (n. tr.).

lui, suntem suficient de fericite. Scrisorile aparţin Apusului, energia aparţine Occidentului, dar apusul cu visele şi bucuria frumoasă şi liniştită, de care mă bucur acum, reprezintă moştenirea femeii din Orient.

însă, presupunând că scrisorile sunt scrise, cum aş putea să le expediez? Scrisorile în limba engleză trebuie trimise din Galata[17]

17 Cartier al Constantinopolului (n. tr.).

.înseamnă că un servitor trebuie să meargă în Galata şi să le expedieze, ceea ce nu este atât de uşor cum s-ar părea. Am încercat să rezolv eu însămi această problemă; dacă este obiceiul acestei ţări să acorde două sărbători pe săptămână pentru măgar, câte ar fi necesare pentru vizitiu şi grădinar? Privesc în grădină, poate aflu răspunsul în persoana grădinarului cu trup de muntean, care stă în picioare şi urmăreşte cum cresc florile, cum cad fructele din pomi. Cum ar putea să înţeleagă locuitorii unei ţări a autobuzelor cu motor şi a telefoanelor cum este viaţa aici? O distanţă care ne cere zece minute ar lua aici aproape trei ore, cel puţin cu Reşad, vizitiul nostru, pe capră. Despre el, se poate spune desigur că este blând cu animalele sale. Nu au nevoie să se grăbească decât dacă le place, el niciodată nu le biciuieşte; şi, deşi prietena mea şi cu mine cântărim mai puţin de 18 pietre[18], cailor li se permite „o pauză" pe vârful fiecărui deal destul de înalt.

Mica mea şedere îmi arată tot mai limpede cât de imposibil este să păstrezi tradiţiile occidentale cu toate aceste dezavantaje orientale. Pentru primele două sau trei zile, poate fi exasperant, dar curând filosoful renunţă. Nu pot să circul dacă nu există mijloace de comunicaţie, argumentează el, şi prietenii săi occidentali îl lasă extrem de singur.

Cu o noapte înainte ca vasul Companiei Mesageriilor Maritime să sosească la

18 Unitate de măsură folosită în general de britanici şi de irlandezi; o piatră = 6,35029 kg (n. red.).

Constantinopol, ne-am aşezat lângă Haidar Paşa. Era ora nouă, dar prea târziu pentru completarea unor anume documente birocratice turceşti, care fac viaţa comercială inutil de complicată. „Vezi”, mi-a spus un diplomat de la bord, arătând către cele două maluri ale Bosforului, „Europa şi Asia - acţiune şi visuri - energie şi fatalism - libertate şi sclavie”. Şi luminile de pe malul european îşi ofereau strălucirea, plăcut şi calm, Bosforului, iar Istanbulul, actuala mea casă, se ghicea în depărtare doar prin câteva scântei pâlpâitoare, pentru a ne aduce aminte că aceşti turci buni, cinstiţi, încă trăiesc chiar şi în acest secol al XX-lea ignorând civilizaţia, care luase în stăpânire cea mai mare parte a capitalei.

în orice caz, ruperea de societatea din Pera, cu câteva excepţii, nu înseamnă o privaţiune pentru femeia turcă. Ei nu îi plac femeile, poate, chiar mai mult decât îi displac bărbaţii, deoarece le cunoaşte mai bine, dar îi înglobează pe toţi, de ambele sexe şi de toate naţiunile, sub termenul oarecum dispreţuitor de *Perote.* Ei nu îi plac vocile ridicate ale femeilor - ea, care este educată că o formă elementară de bun simţ este să vorbească pe un ton scăzut şi blând (servitorii aici pur şi simplu şoptesc) -, ei nu îi place îngrozitorul obicei Perote de a pune întrebări (căci femeile turce nu vor fi chestionate); ei nu îi plac bărbaţii iscoditori şi care se holbează, privind ca şi cum şi-ar „croi” drumul prin vălurile negre, veşmântul turcoaicelor.

„Dar, de ce nu le place femeilor turce Perote?”,

am întrebat într-o zi. „Au sângele a şase naţiuni în vene şi sufletul niciu- neia”, a răspuns prietena mea; „şi viciile celor şase şi virtuţile niciuneia”, de asemenea am aflat recent că levantinele sunt cele care au spus lumii puţinul care se ştie despre femeile turce.

Vălul turcoaicei constituie întotdeauna sursa unui interes nesfârşit. Cel puţin un capitol dedicat vieţii în harem va spori întotdeauna valoarea unei cărţi; căci cuvântul „harem” stârneşte imaginaţia, evocă viziunile cititorilor despre timpul acoperit de misterul secolelor, de marii viziri îmbrăcaţi în multe veşminte colorate şi purtând turbane de mărimea şi forma dovlecilor şi, nu în ultimul rând, pe stăpânul poligam al haremului, pe care l-au transformat în subiectul celei mai proaste glume de fumoar.

Bieţii turci! Cum i-am umilit! Turcul îşi iubeşte casa şi îşi iubeşte soţia. El este un soţ indulgent şi un tată bun. Şi totuşi îl judecăm pornind de la cărţile care s-au scris, nu pentru a spune adevărul despre popor, ci doar pentru a fi vândute; Occidentul aşteaptă să audă poveşti nesănătoase, când citeşte despre locuinţele din Orient, şi toate aceste falsuri sunt puse în circulaţie de către guvernantele concediate şi doamnele Perote, care le-au dat o înfăţişare şi un suflet urât tuturor celor care trăiesc dincolo de uşa pe care lor li se oferă rar privilegiul de a intra.

Indirect, proclamarea Constituţiei a însemnat mult pentru femeia turcă. După această dată,

acesteia i s-a permis să călătorească şi să viziteze ea însăşi tărâmuri despre care citise atât de mult. Apoi, cu ochii săi atenţi şi mintea receptivă, femeia a înţeles vieţile noastre, precum nicio altă femeie occidentală nu a fost capabilă să înţeleagă Orientul, iar întotdeauna rezultatul este că astăzi, cu toate că ea se înfăţişează turistului cu văl şi retrasă, evoluează atât de repede, încât eu, după o absenţă de cinci ani, abia o recunosc.

„Este un vânt rău, care nu aduce nimic bun", spune proverbul nostru şi, deşi pare o slabă consolare, este o nenorocire mare, care a cuprins o bună parte din biata Turcie, care a adus femeile împreună, a scos la iveală toate calităţile lor cele mai bune şi le-a determinat, odată cu ostilitatea Occidentului, să îşi salveze patria cu orice preţ.

Este epoca în care Europa a văzut femeia turcă aşa cum este aceasta în realitate; a văzut splendida organizare a Societăţii Se- milunei Roşii, gazeta femeilor, editată de o femeie, programul său pentru sănătatea naţională, pentru pregătirea surorilor medicale şi a medicilor şi chiar telefonistele în viitorul apropiat. Cu siguranţă, ar trebui să fie onorate, acolo unde onoarea este potrivită; deşi, din motive pe care le voi înfăţişa mai târziu, va mai trece destul timp înainte să se considere că ar fi înţelept ca femeia turcă să-şi dea vălul jos, acesta nu este în general ceea ce Europa îşi imaginează că ar fi. Femeia s-a trezit din întunericul şi oroarea regimului hamidian[19], cu

19 Autoarea se referă la regimul sultanului Abdul Hamid al

curajul şi hotărârea de a arăta lumii că un singur sex nu poate conduce o ţară, că vocea femeii trebuie să fie auzită în toate problemele importante - nu în mod anonim ci deschis şi cinstit şi fără limite, deoarece este dreptul său - şi dacă un sex trebuie ţinut în ignoranţă, acelea nu vor fi femeile.

Am încredere în femeile din Turcia. Odată cu educaţia - aceste femei, deşi provin dintr-o mare cultură, nu sunt educate - vor dobândi perseverenţa şi punctualitatea necesare, a căror lipsă ţine femeia din Turcia într-o înapoiere faţă de restului Europei. Având mijloace îmbunătăţite de comunicaţie şi, de asemenea, o muncă organizată, personalitatea sa se va dezvolta. Ea poate să îşi ocupe strălucit locul în lupta pentru o mare cauză. Nu ştiu de unde îşi dobândeşte curajul extraordinar, sângele rece şi simţul de a acţiona aşa cum o face, dar amănuntele sunt cele care o îngrijorează; ea îşi pierde răbdarea şi acel teribil „lasă pe mâine ce nu poţi face astăzi”, care se datorează, în parte, climei şi parţial moştenirii veacurilor, a fost pentru femeia turcă, până acum, obstacolul în tot ce a întreprins.

II-lea (n. tr.).

Am întrebat-o pe Halide, poate cea mai activă şi bine cunoscută femeie din Turcia, în numele uneia dintre proeminentele noastre societăţi ale sufragetelor, cum putem noi, englezoaicele, să le sprijinim pe turcoaice în dezvoltarea lor. „Cere-le”, a spus aceasta, „să renunţe pentru totdeauna la acel cuvânt prost înţeles «harem» şi să vorbească despre cum suntem noi în casele noastre «turceşti». Cere-le să încerce să risipească atmosfera neplăcută pe care înţelegerea greşită a acelui cuvânt a aruncat-o asupra vieţilor noastre. Spune-le care este adevărata noastră viaţă”.

Şi, astfel, iată-mă pe moment, o femeie în inima Istanbulului. Doar trăind viaţa altor oameni putem avea idee despre adevăratele valori ale acestora. Numai cufundându-se, pentru o vreme, în viaţa altuia, poate cineva obţine recompensa unei cunoaşteri superioare, iar eu am fost primită într-o casă turcească, în care mi s-a oferit ospitalitate greu de egalat în orice altă ţară.

Halide a complementat energia, curajul invincibil şi abnegaţia femeilor din ţara mea. Dacă, atunci, femeile din Orient pot înţelege tactica unei părţi dintre femeile muncitoare, pe care atât de mulţi bărbaţi şi multe femei le-au acoperit de ridicol şi nedreptate, cu siguranţă, noi, în Anglia, ar trebui să încercăm să înţelegem mai bine femeile turce, căci de la noi ele aşteaptă îndrumare şi, mai presus de orice, empatie.

Capitolul 3

Cadrul general şi atmosfera

Casa turcească în care locuiesc în prezent are puţin în comun cu haremul descris de cei mai mulţi dintre scriitorii occidentali şi, fără îndoială, acei cititori obişnuiţi cu noţiunile *uzuale* de viaţă de harem vor considera contextul meu dezamăgitor de occidental.

Dacă aş fi putut, cum am sperat, să trimit câteva fotografii din interiorul casei prietenei mele, acele fotografii ar fi fost considerate probabil „falsuri” sau poate că ar putea fi retur- nate (aşa cum au fost returnate atunci când am stat în Turcia acum cinci ani) însoţite de comentariul „Acesta nu este haremul turcesc”.

Cu mult timp în urmă, mobila europeană a fost la modă în casele turceşti. La început, această nebunie pentru tot ce era occidental s-a născut în casele oficialilor guvernului, dar s-a răspândit treptat de atunci, astfel încât astăzi, în casele mai mici, mobila ieftină, de prost gust, a înlocuit frumoasele broderii şi accesorii ale Orientului. Şi, acum, pendula va bate în cealaltă direcţie. Odată cu această nouă mişcare a

„Turciei pentru turci”, femeile inteligente, precum gazda mea, care astăzi aruncă o privire prin casă, trebuie să se întrebe neapărat: „Este cu adevărat aceasta o casă turcească?”. Cu mai mult zel decât atunci îşi umple casa cu decoraţii din ţările pe care îşi dorea să

le viziteze, prietena mea, Fatima, a început acum să strângă mobilă, decoraţii şi broderii pentru camera turcească autentică, aceea care urmează să Fie a mea când voi vizita din nou această ţară. Zi după zi am hoinărit alene prin vechiul bazar, care este întotdeauna o atracţie pentru o femeie din Occident, cumpărând acele amintiri ciudate şi încântătoare ale Turciei din trecut, în acelaşi fel în care noi, englezii, ne putem permite să ne răsfăţăm gusturile pentru mobila şi porţelanul unui secol care nu mai este. Şi când vizităm, de asemenea, moscheile şi mormintele sfinte, în general, ne vin idei pentru „camera mea turcească", astfel încât data viitoare când vizitez Turcia nu voi avea dezamăgirea ca, după o călătorie de atâtea mile, să dorm într-o cameră cu mobilier Empire (indiferent cât de frumos ar fi), o sofa occidentală, fotolii şi mese.

Uneori, dimineaţa când mă trezesc, încă mă întreb unde sunt cu adevărat. Sunt în Europa sau sunt în Asia? Camera mea este la fel de mare ca oricare dintre camerele mari din casele din ţara noastră, iar tavanul şi pereţii înalţi sunt decoraţi colorat în mod primitiv şi cu prost gust, cum am văzut în moschei. Din fericire, sunt şapte ferestre, nu există niciun cămin de foc deschis şi camera are covor de la un capăt la altul. Un vas solid şi o cană de argint de formă realmente orientală sunt pentru spălatul pe mâini, în rest, instalaţia de toaletă este franţuzească. Lângă patul meu se află un bufet de sticlă veneţiană cu dulciuri, lichioruri

şi alte băuturi. O masă pusă acolo special pentru folosinţa mea era un dar al fostului papă Leon al XlII-lea[1] făcut tatălui prietenei mele. Pe această masă se află o Biblie, pe care prietena mea, deşi musulmană, o citeşte des. Pe o altă masă stă un portret semnat al regelui şi reginei Marii Britanii,

' Leon al XlII-lea (Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci), papă (1878-1903) (n. tr.).

scos pentru scurt timp de la locul său de onoare din marele salon ca un semn de mare afecţiune a prietenei mele pentru una dintre supusele Majestăţilor lor. A fost cel mai fermecător şi delicat compliment pe care l-am primit. Dar, există, de asemenea, tablouri în camera mea, tablouri într-o casă musulmană! O acuarală imprimată a Castelului Windsor, copiile a două picturi ale lui Reynolds[20] din Galeria Naţională[21] şi multe cărţi englezeşti. Este deci surprinzător că atunci când privesc această cameră curioasă mă întreb dacă sunt într-ade- văr în Turcia?

Cu cât stau mai mult în Turcia, cu atât admir mai mult aristocraţia înnăscută a turcilor, chiar dacă „aristocraţia", aşa cum o înţelegem noi, nu există. Turcia este o ţară în care frăţia şi egalitatea au fost cel mai bine înţelese. Femeia turcă nu deschide des uşile casei sale pentru o străină, nu din pricina lipsei oricăror sentimente prietenoase faţă de aceasta, ci deoarece străina a pierdut

20 Joshua Reynolds (1723-1792), pictor britanic (n. tr.).

21 Din Londra (n. tr.).

încrederea sa, străina a glumit pe seama sa şi, mai mult decât orice, străinei „îi este milă de ea”. Dar, când femeia turcă îi deschide uşa străinului, îşi deschide inima ei mare şi generoasă. întotdeauna, indiferent cât de personale pot fi conversaţiile lor, oaspetele de onoare se află pe un piedestal şi gazda se află la picioarele sale, aşteptând numai o ocazie pentru a-şi arăta curtoazia şi bunătatea. în nicio altă ţară nu m-am întâlnit cu o ospitalitate atât de generoasă - ospitalitate care îl face pe om să se simtă mai puţin incomod, cu precădere atunci când înţelege cât de puţin a făcut pentru a o merita. De asemenea, curtoazia este aproape copleşitoare. De fiecare dată când intru şi ies din cameră, gazdele mele, bărbaţi şi femei, stau nemişcaţi şi de fiecare dată când cafeaua, ţigările şi dulciurile sunt aduse de către sclavi pentru oaspeţi, gazda mea se ridică pentru a mă servi ea însăşi. Ca să nu mai spun că întotdeauna stau pe locul de onoare, cât mai departe posibil de uşă şi uneori chiar în briza ferestrei.

Există obiceiul, de asemenea, ca stăpânul casei să plătească toate facturile vizitatorului său. Când am propus să pun timbre pe propriile scrisori, aceasta a rănit-o pe prietena mea. Rezultatul este că în ziua de astăzi nu scriu nicio scrisoare şi nu cumpăr mai nimic. Mă simt aproape vinovată când accept ceea ce fac şi nu ofer nimic la schimb şi, întotdeauna, am înainte-mi teama de a n-o dezamăgi teribil pe prietena mea atunci când va avea ocazia să viziteze ţara mea, deoarece

ospitalitatea noastră nu poate fi comparată cu a lor.

Când am întrebat-o pe prietena mea cât timp se aştepta să rămân, a fost surprinsă de întrebarea mea: „Atât timp cât doreşti: nu trebuie să pleci vreodată; cât mi-aş dori să rămâi pentru totdeauna!”. Şi aşa este în mai toate casele turceşti. Există aici oaspeţi care au venit, ca şi mine, pentru câteva zile, dar nu au mai plecat deloc; unii au venit să îl viziteze pe bunicul Fatimei şi au rămas şi ei, au devenit parte a căminului.

Fatima a pus întreaga sa zestre la dispoziţia mea. Multe dintre lucruri şi broderii i-au fost aduse, când era copil, de către prietenii tatălui său. Aceştia au făcut un pelerinaj special în adâncimile Asiei Mici, ca să îi aducă darurile lor fetei „părintelui poporului”, aşa cum a fost supranumit fostul paşă timp de mulţi ani. Scot uneori aceste daruri preţioase şi le cercetez pendelete, încercând să îmi imaginez sosirea „omului celui înţelept” al Orientului, pentru a răsplăti onoarea tatălui fetiţei celei mici, aflată pe vremea aceea în leagăn. Deoarece aceşti pelerini erau, mulţi dintre ei, adevăraţi bărbaţi înţelepţi ai Orientului, au adus, între alte articole de îmbrăcăminte, o haină pe care o voi purta când iau cina cu prietenii europeni; sunt sigură însă că voi tremura toată noaptea pentru siguranţa sa. Materialul în sine este albastru deschis, având gulerul şi manşetele bătute cu pietre preţioase.

Este un dar de la Mecca[22] şi stă alături de alte obiecte nepreţuite în camera mea - bijuterii, lenjerie, broderii, bani şi, de asemenea, scrisori în sertare fără încheietoare, într-o casă în care toată ziua uşile sunt deschise pentru oricine doreşte să intre. într-adevăr, aceasta este o civilizaţie paşnică!

Era ora nouă de dimineaţă, înainte să sun din micul clopoţel de argint, aflat lângă patul meu, pentru a o convoca pe servitoarea mea „Ciocolată". Aceasta este o foarte veche casă turcească şi, în ciuda mobilierului occidental, nu se bucură nici de sonerie electrică, nici de energie electrică. Ca o regulă, oricum, negresa mea este în cameră, aşteptând până mă trezesc, neîndrăznind, deşi a fost rugată să facă asta, să îmi tulbure somnul. Domnişoara Ciocolată, învăluită într-o rochie de culoare stacojie, cu părul ca lâna legat cu un batic stacojiu, aduce două tăvi de argint, pe care este servit micul dejun. Pielea sa este asemenea catifelei maro. La gât poartă un colier de aur şi pe braţe are brăţări zăngănitoare, care-i anunţă sosirea. Pe o tavă, domnişoara Ciocolată a aşezat tot felul de gemuri, mergând de la gutui la căpşuni şi violete, şi multe tipuri de biscuiţi; pe cealaltă tavă se află cafea turcească, lapte, pulbere de ciocolată şi ceai. **In** general, Fatima este prezentă pentru a se asigura că voi onora acest ospăţ curios.

22 Oraş sfânt, alături de Medina, pentru musulmani (n. tr.).

Micul meu dejun fiind terminat, o urmez pe Domnişoara Ciocolată în baia de marmură situată lângă dormitorul meu. Dar nu este o sală de baie concepută pentru a deservi apartamentul în stil Empire pe care îl ocup. Ci este o adevărată baie orientală, adică are podeaua din marmură cu o rigolă, astfel încât toată apa aruncată pe mine să se scurgă, şi conţine, de asemenea, un bazin de marmură asemănător unei fântâni, unde turcii se spală, întotdeauna, cu apă curentă. A doua zi dimineaţa, după sosirea mea aici, am profitat de faptul că Domnişoara Ciocolată m-a lăsat singură, pentru câteva minute, cât să pun dop bazinului de marmură, ca să mă spăl cum ne spălăm noi în Europa.

Dar Domnişoara Ciocolată s-a întors mai devreme decât m-am aşteptat şi, cu expresia unei mame care îşi mustră copilul ce se jucase în noroi, ea a scos batista care-mi servise drept mufa. „Ah, *mattemoiselle*[23]*”,* a exclamat ea, în turceşte. „Ce fel oribil de a vă spăla!” Şi este uimită să vadă pielea mea atât de albă - acum că ştie că m-am spălat întreaga mea viaţă în apă murdară. Iar când după ora mesei îmi toarnă apă pe mâini, ea duce mai întâi vasul cu apă murdară şi, apoi, se întoarce pentru a lua cana, crezând că este fără îndoială mai înţelept să ţină tentaţia departe de mine.

Dar nu doar domnişoarei Ciocolată, ci multora dintre femeile turce pe care le-am întâlnit nu le

23 Deformarea cuvântului francez „mademoiselle” - *domnişoară* (n. red.).

place modalitatea noastră de spălare. într-adevăr, ele consideră că este periculos să stai aşezat într-o cadă care nu-ţi este rezervată exclusiv. Au fost şi alte moduri de a arăta această teamă de răspândire a bolii! însă curăţenia, precum toţi ştiu, este evlavia însăşi în religia musulmană şi, fără îndoială, băile orientale vor exista şi după ce vălul va dispărea.

Domnişoara Ciocolată mă interesează. Este, desigur, o excelentă fată în casă. Ea coase bine, îmi păstrează hainele bine periate şi ordonate, mă spală bine şi are o capacitate nesfârşită de a suferi. Treptat, voi afla povestea vieţii sale, după cum voi afla probabil înainte să plec numele şi statutul social al tuturor femeilor de aici, dar trebuie să acţionez încet şi cu grijă, ca nu cumva interesul meu empatic să fie înţeles greşit drept curiozitate. Până acum, am aflat puţine despre negresa mea credincioasă. Cumpărată la vârsta de patru ani de paşa, tatăl Fatimei, pentru suma de patruzeci de lire turceşti, ea se află de douăzeci de ani în serviciu credincios. De la adoptarea Constituţiei, vânzarea sclavilor şi a eunucilor[24] a fost interzisă şi tuturor acelora folosiţi în casă li s-a acordat libertatea. Totuşi, fiecare sclavă din această gospădărie a refuzat libertatea, preferând să păstreze termenii originali ai contractului - libertatea doar în caz de căsătorie, cu o zestre de la paşa. Se poate astfel considera că sclavia nu mai

24 Bărbat castrat folosit ca paznic la curtea sultanului sau pentru paza haremului (n. tr.).

există, doar câţiva eunuci au rămas în palate, pentru a ne aminti de un capitol urât al istoriei, care însă este închis.

Trăsăturile domnişoarei Ciocolată arată că ea trebuie să fi văzut lumina zilei în vecinătatea lacului Ciad. Multe minciuni au fost spuse despre tratamentul aplicat acestor sclavi, dar domnişoara Ciocolată nu a fost niciodată bătută, ea a primit doar bunătate; este invitată, cu toate celelalte membre ale „frăţiei surorilor", pentru a ne vedea dansând şi ascultând muzică occidentală, când dansăm şi cântăm serile, şi, în general, când citim şi coasem. însă, niciodată, nici ea şi nici celelalte sclave nu profită de familiaritatea stăpânei, stând întotdeauna la uşă, deşi sunt chemate să vină. în plus, ea are o inimă de aur. Când a văzut faţa mea atât de acoperită de muşcături de ţânţari, încât aproape nu puteam să văd, lacrimile au început să curgă pe obrajii ei maro. „Şi când te gândeşti", a spus ea, în timp ce mă masa cu unguent, că „ei mi-ar fi putut mânca toată faţa şi nu ar fi contat" - dar ţânţarii m-au preferat pe mine.

înainte să părăsesc această casă sper să le fac câteva fotografii persoanelor interesante care o locuiesc, însă atunci când plănuiam să fac fotografii căminului turcesc, am uitat că ferestrele sunt întunecate de grilajul inevitabil, care mă împiedică să am o privelişte totală a peisajului minunat ce se întinde de la picioarele noastre până la răsăritul soarelui, iar când Soarele străluceşte printre gratii aruncă pe mobilă, de jur-împre- jur,

reflexii în formă de diamant. Dar există o dificultate şi mai mare, anume că fotografierea este strict interzisă de religia musulmană. Prietena mea m-ar lăsa desigur să fotografiez casa, dacă i-aş cere-o. Legea sfântă a ospitalităţii este parte a religiei sale. Ea m-a îndemnat chiar să mănânc şuncă dimineaţa, deşi porcul este interzis într-o casă orientală şi, fără îndoială, ea ar fi insistat să o cumpere dacă nu aş fi declarat că nici chiar în ţara mea nu mănânc niciodată porc. Dar Fatima a trebuit să facă faţă anturajului celui mai fanatic, al femeilor mai degrabă decât al bărbaţilor, acele femei care de secole au fost învăţate să interpreteze Coranul, deşi Mahomed nu a intenţionat niciodată să fie interpretat, femei oarbe la orice formă de progres, femei care încă mai consideră că a reda forma umană, creată de Dumnezeu, implică neascultare faţă de legile Profetului, deşi Coranul i-a cerut în mod limpede credinciosului să fie în pas cu evoluţia societăţii.

Este extraordinar şi interesant să observi cum funcţionează acest cămin. Gazda mea, extrem de bine citită, ofiţer inteligent, vorbind două limbi europene, a servit trei ani în armata germană, este un om cu idei despre feminism şi guvernare şi probleme sociale, luând-o cu aproape o jumătate de secol înaintea epocii sale, dar este înconjurat de o grupare de fanatici ignoranţi, care nu ştiu nici să citească, nici să scrie. I-ar oferi soţiei sale libertate completă chiar din această zi, dacă ar fi posibil. Deşi are mai multă libertate decât orice

altă femeie pe care o cunosc, de dragul ei, el nu poate provoca deschis Islamul. Mai deunăzi, unul dintre ofiţerii cu care se cunoaşte a luat prânzul cu noi în harem, dar am fost servite de servitori bărbaţi, deoarece toate sclavele au refuzat să apară cu faţa descoperită în faţa unui bărbat care nu era „rudă de sânge” cu stăpâna casei.

Există femei care le reproşează turcoaicelor că nu şi-au dobândit libertatea, aşa cum au făcut altele; de asemenea, există şi momente când sunt înclinată să oftez după spiritul militant al englezoaicei, dar, până când n-ai fost cu adevărat în spatele vălului, nu poţi înţelege pe de-a-ntregul ce înseamnă în realitate „fanatismul”. O răscoală izolată nu este de niciun folos - un protest ici şi colo poate sau nu poate să ajute, dar o mişcare va conta doar arunci când femeile vor mărşălui ca o armată şi nimic nu le va mai face vreodată să se răzgândească şi nici să se teamă de moarte.

în ziua în care am vizitat-o pentru prima dată pe prietena mea, Zeyneb, în casa turcească pe care o părăsise în urmă cu şase ani şi în care s-a reîntors acum, imaginea mea cu pălărie a facut-o să uite de locul în care se afla şi, aşa cum a procedat întotdeauna la Paris, mi-a luat cu nerăbdare noua pălărie şi a încercat-o. Uitase însă de bătrâna doamnă aşezată cu picioarele încrucişate în colţul camerei, fumând şi brodând. Bătrâna doamnă purta o tunică roşie şi pantaloni verzi; ţigările şi chibriturile le ţinea sub fotoliul lângă care lucra. Venise într-o vizită la bunica lui Zeyneb şi nu mai plecase niciodată. Perfect mulţumită cu locul său, aşa cum sunt femeile din generaţia veche, ea nu vedea niciun motiv pentru care copiii din tânăra generaţie să îşi dorească un orizont care trece dincolo de broderie, ţigări şi zaharicale, mai ales când sunt tentaţi să uite poruncile sfinte ale Profetului. La vederea pălăriei sălbatice de pe capul lui Zeyneb, bătrâna a mormăit ceva despre ghiaur[25], ceva de neînţeles pentru mine, şi-a scrâşnit dinţii (are optzeci de ani şi încă are dinţii săi) şi ne-a aruncat amândurora o privire plină de cel mai profund dispreţ. Atunci, a fost prima dată când am înţeles ce trebuie să suporte femeile din această ţară ori de câte ori încearcă să facă un pas înainte.

„Şi, prespunând că vei ieşi pe stradă purtând şi această pălărie, ce s-ar întâmpla?”, am întrebat-o

25 Termen utilizat de otomani, care îi desemna pe necredincioşi (n. tr.).

pe Zeyneb.

„Bătrâna ne-ar pune toţi vecinii în cap, am fi asediaţi de o mulţime furioasă şi călcaţi în picioare...” Nu am făcut niciun comentariu. Nu este rolul meu să critic metodele femeilor care acţionează pentru libertate. „Femeile astea în vârstă nu sunt nemuritoare”, sunt sigură; „ne concentrăm toate eforturile asupra viitoarei generaţii şi asupra educaţiei oamenilor. Restul va veni de la sine”.

Femeile sunt norocoase, în orice caz, având guvernul de partea lor şi pot spune, fără exagerare, că îi au alături de ele pe cei mai mulţi dintre bărbaţii care sunt în vreun fel importanţi, căci ce bărbat care judecă ar putea crede că există vreo şansă de evoluţie atât timp cât continuă această absurdă separaţie a sexelor? Nu spun că turcul vrea pentru femeile sale libertatea femeilor englezoaice sau americance. El nu vrea nici măcar ca turcoaicele să lucreze, dar vrea ca, de dragul lui, să înceapă şi ele să participe la viaţa socială care se desfăşoară în juru-le. Turcului îi place societatea şi îi plac piesele de teatru, dar, astăzi, dacă nu s-a căsătorit cu o femeie creştină, trebuie să iasă în lume singur, să împrumute soţia altcuiva sau să stea acasă.

„De ce să ies şi să înveselesc soţiile altor oameni şi să îmi las propria soţie acasă?”, a spus gazda mea într-o zi; şi el iese foarte rar seara; dar nu toţi turcii sunt ca gazda mea. Ministrul de

interne, Talaat Bey[26], un om cu o energie surprinzătoare, cu o înţelegere clară asupra bărbaţilor, un adevărat mesager al lui Dumnezeu în această ţară în situaţia de azi, încurajează orice activitate pentru propăşirea femeii şi acordă o atenţie specială educaţiei lor. Guvernatorul militar al Constantinopolului, Gemal Bey[27], a dat, de asemenea, instrucţiuni că nu trebuie să te amesteci în libertatea femeilor şi, fără îndoială, cuvântul său va deveni lege.

Aşa cum am spus mai înainte, femeile au făcut, în orice caz, un enorm progres în cinci ani. Ce s-ar fi întâmplat în urmă cu cinci ani dacă Fatima şi cu mine am fi fost conduse acasă de la petrecerea de familie de soţul său la „ora indecentă” de 9.30?

26 Mehmed Talaat Paşa (1874-1921), unul dintre membrii triumviratului, cunoscut sub numele de „al celor Trei Paşale”, alături de Enver Paşa şi Gemal Paşa, triumvirat care a condus Imperiul Otoman, în timpul Primului Război Mondial. A îndeplinit funcţiile de ministru de Interne şi ministru de Finanţe şi, în cele din urmă, în 1917, de Mare Vizir. A jucat un rol important în masacrarea populaţiei armenilor din Imperiul Otoman (n. tr.).

27 Ahmed Gemal Paşa (1872-1918), om politic şi militar otoman. A îndeplinit, între altele, funcţiile de ministru al Marinei şi de primar al Constantinopolului. A jucat un rol important în masacrarea populaţiei armenilor din Imperiul Otoman (n. tr.).

Acum cinci ani nu am fi făcut măcar un pas; acum, nu doar că hoinărim prin bazar, dar mergem şi la un mare croitor în Pera, în timp ce, pe vremuri, toate bunurile noastre trebuiau să fie achiziţionate de la negustorii greci şi de la croitorii din Paris, care vin cu bunurile lor în harem. însă, nu ne plimbăm doar prin bazar; ne-am plimbat şi într-un parc construit recent, acolo unde femeilor li s-a permis pentru întâia dată să se plimbe într-un parc în care se află şi bărbaţi. Trebuie să spun că bărbaţii nu s-au obişnuit cu această nouă şi extraordinară stare de lucruri şi se întrec ca nişte fanţi levantini în dorinţa de a ghici trăsăturile de sub văl. Nu este o experienţă foarte confortabilă pentru turcoaice, dar este întunericul de dinaintea zorilor dimineţii. Răsăritul vine încet; dar va veni dacă femeia turcă doreşte într-adevăr şi acţionează întotdeauna urmărind scopul - afirmarea sexului său.

Capitolul 4

Haremul imperial - *o recepţie dată de sultan*

A fost privilegiul multor străini care au vizitat Constantinopolul să fie de faţă la ceremonia *baise-main*| care are loc la palatul Dolmabahce[28] [29], dar nu se cade ca orice femeie să vadă acestă ceremonie impozantă din haremul imperial. O astfel de experienţă unică şi interesantă o datorez gazdei mele, Fatima.

---

28 „Sărutarea mâinii” (în fr. în orig.) (n. tr.).

29 Palat situat în cartierul Beşiktaş de la Istanbul. A fost centrul puterii otomane între 1856-1877 şi 1909-1922 (n. tr.).

Ceremonia sărutării mâinii este mult prea bine cunoscută încât să o mai descriu şi eu aici. Nu există nicio îndoială că acele persoane care stăteau aşezate în galeria rezervată corpului diplomatic beneficiau de o perspectivă mai bună decât a mea pentru a vedea sala tronului, Sultanul şi uniformele colorate şi costumele supuşilor otomani care şi-au prezentat omagiul Califului Islamului[30]. Prin ferestrele cu zăbrele ale haremului imperial era dificil să îţi faci mai mult decât o idee vagă despre ceremonie, deoarece eram atât de multe femei înghesuite pe perne, atât de multe care încercau să vadă, încât după câteva momente am cedat locul unei doamne pentru a rătăci de plăcere prin haremul imperial, unde Fatima mi-a spus că eu sunt prima englezoaică admisă ca vizitator.

A fost prima zi a Bairamului[31]. Am fost trezite în zori de sunetul jalnic al oilor sacrificate. Reşad, vizitiul, a fost ales *vekil* (cel care sacrifică), deoarece este recunoscut de întreaga casă drept cel mai pios dintre noi toţi şi cei patruzeci şi cinci de ani de muncă în serviciul familiei impun, de asemenea, ca privilegiul acesta să îi aparţină. Tot al său a fost, de asemenea, privilegiul de a distribui carnea, pielea şi coarnele celor patru oi, pe care această casă musulmană le-a oferit săracilor, care au pătruns prin poarta deschisă ca o ceată de lupi flămânzi şi au privit, cu ochi sărmani şi lacomi, de parcă ar fi putut să smulgă carnea din mâinile vizitiului. Pentru mine, stând pe balcon, era ca şi cum aş fi privit o scenă din Vechiul Testament - o scenă atât de departe de progresul pe care îl văd în această capitală

30 Sultanul otoman a purtat şi titlul de Calif (n. tr.).

31 Numele a două sărbători importante la musulmani, care se celebrează după postul Ramadanului (n. tr.).

frumoasă şi interesantă.

Cât de ciudat pare, de asemenea, să te îmbraci pentru Curte la 6.30 dimineaţa! Să ne punem haine de seară din mătase subţire şi papuci la acea oră devreme şi să mergem în dimineaţa răcoroasă să prezentăm omagiul nostru unui monarh oriental.

Rochia Fatimei era din mătase roz provenită din China, brodată cu argint patinat - o creaţie de la Paris - ultima, în orice caz, care avea broderii din afara Turciei, deoarece, precum atât de multe alte doamne de aici, ea a avut revelaţia că broderiile cele mai scumpe din Europa nu sunt decât nişte biete imitaţii ale celor din propria ţară.

în jurul părului a purtat o eşarfa cu roz şi argintiu, prinsă într-o parte cu un trandafir de argint, o varietate fermecătoare a curioaselor turbane din flori, pene şi bijuterii care sunt purtate de atât de multe dintre doamnele de la Curte. Am întrebat-o pe
Fatima dacă funcţionarii Curţii le-au dat instrucţiuni doamnelor privind îmbrăcămintea lor. „Dacă se asigură că părul este acoperit decent” a spus ea, „eticheta este satisfăcută” şi Califul are privilegiul „suprem” de a-şi privi toate supusele fără văl.

Precum multe dintre doamnele de la Curte, noi am fost aşteptate de o sclavă, negresa mea, Domnişoara Ciocolată, un personaj insolit la Curte. Pentru această ocazie ea era îmbrăcată în satin bleu deschis, cu un turban tot bleu pal, dichisit cu trandafiri roz, degetele, braţele şi gâtul fiind acoperite nu doar cu toate bijuteriile pe care le poseda, dar şi cu bijuteriile altor sclave. Era de datoria ei să ne urmeze în tot acest timp şi în timpul prânzului ea a stat în pragul uşii cu braţele încrucişate, în caz că era nevoie de serviciile

sale. A fost aceea care a avut grijă de gentuţele noastre şi într-unul din „buzunarele bunicii” ale fustei largi din satin erau ace de păr, ace de siguranţă şi batiste, pentru cazurile de urgenţă. Pentru a apărea la Curte, Domnişoara Ciocolată a purtat un tul alb, care i-a acoperit în întregime faţa, şi un feridji[32] viu, din satin albastru, acoperit cu paiete şi bucăţi mari de catifea albă. Cât mi-aş dori să o fotografiez! Fatima a purtat *nnyaşmak*[33], acum, vai!, purtat doar de prinţese şi doamnele de la Curte, din punctul meu de vedere fiind unul dintre cele mai bune veşminte de cap, arătând ochii într-un mod foarte avantajos. Ea a purtat, de asemenea, un feridji din satin de culoarea albastru-păun, un contrast ţipător cu cel albastru electric al Domnişoarei Ciocolată.

In ciuda unor schimbări şi privilegii acordate prinţilor şi prinţeselor imperiale otomane, haremul imperial rămâne încă harem, în sensul adevărat al cuvântului, haremul despre care cititorii occidentali se aşteaptă să audă, acea parte a casei orientale rezervată exclusiv pentru folosinţa femeilor. Niciun bărbat nu-i poate trece pragul şi chiar dacă am intrat prin uşa mare, care este înlăuntrul altei uşi de lemn, deschisă pentru a permite fiecare trăsură, se închide imediat, iar conducătorul nostru trebuie să coboare şi să ne aştepte în faţa uşii. întreg haremul imperial este înconjurat de un zid atât de înalt, încât niciun trecător nu poate vedea înăuntru. Vizitiul, de asemenea, după ce ne-a lăsat la intrare, trebuie să iasă şi să aştepte în afara primei uşi.

Aceasta este prima dată de când m-am reîntors în Turcia în care m-am simţit eu însămi într-adevăr într-un harem. Chiar când port un văl, chiar când uit că nu sunt în Anglia şi încerc să înlătur ferestrele cu zăbrele, chiar când iau parte la

32 Piesă de îmbrăcăminte la femeile otomane (n. tr.).

33 „Val” (în tc. în orig.) (n. tr.).

aceste cine de bairam, unde nici chiar stăpânul casei nu poate fi prezent, nu înţeleg atmosfera haremului. Dar, în interiorul palatului, în mijlocul mulţimii curioase de sclavi şi eunuci şi în ciuda coridoarelor largi şi a saloanelor imense, există cel mai inconfortabil sentiment de robie, care m-ar transforma într-o nebună rătăcitoare după doar o săptămână. Este adevărat, îmi explică Fatima, că toate acele femei sunt întrebate în mod solemn de patru ori la sfârşitul fiecărui an dacă doresc să se căsătorească şi să părăsească haremul. Mi-am spus, atunci, că dacă ele stau este deoarece doresc să stea şi, de aceea, sunt fericite. Totuşi, existenţa lor pare o risipă de viaţă omenească şi privindu-le cum rătăcesc de-a lungul coridoarelor cu covoare, bârfind, fumând, aducând alternativ cafea şi apă oaspeţilor, mi-am dorit întotdeauna să le distrug zăbrelele de la ferestre, care stau mereu între ele şi lumina soarelui, să mă reped să deschid larg ferestrele, încât să poată respira aerul proaspăt şi să deschid uşile ca să poată ieşi. Şi totuşi, niciuna dintre aceste femei nu pare cel puţin să-şi simtă sclavia şi, fără îndoială, el

ear întoarce spatele îngrozite existenţei urâte, neprotejate, a unora dintre femeile din ţara mea.

„Dar aceste sclave sunt perfect fericite”, m-a asigurat în permanenţă Fatima şi, judecând după surâsul de pe feţele lor, bănuiesc că sunt. Totuşi pierderea este întotdeauna tristă - pierderea tinereţii, pierderea frumuseţii, pierderea feminităţii, în special, când femeile sunt atât de necesare pentru regenerarea acestei ţări.

Sosind la uşa principală de intrare în harem, Fatima şi cu mine am fost ajutate să coborâm din trăsură de eunucul însoţitor. Mi s-a spus că eunucii erau acum un simbol al trecutului, dar, cu siguranţă, această afirmaţie nu se putea susţine şi în ceea ce privea haremul imperial. Este dificil pentru mine, totuşi, să amintesc că aceste biete făpturi anacronice mutilate sunt mari personaje la curtea otomană, unde, deşi îndeplinesc munca de servitori la deschiderea uşii trăsurii şi ajutându-ne pe trepte (unul pe fiecare parte şi unul în spate, ca şi cum suntem doamne în vârstă), simt, încă, stăpânii aşezământului. Fatima mi-a explicat că i se adresează cu politeţea exagerată a curteanului oriental, datorită afecţiunii pe care aceştia o poartă tatălui ei, şi că toţi veniseră să afle noutăţi despre el.

La prima cotitură pe scara principală, am intrat în camera vălului, unde o gazdă a sclavelor a înaintat să ne ajute. M-am simţit pentru moment ca şi cum m-am rătăcit în spatele scenelor la Drury

[1] Teatrul Regal din Londra (n. tr.).

Lane[1], aşa de curios ne-au privit, în mătăsurile lor viu colorate şi cu turbane la fel de colorate, dar părul lor ţipător şi ochii înnegriţi ar trebui să fie scuza mea pentru bietul compliment pe care li-1 fac. Unele dintre costume, este adevărat, erau făcute din acele broderii persane fără de preţ, pe care Fatima şi cu mine le-am căutat în piaţă, dar întotdeauna *tout ensembîe*[1] era răsfăţat de un turban viu colorat şi distonant, o îmbrăcăminte galben aprins cu un veşmânt de cap de un roz strălucitor, o haină de un albastru viu şi un turban exagerat de albastru, care provoca dureri de ochi. Poate că în spatele luminilor rampei astfel de combinaţii ar putea să treacă, dar, la lumina zilei, chiar şi în lumina zorilor dimineţii, care pătrunde prin ferestrele cu zăbrele, ele înfăţişau un spectacol pestriţ şi inconfortabil. în orice caz, veşmintele acestea sfidau deopotrivă timpul şi moda, toate fiind croite pe acelaşi model; o haină lungă, cu trenă prinsă la talie şi un sacou-sac.

1 „întregul” (în fr. în orig.) (n. tr.).

Odată ce vălul şi pelerinele au fost date jos, sclavele au luat vălurile pentru a le călca şi alte sclave au sosit pentru a ne conduce sus şi să anunţe sosirea noastră funcţionarelor curţii, care purtau costume în culori diferite, în funcţie de rangul lor. Am întâlnit-o mai întâi pe Hasnadar Ousta, sau înaltul Controlor al aşezământului, în satin alb, cu poalele rochiei tivite în aur şi baza hainei de asemenea. Turbanul mic, cu alb şi auriu, se potrivea cu bijuteriile sale, dacă nu frumoase, cel puţin originale. Pe piept poartă un buchet de flori din diamante, care se întinde de la un umăr la celălalt. Un alt ornament cu diamante se întinde în partea din faţă a turbanului şi în urechi poartă păsări de mărimea fluturilor, fiecare ţinând în cioc o perlă de mărimea unei cireşe. Aceasta era o doamnă în vârstă, judecând mai degrabă după faţa brăzdată şi corpul încovoiat, decât după părul auriu; după ce a mers o dată sau de două ori în jurul doamnelor adunate, sărutându-le pe unele şi salutându-le pe altele, spriji- nindu-se pe bastonul de la birou, a şchiopătat în prezenţa uneia dintre prinţese, lăsând adevăratele îndatoriri ale zilei pentru funcţionarele tinere.Mi-ar fi plăcut să îl întreb pe unul dintre funcţionarii Curţii, dacă aş fi îndrăznit, cum le par rochiile noastre. Soţia ministrului de Război purta o rochie din *crepe-de-Chine*[1] de culoarea cireşei, atât de strânsă încât a trebuit să se aşeze cu grijă. Toate doamnele purtau

1 „Crep de China” (în fr. în orig.) (n. tr.).

ciorapi de mătase şi pantofi cu toc - multe dintre ele ar fi putut veni direct din jurnalul *Chiffons,* care este studiat cu grijă, zilnic, în haremurile de astăzi. Cât de ciudate trebuie să le fi părut noi acestor femei fără corset, care nu au făcut nicio încercare de a se coafa la modă şi care au rămas credincioase acelor „babouches" (papucilor fără toc) şi ciorapilor coloraţi, lucraţi cu fir de aur, şi ale căror rochii ar putea face parte din trei sau patru dintre creaţiile zilei de astăzi.

Cei mai mulţi dintre funcţionarii Curţii au purtat Marele Cordon al Ordinului Şefakat, Ordinul Afecţiunii, Bunătăţii şi Prieteniei, acordat şi doamnelor de rang înalt şi vizitatoarelor distinse din străinătate. între doamnele vizitatoare, numai Fatima singură a purtat acest ordin. De fiecare dată când treceau funcţionari ai Curţii, oaspeţii stăteau în picioare, aşa cum cere eticheta orientală - să se ridice în prezenţa superiorilor şi doamnelor în vârstă. Asta, în orice caz, era cam incomod pentru noi, deoarece Trezorierul Adjunct cunoştea familia Fatimei de o viaţă şi a venit des şi a vorbit cu noi. Văzându-ne gata să ne ridicăm, potrivit cu politeţea orientală a cerut să rămânem aşezate, dar aceeaşi politeţe orientală ne-a cerut, de asemenea, să neglijăm solicitarea sa şi să ne ridicăm să-i vorbim.

Trezorierul Adjunct (Hasnadar) a devenit interesată în mod special de mine, când, după multe ocolişuri, Fatima s-a văzut nevoită să îi spună că nu am avut niciodată un soţ. „Suntem tovarăşe de suferinţă”, a spus trezorierul, ceea ce în cazul săunu era adevărat, precum am explicat deja. Un soţ ar fî de găsit pentru ea şi mâine dacă doreşte. Dar, motivul celibatului meu a nedumerit-o. „Nu este nimic ruşinos”, am protestat eu. „ Dar nu este nici un motiv de mândrie”, a răspuns ea şi, ca o femeie orientală aflată în imposibilitate să răspundă, am ridicat din umeri şi am râs. Bucuriile „binecuvântării celibatului” nu au fost înţelese în această ţară şi, personal, cu excepţia acestor înalţi funcţionari ai Curţii, nu am întâlnit niciodată o fată bătrână turcă.

însă, presupunând că oricare dintre aceste femei ar profita de întrebarea solemnă formulată o dată pe an, dacă se vor căsători sau nu, ce se întâmplă cu ele? Avem în prezent în harem o sclavă care tocmai a părăsit unul dintre palatele prinţesei. Fatima şi-a luat angajamentul de a o păstra până când ea şi prietenii săi îi pot găsi un soţ potrivit. Ea este o fiinţă mulţumită, frumoasă şi inutilă, care mănâncă împreună cu noi când tânărul Bey nu este aici şi cântă cântecele orientale cu un patos rafinat, acompani- indu-se de oud[34]. Uneori, când ea cântă, o rog pe Fatima să

34 *Oud:* chitară turcească la care se cântă cu pana (n. în original).

ne traducă. „Este un cântec de dragoste turcesc vechi, vechi”, a spus ea, „un frumos cântec vechi pe care îmi place să îl aud”. „Şi ce fel de cântec de dragoste cântă un bărbat turc pentru mireasa-i necunoscută?”, am întrebat: „Că toate supărările din lume pot fî în întregime ale lui, dacă toate bucuriile pot fî ale ei”. „Şi care este cea mai teribilă dintre toate supărările?”, am întrebat. „Singurătatea”, răspunde Fatima fără să ezite.

Ne aflam la o bizară masă de prânz în acea zi - soţia maestrului de ceremonii al sultanului, câteva dintre prietenele Fati- mei şi o prinţesă egipteană, a cărei sosire la palat într-o lansare magnifică de aburi am văzut-o prin grilajul haremului. Multe dintre aceste doamne, care vorbeau fluent franceza, erau prea timide pentru a vorbi cu mine, o modestie extrem de dificilă, mai ales atunci când era nevoie de angajarea constantă a Fatimei în discuţie ca interpret. Dacă doar ar putea auzi cât de nemilos stăpânesc limbile străine multe dintre noi, femeile engleze, în timp ce ele sunt într-adevăr excelente lingviste (printre cei mai buni din Europa, poate doar cu excepţia ruşilor), atunci sigur şi-ar face curaj.

Masa pe care ne-a oferit-o sultanul de-abia ar putea fi numită prânz. Erau cărnuri reci de diferite feluri, zaharicale, creme şi alte delicatese, servite în vase de Sevres[35], iar apa a fost singura băutură.

35 La Sevres, în Franţa, se află, începând din secolul al XVII-lea, sediul unei celebre manufacturi de porţelanuri (n. tr.).

După terminarea mesei, sclavii se învârtesc pe aici oferindu-ne apă în frumoase potire de cristal, cu capace din aur şi servite pe mici tăvi din aur. A fost incredibil pentru mine să fiu invitată la o sărbătoare a sultanului şi să primesc numai apă de băut. Totuşi, aici apa este atât de limpede şi rece încât este de multe ori mai acceptabilă decât cea mai bună şampanie şi, deseori, când călătoresc pe un vas cu aburi, îl chem pe vânzătorul de apă, care intră şi iese des din haremul de pe vasul cu care călătorim, şi cumpăr un pahar cu apă de un penny.

Ceremonia sărutării mâinii în selamlik[36] s-a terminat pe la ora unsprezece. Când Curtea reunită a rostit cuvintele „Oh, Sultane, fii modest şi adu-ţi aminte că Dumnezeu e mai mare decât Tine", sultanul s-a retras pentru o scurtă odihnă, înainte de a veni în harem să primească doamnele de la Curte. Este probabil că a dormit mai mult decât a intenţionat în această zi, căci ni s-a părut o eternitate cât l-am aşteptat. Opt ore la o Curte, în orice caz, ar fi considerat ceva obositor în multe ţări, dar, mai ales intr-un harem, unde conversaţia cu un bărbat nu poate fî obţinută nici prin cantităţi uriaşe de aur. începe să îmi fie dor de societatea sexului opus; este adevărat că avem bărbaţi, mult mai mulţi bărbaţi, în casa noastră turcească decât în oricare altă casă turcească, dar mi-e dor de bărbaţii de la petreceri şi picnicuri şi întâlniri. Şi pare cam o pierdere de timp să îmbrac cele mai

36 Parte a palatului sau casei la otomani rezervată bărbaţilor (n. tr.).

drăguţe rochii şi să îmi fac o coafură deosebit de frumoasă pentru a mânca alături doar de femei. Zeyneb obişnuia să spună că: „bărbaţii au stricat farmecul petrecerilor noastre occidentale; s-au târât spre sufrageriile şi sălile noastre de bal, precum gândacii mari şi negri”. Desigur, ea a uitat înfăţişarea unei Curţi otomane şi îngrozitorii gândaci negri care se târăsc acolo, atunci când a vorbit atât de dispreţuitor despre adunările noastre occidentale.

Curtea actualului sultan, mi-a explicat Fatima, nu egalează nici pe departe splendoarea Curţii fostului sultan. Broderia pe care sclavii o ţin în faţa tăvii de cafea, în timp ce cafeaua este servită, este doar o broderie simplă din aur, în timp ce în perioada lui Abdul Hamid pânza era bătută cu veritabile pietre preţioase. Ceştile de cafea, de asemenea, şi serviciul de dulceaţă erau doar din aur masiv, în timp ce în perioada lui Abdul Hamid erau folosite întotdeauna căni de cafea ca nişte bijuterii. Curtea, cu toate acestea, a devenit mai democratică. Prinţesele se plimbă printre oameni, aşa cum nu li s-a permis să o facă în timpul domniei lui Abdul Hamid. Dacă nu ar fi colierele din email roşu şi diamante, purtate exclusiv de membrii Familiei Imperiale, astăzi abia am mai şti că suntem în prezenţa Familiei Imperiale. Nepoata sultanului m-a interesat în mod special - nu atât de mult din pricina rangului, ci datorită înfăţişării sale. Este o fată scundă pentru vârsta sa, de, cred, vreo doisprezece ani, rochia îi este lungă şi largă, părul îi stă răsucit într-un nod pe cap, în interiorul unei coroane cu diamante, iar partea din faţă a micului corp este acoperită cu diamante şi o zgardă de câini din diamante îi înconjoară gâtul. Dar, cel mai curios dintre toate rămâne mâna lungă, slabă, destul de disproporţionată faţă de dimensiunea corpului, cu care ea a răspuns *temenelelor* noastre (care-s nişte saluturi orientale), iar pe aceste mâini stranii poartă mănuşi de aur acoperite cu rubine şi diamante.

Arăta de parcă ar fî folosit o poşetă cu aur în acel scop. Această mică prinţesă are o faţă încântătoare şi interesantă, deşi este de o tristeţe nesfârşită. Mi s-a arătat nu ca o şcolăriţă, jucând rolul reginei Elizabeta, ci de un contrast izbitor cu micile prinţese fericite de vârsta sa din ţările noastre occidentale.

Dar, ceea ce este mai încântător pentru mine în viaţa turcilor, la Curte şi în afara sa, în fapt, în fiecare etapă a vieţii, este sentimentul frumos al democraţiei. în timp ce îţi vorbeşte, o prinţesă se va scuza pe neaşteptate, se va ridica şi îşi va arunca braţele în jurul gâtului bătrânei sale doici, care se situează printre cele mai importante dintre doamnele de la Curte. Ar- bitrariul care însoţeşte existenţa impune o retorică atent cultivată, bunătate şi maniere alese faţă de persoanele de origine mai umilă, susţine turcoaica, iar *snobismul,* care este atât de frecvent în ţările noastre occidentale, nu există aici.

Deodată însă devine tot mai sesizabilă o anume rumoare printre doamne, în ciuda muzicii orchestrei imperiale, care cântă în grădina palatului. în ciuda râsului fericit al lui Has- nadar şi a cererii sale de „a avea răbdare", a crescut oboseala aşteptării. Sultanul a sosit! El a avut o odihnă deosebit de lungă în această zi, şi-a schimbat uniforma în care îi primise pe funcţionarii otomani cu o simplă haină de dimineaţă şi este aşezat într-un fotoliu în marele salon, aşteptând sosirea doamnelor în ordinea pe

care Hasnadar va socoti potrivit să le prezinte. într-o procesiune de patru doamne deodată, condusă de Hasnadar, intrăm în camera în care Mahomed al V-lea[37] stă aşezat. Dar este o ceremonie atât de intimă, încât, spre deosebire de ceremonia pe care abia am văzut-o acum câteva ore prin ferestrele cu zăbrele, nu mă pot stăpâni să nu mă întreb dacă acest domn în vârstă, blajin, neceremonios este sultanul unui mare imperiu.

După părerea mea, avem înfăţişarea a patru studente mergând la un examen şi simt aceasta cu atât mai mult după îngenuncherea în faţa Califului, aşa cum cere eticheta, şi sărutarea mâinii, când ni se cere să ne ridicăm şi să fim prezentate. „Ma- jestatea Voastră, Sultanul nostru, Conducător al Credinţei", a început Hasnadarul, cu capul aplecat şi înclinându-şi însemnul funcţiei, bastonul: „aceasta este fiica lui...şi soţia lui...". Apoi, Suveranul Calif a felicitat-o pentru că este fiica lui... şi soţia lui..., a spus că este încântat să facă cunoştinţă cu ea şi a trecut la următoarea doamnă, care a fost prezentată în acest mod. Când numele Fatimei a fost făcut cunoscut Majestăţii Sale, el i-a cerut să ia loc şi, din nou, îngenunchind în faţa Sultanului, i-a oferit celui dintâi ştiri despre tatăl său şi a răspuns la multele întrebări pe care el i le-a adresat.

Acesta a fost cea dintâi dată când Fatima a

37 Mehmed al V-lea Reşad (1844-1918), sultan otoman (1909-1918) (n. tr.).

făcut cunoştinţă cu sultanul. El a fost „încântat”, a spus el cu politeţe orientală, iar Fatima s-a ridicat şi a cerut permisiunea de a mă prezenta ea însăşi. Eu nu am fost prezentată drept fiica sau soţia unui binecunoscut paşă, ci drept „sora engleză” a Fatimei, care a venit să trăiască alături de ea pentru o perioadă şi care, acum, a însoţit-o pentru a-şi prezenta omagiile suveranului ţării. Sultanul mi-a adresat multe întrebări despre mine, despre ţara mea şi în tot timpul în care vorbea m-am gândit la bietul prizonier, prinţul Reşad, care a fost închis între acele ziduri vreme de treizeci şi trei de ani, şi care acum era Sultanul din faţa mea. Era obosit. Trezitul de dimineaţă, probabil, i se potrivea la fel de puţin ca şi mie. Continuu îşi redresa postura, se străduia să ţină ochii deschişi, spunea că este încântat să facă cunoştinţă. Apoi, ne-am ridicat şi Hasnadar ne-a însoţit în afara camerei. Cu aceeaşi ocazie, încă patru doamne de la Curte au fost conduse în prezenţa imperială.

Desigur, este interesant să întâlneşti conducătorul unei ţări, al unui imperiu cu o asemenea tradiţie, al unui teritoriu, care va fi pentru mulţi ani de acum înainte subiectul celui mai mare interes, dar întâlnirea actualului sultan nu m-a surprins, aşa cum a facut-o întâlnirea cu fostul sultan, Abdul Hamid. Abdul Hamid, pretinzând că nu ştie un cuvânt în limba franceză, pe care o vorbeşte fluent, care şi-a jucat întotdeauna rolul său şi care a acordat o atenţie

specială prezentării adecvate în faţa străinilor. Toate cuvintele care sunau frumos au fost alese din limba turcă pentru a le încânta urechile. El a cerut cu umilinţă ca distinsul străin care stă pentru scurt timp în capitala „dragei” sale ţări să-i spună care sunt modalităţile în care guvernul ar putea fi de folos ajutându-1 pe străin în călătoria lui sau a ei. Ochii săi mari şi căprui de vultur sunt larg deschişi, l-a *descusut* pe distinsul străin, în timp ce interpretul i-a tradus în limba pe care o cunoştea atât de bine, şi acest tiran hidos a devenit o fiinţă fascinantă. Actualul sultan este însă „un fatalist”. Ar fi putut să fie altfel, cu un astfel de trecut agonizant? Bărbatul obedient faţă de fratele său acum este supus faţă de Constituţie; probabil, pentru Turcia, nu poate fi mai bine de atât.

Fatima şi cu mine ne-am întors acasă în linişte. Ea îmi explicase atât de multe lucruri în acea zi; acum, era obosită. A fost o zi lungă, obositoare, dar interesantă. Aproape că mi-a părut rău că a trebuit să se sfârşească. Cu îmbrăcămintea ei lipsită de gust, Domnişoara Ciocolată stă în faţa noastră în trăsură, plângând pentru onoarea ce i s-a permis, deoarece, împreună cu toţi ceilalţi sclavi, a sărutat pământul pe care se odihneşte piciorul stăpânului... Tunul trage anunţând că a venit timpul pentru rugăciunea de aseară; caii graşi, fără experienţă, îşi croiesc drum în sus, către deal; prăvăliile, care la 4.30 când trecem pe lângă ele tocmai îşi trag obloanele pentru seară, avuseseră o zi de odihnă... Ce schimbare minunată este să fii turcoaică pentru o vreme... Desigur, soarta a fost mărinimoasă cu mine atunci când mi-a intersectat destinul cu cel al micii Fatima.

Capitolul 5

îngerul morţii

Festivităţile de bairam s-au terminat, însoţite de părerea noastră de rău. Această casă, care în urmă cu câteva zile a răsunat de veselie şi râs, este acum liniştită - la fel de liniştită cum e un mormânt. întregul conac parcă ar fi acoperit cu gheaţă groasă; feţele fericite ale sclavilor au acum o expresie de jale; doamnele care au venit să ne viziteze la bairam s-au întors să-şi unească durerile cu ale noastre - iubitul stăpân al acestei case este mort. Petrecuse iarna în Cipru, iar telegrama sa de bairam spunea că se bucură de o stare de sănătate perfectă; dar, chiar înainte ca

veştile să ajungă la noi, el dormea deja lângă tatăl său în micul cimitir de lângă mare, îngropat Ia douăzeci şi patru de ore de la moartea sa, aşa cum este obiceiul aici; şi înţeleptul bătrân al Turciei a fost lăsat să se odihnească, precum cel mai umil dintre supuşii Sultanului.

Noi, vesticii, cu ideile noastre stranii despre viaţa orientală, nu ne putem imagina atitudinea pitorească, simplă şi naturală pe care o au turcii cu privire la moarte. Nici vorbă de jelaniile hidoase, de renunţarea la articolele de îmbrăcăminte, la pânza de sac şi cenuşă (presupuse a face parte din doliul oriental); ni- ciuna dintre pregătirile occidentale înspăimântătoare pentru cea din urmă lungă călătorie; nu doliu, nu flori, nu inscripţii funerare; este ca şi cum cel drag a plecat în călătorie într-o ţară străină, iar familia şi prietenii săi se roagă pentru el de parcă ar fi încă în viaţă. Cu toate acestea, o înmormântare turcească este impresionantă în simplitatea sa. Un sicriu simplu din lemn, acoperit cu un şal persan şi cu un fes în dreptul capului, este purtat pe umerii rudelor şi prietenilor.

Când ochii celui mort sunt închişi, hogea este chemat să citească, spre liniştea celor îndoliaţi, câteva versete din Coran. Apoi, se opreşte şi întreabă în mod solemn persoanele prezente dacă pot considera că ruda lor a fost un om drept, cinstit - mi se pare un obicei bizar; este aproape ca şi cum hogea ar pregăti pentru cel mort un paşaport de trecere în cealaltă lume (scriu aceste rânduri cu tot respectul). în orice caz, cei îndoliaţi nu răspund întotdeauna în chip afirmativ la întrebarea hogelui. O fac atunci când conştiinţa le permite să prezinte adevărul, iar acesta răspunde simplu: „Atunci, iertaţi-i fratelui vostru păcatele,

aşa cum Allah le va ierta pe ale voastre" şi adunarea îndoliată se îndreaptă către mormânt.

Mie, cel puţin, mi s-a părut puţin cam ciudat să-i văd pe fiii paşilor bogaţi înmormântaţi precum doar săracii ar fi înmormântaţi în ţara noastră. Când am întrebat o prietenă despre acest aspect, mi-a răspuns: „Banii pe care voi, oamenii din Vest, îi cheltuiţi cu pompa funerară, noi îi dăm săracilor adunaţi în jurul mormântului, în conformitate cu vârsta şi averea celui decedat. Presupunând că este îngropat un om bogat de 83 de ani, optzeci şi trei de *sovereigni*[38] ar fi distribuiţi între săraci; când e un bărbat de 83 de ani cu mijloace modeste, optzeci şi trei de franci sau chiar optzeci şi trei de pence, precum este cazul. Săracii nu sunt uitaţi niciodată în această ţară; ei vin la sărbătorile legate de căsătorie, vin la festivităţile de bairam, vin în această casă în fiecare zi şi sunt ospătaţi, şi nu sunt neglijaţi nici chiar în timpul morţii".

Femeile din această casă nu însoţesc sicriul la mormânt. îngerul Morţii a vizitat casa în care am fost găzduită de două ori în perioda scurtei mele şederi aici. Primul care ne-a părăsit a fost nepotul paşei, iar acum paşa însuşi „nu mai este printre noi", aceasta fiind expresia prietenei mele turcoaice pentru a evita să pronunţe cuvântul „moarte".

De-acum, în zilele ce au urmat, mulţi vizitatori au venit să îşi exprime compasiunea. Uşa care dă spre *selamlik* a fost lăsată deschisă pentru oricare dintre prietenii bărbaţi care ar fi vrut să intre, iar uşa care ducea la *haremlik*[39] a fost

38 Monedă engleză bătută în aur, datând din epoca domniei regelui Henric al Vll-lea, 1489, cu valoarea nominală de o liră sterlină (n. tr.).
39 Parte cu caracter privat a palatului sau casei la otomani, rezervată familiei. în textul original, în italice (n. tr.).

lăsată deschisă pentru orice femeie care şi-ar fi dorit să intre. Dar ce adunare neobişnuită de vizitatori! Ce lecţie despre „egalitate”! Unii dintre vizitatori erau soţiile miniştrilor de stat, unele erau soţiile şi fiicele generalilor, amiralilor şi ale celor mai mari şi mai onoraţi bărbaţi ai Turciei, unii erau aproape cerşetori, dar cu toţii au stat împreună în aceeaşi cameră. Moartea, marele nivelator, i-a adus împreună pentru a jeli pierderea unui prieten personal şi noi, din partea casei, am fost recunoscătoare pentru compasiunea tuturor.

în conformitate cu obiceiul lor, doamnele au făcut temenele (salutările orientale) gazdei, pe care le-a acceptat ridicându-se, în orice caz, pentru a săruta mâna doamnelor în vârstă, dintre care unele au venit de la distanţe mari pentru a lua parte la priveghi. Mulţi poartă veşminte în culori luminoase, ceea ce mi
s-a părut ciudat, fiind obişnuită încă de la naştere cu obiceiul doliului public.

Când s-au aşezat, vizitatorii au făcut temenele faţă de toţi oaspeţii adunaţi, care, la rândul lor, au răspuns cum se cuvine; este o modalitate pitorească de a spune „Bună ziua”. La început când am sosit aici uitam frecvent să răspund la *temenele* venite din partea oaspeţilor. La urma urmelor, nu vălul te face să fii turcoaică. Gândurile mele în acel moment erau departe, dar văzând uluirea pe care o provoacă lipsa mea de maniere m-a readus cu picioarele pe pământ, aşa că acum acord o atenţie deosebită aspectelor elementare ale unei bune educaţii.

Cum foarte puţine doamne vorbesc sau dacă vorbesc o fac în şoaptă, în timp ce îmi sorb cafeaua, îi studiez cu atenţie pe oaspeţii adunaţi. Soţia lui Paşa poartă o rochie de

satin albastru strălucitor şi *tcharchaff* (capă şi văl turcesc), pantofi cu tocul înalt şi ciorapi filaţi din mătase; în jurul gâtului poartă un guler de hermină. La picioarele sale, stând turceşte pe podea, este o fostă negustorească de sclavi, o femeie într-un *tcharchaff* roşu aprins. Şi-a lăsat pantofii afară. Lângă ea se află o însoţitoare de baie şi o femeie sărmană, care de obicei îşi îngrijeşte copiii amărâţi nu departe de poartă; aceste femei plâng în tăcere pentru binefăcătorul lor, care nu mai este, şi, fără să rostească un singur cuvânt, se ridică, se înclină politicos în faţa oaspeţilor adunaţi, îşi pun pantofii şi dispar prin uşa deschisă a haremului.

De fiecare dată când este servită cafeaua - şi cafea se oferă fiecărui vizitator - iau o ceaşcă; aceasta îmi oferă o mai bună ocazie pentru a studia scena curioasă, în care joc un rol, şi cu cât privesc mai mult, cu atât mai frumos mi se pare şi aproape că devin tristă gândindu-mă că nu pot întâlni acest spirit al democraţiei în oricare altă ţară. Dar, peste toate, cea mai frumoasă parte este „naturaleţea" situaţiei. Femeia bogată nu are atitudinea dominantă a femeii occidentale faţă de surorile sale mai modeste, femeia săracă nu manifestă recunoştinţa slugarnică a Occidentului pentru favorurile primite; fiecare îşi cunoaşte rolul - femeia a cărei naştere şi educaţie îi dă dreptul la un scaun şi femeia a cărei educaţie o învaţă că locul ei este pe podea şi care, chiar dacă femeia de neam nobil o invită să stea pe scaun, refuză. Fiecare îşi îndeplineşte destinul - fiecare e mulţumită cu partea sa.

Nu garantez că e bun tot ceea ce este turcesc, oricât de mult i-aş iubi pe turci. Au şi ei greşelile lor: care naţiune nu-şi are greşelile sale? Dar, ca femeie care a trăit pentru o

perioadă ca o turcoaică, desigur, am privilegiul de a-i arăta cititorului cele mai frumoase aspecte ale acestei vieţi, aşa cum le văd eu. Noi am fost nedrepţi faţă de Turcia; i-am confundat vreme îndelungată pe supuşii turci cu despoţii cruzi ai regimului lui Hamid; am condamnat atât de mult tot ce era turcesc şi autorii de romane de azi descriu o Turcie care, cu siguranţă, nu mai există astăzi.

Am explicat deseori înţelesul cuvântului harem; ziarele au repetat explicaţia mea; dar încă mai primesc scrisori formulând cele mai primitive întrebări, pe care mi-ar fi ruşine să le repet prietenilor mei. Cum s-ar simţi cei care cunosc istoria şi literatura noastră, aşa cum puţini o ştiu în Anglia, dacă ar avea o idee cât de mică despre ceea ce a crezut Europa despre ei? Cum poate fi posibil ca un oficial britanic, după o lungă şedere aici, să întrebe dacă mâncăm cu degetele? Cum poate un om, indiferent de nivelul de inteligenţă, să presupună că gazda mea, care a mâncat la masa Kaiserului[40], s-ar fi putut întoarce în propria lui ţară să mănânce cu degetele

40 Autoarea se referă la Wilhelm al II-lea de Hohenzollern, împărat al Germaniei (1888-1918) (n. tr.).

?Unii s-ar putea simţi înclinaţi să trateze problema cu dispreţul pe care îl simt faţă de întrebare, dar tăcerea este echivalentă consimţământului, şi unul dintre motivele pentru care turcul modern este astăzi judecat atât de greşit constă în modul în care a abordat aceste calomnii cu un dispreţ tăcut. Oficialului britanic îi răspund, deci, că mâncăm cu cuţite şi furculiţe Sheffield, mâncăm din farfurii britanice, stăm pe scaune britanice, avem o masă britanică, faţă de masă britanică, avem un bufet britanic şi în fiecare colţ din această casă este un semn al marii iubiri pe care răposatul Paşă a purtat-o ţării mele.

Şi cuvântul harem! Când va înţelege Europa înţelesul acelui nefericit cuvânt? Un cuvânt arab însemnând „sfânt" sau „interzis" este folosit pentru a descrie acele camere dintr-o casă turcească rezervate exclusiv femeilor. Imaginaţi-vă pentru un moment un conac (un palat turcesc, o casă mare de ţară turcească) situat pe un deal şi cu o privelişte minunată asupra Mării Marmara şi a insulelor sale pitoreşti. Porţile din lemn sunt mereu deschise, cerşetorii intră în voie şi hoinăresc în urma trăsurii şi se plimbă pe aleile grădinii şi se aşază pe sub pomi să mănânce fructe, astfel încât până observi că ai intrat pe o poartă, ţi-ai putea imagina că eşti încă pe drum. Pentru turistul obişnuit, această grădină ar părea o grămadă de ruine, un morman de gunoi, un loc lipsit de ruşine şi neglijat. Dar cunoscătorii sesizează din prima valorile nepreţuite pe care le

conţine grădina, relicvele fântânilor bizantine, ale criptelor, pietrele de temelie, pentru care muzeele occidentale ar plăti o avere.

Sunt două intrări în această casă turcească. Una conduce la selamlik, iar uşa care duce la harem este în lateral. în se- lamlik sau zona bărbaţilor, sunt camere de primire, o sufragerie şi dormitoare pentru bărbaţii necăsătoriţi care locuiesc aici. O uşă din selamlik te conduce într-un mare salon, iar alta, de asemenea, se deschide către acelaşi mare salon dinspre harem. Aici sunt primiţi oaspeţii europeni, după ce au intrat pe uşa selamlikului, şi este tot ceea ce văd dintr-o casă turcească; aici trebuie să îşi găsească întreg materialul pentru romanţurile lor despre viaţa turcilor. Din când în când, pot surprinde prin uşa deschisă câte o licărire a trecerii doamnelor din casă pe lângă uşă, ţinându-şi capul strict acoperit de văl. Poate că ei văd sclavele în costumele lor pitoreşti şi imediat le încolţeşte în minte gândul la „poligamie”; toate aceste doamne trebuie să fie neapărat soţiile Paşei.

Poligamia nu mai există în Turcia zilelor noastre sau, dacă există, funcţionează în mod cu totul excepţional. Chiar mulţi membri ai Familiei Imperiale se mulţumesc ei înşişi cu o singură soţie. Motivul pentru acesta este prea evident. „Patru soţii ale aceluiaşi bărbat înseamnă patru maşinării pentru lucrul pământului”, spunea deunăzi un Paşă glumeţ, adăugând că „o fi existat un oarecare sens pentru poligamie, dar nu şi când ele toate îşi

cumpără rochiile de la Paquin's[41]". Cu toate acestea, lăsând la o parte dimensiunea economică, unde poate fi găsită femeia care să tolereze o rivală în propria sa casă şi, presupunând că ar face-o, ce fel de viaţă ar mai avea bietul stăpân?

Există o poveste despre un credincios musulman care era întotdeauna primul în moschee. „Cum se face că ajungi atât de devreme?", l-a întrebat într-o zi un prieten; „oricât de devreme aş ajunge, tu eşti întotdeauna aici". „Am două soţii", a răspuns credinciosul; „scap cât pot de repede".

Femeia turcoaică este mândră şi pretinde ca demnitatea să-i fie respectată. Personal, cunosc puţine care ar suporta „poligamia" pe care femeile din rasele latine[42] sunt obligate să o accepte.
Când o turcoaică se căsătoreşte, soţul său este obligat, în conformitate cu mijloacele sale, să facă o înţelegere: o sumă îi revine acesteia dacă ar considera necesar să divorţeze de el. Aşa că atunci când o soţie are un motiv de plângere, ea-şi pretinde dota şi bunurile personale şi se întoarce la familia sa ori la cea mai apropiată cunoştinţă şi, deopotrivă, soţul şi soţia sunt liberi să se căsătorească din nou.

Căsătoriile pot fi făcute şi desfăcute aici cu o rapiditate care i-ar uimi chiar şi pe verii noştri de peste Oceanul Atlantic. Reforma legilor căsătoriei şi divorţului este urgentă şi, totuşi, când ajungi să

41 Celebru magazin de modă din Paris (n. tr.).
42 Autoarea se referă la femeile din Europa (n. tr.).

priveşti cu atenţie problema, oricât de regretabil este acest divorţ uşor, este totuşi uimitor să constaţi cât de puţine persoane profită de fapt de avantajul acestui privilegiu. într-o ţară în care opinia publică susţine că viaţa privată a unui bărbat îi aparţine în mod exclusiv, unde bărbaţii şi femeile îşi trăiesc bucuriile vieţii separat, unde bărbaţii se văd atât de frecvent obligaţi să caute societatea femeilor europene şi divorţul este la fel de uşor cum ai spune „bună dimineaţa", mi se pare incredibil cum căsniciile turceşti merg atât de bine. Poate că toate acestea se întâmplă din cauză că soţia turcoaică, simţindu-şi poziţia nesigură, acordă o atenţie deosebită mulţumirii domnului şi stăpânului său; poate pentru că turcul este, de regulă, un soţ bun şi un tată pe măsură; sau poate pentru că soţul turc vede în soţia sa un farmec pe care europencele nu-1 posedă. în orice caz, unui străin aceste legi îi apar ca şi cum ar fi date pentru a-i atrage pe bărbaţi în ispită.

Mulţi oameni au rămas la prânz în această săptămână, ni- ciunul dintre ei, desigur, invitat. Masa noastră este pusă întotdeauna pentru douăsprezece persoane, deşi uneori prânzim doar trei dintre noi. Cei care vin de dimineaţă rămân la masă în mod obişnuit; gazda ar putea să se simtă desconsiderată dacă ei ar pleca fără să ia masa. în conformitate cu obligaţiile faţă de oaspeţii săi, gazda este onorată de prezenţa lor.

Cele două mese principale de aici, prânzul şi cina, sunt fără de sfârşit şi se extind în mod curent

la douăsprezece sau cincisprezece feluri de mâncare, aproape zece din aceste feluri fiind legume fierte în ulei sau gătite cu carne; bunătatea cărnii este dată legumelor în timpul preparării, dar nu este servită la masă, ci este dată cerşetorilor sau armatelor nesfârşite de pisici care locuiesc în subsolul casei turceşti. Din fericire, aceste pisici înţeleg că locul lor este jos, până când sunt chemate sus. Stambulul va fi în curând atât de aglomerat cu pisici, precum Pera era cu câini. „De ce nu le înecaţi pe unele dintre ele?", l-am întrebat pe unul dintre membrii gospodăriei. „Ar fi un păcat, după legile Coranului", a spus el; „ucidem animalele doar pentru a le mânca".

Oricât de delicioasă ar fi, bucătăria turcească nu reprezintă o dietă pentru majoritatea doamnelor de aici şi, desigur, nu este nici pentru mine. *Bereks*[43]-urile din paste, cu brânză, sunt aşa de subţiri, încât se rup în bucăţi înainte de a le putea pune în gură. Biscuiţii din *Kadaif*[44] înmuiaţi în apă de trandafiri şi presăraţi cu zahăr, piept de pui mărunţit fin, servit cu frişcă şi ciocolată - simt că am nevoie de patru ore de călărie din greu pentru a digera bine felurile acestea pe care turcii ospitalieri le-au aşezat în faţa noastră, iar eu abia dacă am mers cinci sute de metri în şase săptămâni.

Această lipsă de exerciţiu fizic şi de aer este

43 Specialitate armeană din aluat, brânză de oaie şi pătrunjel, un fel de pateuri cu brânză (n. red.).

44 *Cataif,* desert specific lumii otomane şi celei levantine, cu aluatul din tăieţei şi umplutura din brânză, îndulcită cu miere (n. red.).

pentru mine unul dintre aspectele cele mai nefericite ale vieţii turceşti. Este adevărat că ferestrele sunt deschise, dar soarele strălucind printre ferestrele zăbrelite nu are nicio şansă să îşi facă treaba; nu poate nici să încălzească locuinţa, nici să ucidă microbii. Aceasta nu ar conta atât de mult dacă doamnele ar petrece mai mult timp afară sau dacă, atunci când sunt afară, şi-ar purta vălurile ridicate. Acum nu există absolut niciun motiv pentru care să n-o facă; poliţia are ordine stricte de la Guvernatorul Militar „feminist" al Constantinopolului să nu se amestece în niciun fel în problema doamnelor şi orice bărbat care îndrăzneşte să insulte o femeie este pedepsit cu exilul.

Sclavia de secole nu poate fi însă dată la o parte în câteva luni şi doamnele continuă să-şi ascundă feţele sub vălurile de pânză groasă şi neagră. Prin acest văl peisajul frumos colorat devine o schiţă alb-negru. în zilele călduroase vălul este de nesuportat; când porţi văl, ai tendinţa să te uiţi cu ochii strânşi din cauza privitului prin găurile vălului, ceea ce te face să ai dureri de ochi dacă, dintr-odată, renunţi la el şi priveşti din plin în lumină. Şi, totuşi, turcoaica încă mai poartă vălul lăsat peste faţă. „Vedeţi", a spus Gemal Bey (Guvernatorul Militar al Constantinopolului), „nu vor să profite de libertatea pe care încerc să le-o ofer".

Şi acum, oricât de curios ar putea părea pentru capacitatea de înţelegere a celor din Occident, bărbaţii, şi nu femeile, sunt cei care au realizat că

această lipsă de exerciţiu fizic începe să îşi arate rezultatele cele mai dureroase prin bieţii copii anemici, născuţi de aceste mame, care nu fac niciun fel de exerciţiu. în prezent, când gânditorii nu mai acceptă decretele Bisericii drept verdictul suprem şi încep să gândească ei înşişi, progresul este posibil.

Pe vremuri, când cei slabi mureau, credincioşii îşi plecau capetele în semn de resemnare: Kismet[45], „aşa ţi-e scris”, spuneau ei. Acum, neobositul ministru de Interne, Talaat-Bey[46], care a ordonat deschiderea a cincizeci de şcoli până la sfârşitul anului următor, aduce în ţară profesori de origine suedeză. Am luat parte alaltăieri la prima lecţie pentru fete. Cât de interesant a fost să le văd ochii vii, minunaţi, privirea lor dezgustată, atunci când profesoara a apărut în pantaloni scurţi şi fără văl în prezenţa inspectorului bărbat - ele, care deşi aveau doar zece sau doisprezece ani, aveau părul strâns sub văl. Şi mamele care au venit pe scenă cu lacrimi în ochi şi au implorat să îşi ia copiii înapoi, deoarece nu puteau înţelege ce făceau aceste femei occidentale. Cât de ciudate şi curioase sunt toate acestea, această trezire a unui popor după atâtea secole de somn!

în procesul acesta de evoluţie, nu le-am oferit turcilor nici lauda, nici dreptatea pe care le merită. Numai acela care se află în spatele scenei şi observă dificultăţile cu care trebuie să se confrunte turcii poate aprecia eforturile lor! Este adevărat că au făcut greşeli; tinerii şi cei fără experienţă fac întotdeauna greşeli - este ordinea naturală a lucrurilor să fie astfel. Este evident că

45 Cuvânt cu origine necunoscută, folosit în limbile turcă, urdu, hindi şi arabă, însemnând „soartă”, „destin” (n. red.).
46 Mehmed Talaat Paşa (1874-1921), om politic otoman. A fost unul dintre membrii triumviratului, cunoscut sub numele de „Cele Trei Paşale”, care a condus Imperiul Otoman în timpul Primului Război Mondial (n. tr.).

ar fi fost mai bine pentru Turcia să facă şi mai multe greşeli pentru a beneficia de avantajul lecţiei pe care îl aduc greşelile, decât să se bazeze pe sprijinul Europei. Datoria Europei ar fi trebuit să fie să-i ajute pe turci să se ajute pe ei înşişi, în loc să plece cu toţii şi să le ia pâinea de la gură.

Iată-i pe aceşti turci luptându-se împotriva tiraniei unei religii, care nu este religia lui Mahomed; ei se străduie să aducă o interpretare mai inteligentă a Coranului, în special cu privire la femeie şi la purtarea vălului. Toţi atotputernicii Şeici ai Islamului[47], ai căror susţinători sunt de găsit mai ales printre bărbaţii din Asia Mică, şi care poartă turban, intervin împotriva progresului, aşa cum s-a întâmplat mereu cu Biserica, atunci când Biserica şi Statul au interferat. Când Gemal Paşa, prefectul Constantinopolului, a deschis un parc frumos la Stam- bul şi le-a dat permisiunea bărbaţilor şi femeilor să se plimbe în acelaşi timp acolo, Şeicul-Islam a emis un decret interzicându-le femeilor să se plimbe în aceeaşi zi cu bărbaţii. Cu un curaj încă necunoscut în Islam, Talaat-Paşa a emis un decret ignorându-1 pe Şeicul-Islam, acordându-le astfel femeilor şi bărbaţilor permisiunea de a se plimba în parc în aceeaşi zi.

47 în textul original, *Sheik-ul-Islam.* Este titlul purtat de conducătorul religios cel mai important din Imperiul Otoman. A fost liderul comunităţii denumite *ilmie,* ai cărei membri erau ulemalele (Învăţători religioşi). A jucat un rol important în adoptarea de hotărâri în domeniul educaţiei, religiei. Deciziile sale erau extrem de importante în lumea islamică (n. tr.).

Toate aceste reforme continuă în ceea ce Europa consideră azi că ar fi un stat aproape falimentar. Educaţie, drumuri noi, industrii, o nouă marină - este nevoie de toate; dar Turcia va merge înainte doar dacă va avea încredere în ea însăşi.

Capitolul 6

Campionii femeilor - bărbaţii care conduc

Am participat la una dintre întâlnirile feministelor turcoaice, întâlniri care au loc în fiecare vineri după-amiază, în măsura în care pot fi găsite vorbitoare. Această societate nu este organizată conform metodelor noastre occidentale, neexistând niciun conducător şi nicio listă de membri. Nu are nici măcar un deziderat, aşa cum este, de exemplu, „dreptul la vot”, nici măcar un nume oficial; este societatea unde sunt discutate diferitele interese ale femeilor şi cea mai bună denumire ar fi, poate, „Societatea pentru emanciparea femeii”. Citind articolele care au apărut din când în când în ziarele noastre, îmi imaginasem că există în Turcia o societate organizată pentru abolirea vălului şi că „bărbatul”, duşmanul tradiţional al femeii, era obstacolul principal în faţa progresului acesteia. Cred, totuşi, că o atare idee este prevalentă în ţările occidentale.

Semnate întotdeauna cu numele unei turcoaice, aceste articole sunt scrise de persoane care îi au în vedere pe cititorii de senzaţii. Numele autoarelor sunt necunoscute aici, între feministe, declaraţiile fiind negate în modul cel mai hotărât; nu este în interesul femeii să fie descrisă aşa cum o fac articolele acelea - fiinţe frumoase, inutile, transmiţându-le nemulţumirile lor femeilor din Apus. O turcoaică nu-şi manifestă niciodată nemulţumirile, cu siguranţă nu în faţa străinilor, şi aceia care au ajuns în contact strâns cu ea ştiu că refuză să i se pună întrebări şi că nu cere milă.

Am arătat în capitolele anterioare că, în prezent, scopul femeii în Turcia nu este de a îndepărta vălul şi, de asemenea, că, iar acesta este încă un fapt aproape de neînţeles pentru mine, bărbaţii sunt cei care le încurajează pe femei în eforturile lor. Ei sunt aceia care încearcă să le insufle curaj femeilor; ei sunt aceia care îndeamnă femeile să fie un pic mai îndrăzneţe în tac- ticile lor şi tot ei, prin scrierile şi cuvântările lor, sunt cei care le imploră pe femei să nu lase piatră pe piatră până ce nu-şi ating scopul. Mi s-a spus că bărbaţii au scris chiar articole pentru recent fondatul ziar al femeilor şi au semnat cu nume feminine, întrucât numărul femeilor care scriu aici este încă foarte redus. Este adevărat că femeile cultivate vorbesc limba turcă, însă, pentru că educaţia lor a fost făcută de guvernante franţuzoaice şi englezoaice, studiul propriei limbi a fost neglijat şi în prezent se pot exprima cel mai

bine într-o limbă care nu este a lor.

Prietenele mele îşi vorbesc şi îşi scriu una alteia în limba franceză; prin urmare, când Fatima şi cu mine ne plimbăm, ceea ce se întâmplă foarte rar, şi vorbim între noi în franceză, nimeni nu se gândeşte că una dintre făpturile acestea care poartă văl ar putea fi englezoaică. Aproape că unui străin îi pare că limba franceză este limba ţării şi că limba turcă este pentru cei săraci şi needucaţi, deşi membrii noii mişcări naţionaliste nu ar fi bucuroşi să audă aşa ceva. Ei, totuşi, sunt decişi în privinţa sarcinii de a învăţa propria limbă, pe care au neglijat-o, şi mulţi o fac din perspectiva scrisului. Halide, cea mai talentată dintre scriitori turci, a început studiul propriei limbi după ce a împlinit douăzeci de ani; o altă doamnă, care a petrecut un an la Londra, cât timp soţul său a lucrat la ambasada otomană, exersează zi şi noapte în limba turcă, pentru a scrie.

Locul în care s-a desfăşurat adunarea feministă a fost marea sală de lectură a universităţii, închiriată de bărbaţi. Bărbaţii au organizat întâlnirea şi tot bărbaţi au fost şi cei patru vorbitori. Pe cât de ciudat şi galant mi s-a părut să-i văd pe bărbaţi conducând o reuniune a femeilor, pe atât am fost, totuşi, şi dezamăgită că nu am auzit o femeie vorbind. Am auzit atât de des despre talentul de vorbitoare al lui Halide şi am vrut, în special, să compar gesturile, prezentarea şi subiectul tratat de ea cu cele ale femeilor care vorbesc în ţara mea. Halide este mamă a doi copii.

Până în urmă cu o lună ea a predat istorie, pedagogie şi literatură la Şcoala Normală pentru Fete. A scris cinci sau şase volume importante, precum şi articole cu subiecte speciale şi deseori vorbeşte la întâlnirile din flecare vineri după-amiază. Dar ea mi-a împărtăşit că în întreaga sa activitate a fost încurajată de cei de sex opus şi că nimeni nu o acuză vreodată că, dedicând atât de mult timp activităţii publice, îşi neglijează copiii şi casa, aşa cum li s-ar întâmpla de obicei femeilor.

Cu mult înainte ca întâlnirea să înceapă, marea sală era plină cu femei purtând văl, iar câteva dintre acestea nu şi-au ridicat vălul pe durata întregii întâlniri de trei ore. Sala de la intrare părea că este plină de călugăriţe, deoarece chiar şi cele care au dat la o parte vălul şi-au acoperit cu atenţie părul. Stăteam în mijlocul sălii, cu turcoaica recent absolventă a Colegiului Bedford în stânga mea, pentru a-mi traduce, şi cu prietena mea la dreapta, de asemenea, pentru a-mi traduce, dacă avea impresia că este nevoie. Prima persoană pe care preşedintele a chemat-o să ne vorbească era un poet. Nefiind în stare să înţeleg mai mult decât titlurile şi ideile poeziilor, am ascultat limba ritmică şi am privit feţele interesante ale ascultătorilor. Acest poet, mi-a spus prietena mea, era un membru proeminent al societăţii sau, mai degrabă, să o numim mişcarea „Turcia pentru turci”? Unul din obiectivele acestei mişcări era să purifice limba, pentru a fi folosite în mod exclusiv cuvintele turceşti în locul unui amestec de turcă,

arabă, persană, care ia din forţa limbii şi face studiul limbii turce atât de dificil chiar şi pentru turci. Noi, occidentalii, uităm că în afară de franceză, engleză şi, poate, germană, turcii cultivaţi trebuie să înveţe trei limbi orientale.

Un alt scop al acestei mişcări naţionaliste este să încurajeze traducerea Coranului în turcă. Coranul nu a fost niciodată complet tradus în limba turcă: au fost făcute doar comentarii, multe dintre ele pierzându-şi spiritul înţelegerii Profetului. Odată ce Coranul este tradus, odată ce oamenii pot citi, gândi şi interpreta pentru ei înţelesul Profetului, atunci va începe cu adevărat progresul serios.

Am studiat cu o prietenă versetele Coranului referitoare la femei. „Femeile trebuie să aibă drepturi asemănătoare cu bărbaţii", spune Coranul. „Femeile sunt jumătăţile gemene ale bărbaţilor - drepturile femeilor sunt sacre. Cei mai buni dintre bărbaţi sunt aceia care sunt cei mai buni pentru soţiile lor. Cunoaşterea este o datorie egală pentru bărbat şi femeie. Femeia este stăpâna casei soţului său". „Oricine face lucrurile care sunt drepte, fie bărbat, fie femeie, va ajunge în Paradis". Toate acestea sunt atât de ciudate pentru mine, eu, care am auzit, de când îmi pot aduce aminte, că Mahomed a negat până şi că femeia are suflet şi că ar fi susţinut că ea nu ar putea merge în Paradis până când soţul său nu s-ar îngriji să ajungă acolo.

Am citit, de asemenea, versurile privind vălul. „Mahomed”, mi-a explicat prietena mea, „cunoscând temperamentul gelos al arabului, a considerat că este mai înţelept pentru femeile *căsătorite* să îşi acopere părul, dar nu a spus ca toate femeile să folosească vălul, acesta este un amendament insuflat de adepţii săi; ei şi nu Profetul sunt responsabili pentru această înrobire inutilă”.

Am discutat cu multe turcoaice luminate această problemă a vălului. Este sau nu este o protecţie? Halide consideră că acesta creează o barieră între sexe, care nu ar mai avea niciun sens atunci când ambele sexe ar lucra pentru cauza comună a umanităţii. Astfel, femeia devine deîndată „fructul interzis”, înconjurată de un aer de mister, de o atmosferă care, deşi fascinantă, nu este nici de dorit, nici sănătoasă. Cu cât vălul este mai opac, cu atât mai mult se holbează bărbaţii. Cu cât femeia îşi acoperă faţa, cu atât mai mult bărbatul îşi doreşte să îi vadă trăsăturile, care, zărite chiar şi o dată, nu l-ar mai interesa apoi.

Eu cred că vălul nu reprezintă o protecţie. Cu pălăria mea îmi găsesc drum înăuntrul şi în afara aglomeraţiei cosmopolite din Pera. Nimeni nu îmi vorbeşte, nimeni nu mă bagă în seamă şi, totuşi, oglinda mea îmi arată că nu sunt mai urâtă decât majoritatea celor ce aparţin sexului meu. Dar, când m-am plimbat în parc, ca femeie cu văl, ce experienţă diferită am trăit! Chiar şi englezul cel rece a găsit curajul şi suficiente cuvinte turceşti

pentru a-şi prezenta complimentele „siluetelor” noastre. Noi nu le-am ascultat, plimbându-ne ca adevăratele turcoaice, cu spatele înclinat şi capetele plecate, continuând să mergem pe jos, ca două figuri tăcute, care nu fac decât să le trezească altora curiozitatea, şi nu e nicio îndoială că s-au minunat de vălul meu cel gros...

Un alt motiv pentru a condamna vălul este acela că le lipseşte pe femei de posibilitatea de a-şi asuma responsabilitatea în acţiunile lor. în cazul în care şi-ar dori ele însele să se îndepărteze de la calea virtuţii, cine le-ar putea controla pe aceste femei îmbrăcate în negru şi acoperite de văl? în timpul domniei lui Abdul Hamid, ele au avut un rol considerabil în izbucnirea
Revoluţiei[48], deoarece femeile au fost acelea care au mers din casă în casă ducând scrisori, aşa cum bărbaţii nu ar fi îndrăznit niciodată să o facă. Femeile au fost responsabile pentru anularea unor nominalizări şi pentru multe întâlniri importante. Chiar am văzut înainte femei cu văl pledându-şi cauza la picioarele fiicei Marelui Vizir. Cu toate acestea, femeile şi bărbaţii turci au declarat că o putere anonimă reprezintă un pericol pentru stat, şi, totuşi, care va fi prima femeie care să renunţe la văl?

Dar să ne întoarcem la vorbitorii din cadrul întâlnirii. într-o limbă care sună frumos, poeziile au constituit un apel la femei pentru salvarea

48 Autoarea se referă la Revoluţia Junilor Turci (n. tr.).

Patriei, acest cuvânt sacru pe care-1 aud rostit mereu şi mereu. Poetul, afişând o faţă jalnică, agitându-şi braţele şi cu lacrimi în glas, nu s-a oprit până când cele mai multe dintre noi nu s-au topit de plâns. Recentul război le-a afectat pe toate acele femei atât de mult, întrucât multe dintre ele pierduseră pe cineva drag, altele i-au îngrijit pe cei răniţi ori au căzut victimă holerei, dar, întotdeauna, cuvântul Patrie le-a reamintit teribila realitate că jumătate din ţară nu mai era a lor.

Următorul vorbitor a fost mai filosofic şi raţionalist. Ne-am uscat ochii şi am ascultat. Ne-a explicat valoarea sexului nostru dintr-un punct de vedere ştiinţific şi a încercat să arate imposibilitatea ca unul dintre sexe să se afirme fără ajutorul celuilalt. „Chiar sunt în Turcia?", mă întrebam fără oprire, pe când principalele puncte ale afirmaţiilor vorbitorului îmi erau traduse. Este ca atunci când mă gândesc la casa mea de departe şi la tovarăşele mele de lucru. „Suntem la antipozi, noi, englezii şi turcii", mi-a spus odată un paşă. într-adevăr, el avea dreptate. Mă întreb dacă a fost oare vreodată acolo, în ţara mea, vreo adunare feministă condusă doar de bărbaţi şi unde bărbaţii să le fi îndemnat pe femei să se răscoale şi să lupte pentru libertate?...

Al treilea vorbitor vizitase Anglia. El şi-a prefaţat discursul cu „Turcia pentru turci", prezentând unele dintre experienţele sale în capitala noastră. „Odată", a spus el, „am fost

invitat să ascult muzică interpretată de către soldaţi. Dar, a fost mai oribil decât tot ceea ce am ascultat vreodată. Kurzii noştri s-ar fi ruşinat să dea astfel de reprezentaţie!” Cu altă ocazie, acesta a vizitat o şcoală; profesorul i-a rugat pe băieţii adunaţi să ghicească naţionalitatea speakerului. Incapabili să ghicească, li s-a spus că este un turc. „Şi, apoi,” a mai spus vorbitorul, „băieţii cei mici au scos un ţipăt de alarmă”. „De ce vă este frică?”, a întrebat profesorul. „Turcii mănâncă copiii mici”, a fost răspunsul lor. Vorbitorul nu era deloc entuziasmat de ţara mea; se simţise foarte jignit când îi fuseseră adresate întrebările obişnuite privind viaţa din harem şi cât de multe soţii are. în final, a refuzat, a spus el, să discute cu astfel de oameni ignoranţi. A mai vorbit, de asemenea, despre sărăcia distrugătoare din East End-ul[49] capitalei noastre. „Cum îndrăzneşte această naţiune să ne critice”, a spus el, „când în interiorul porţilor oraşului lor oamenii trăiesc în condiţii nedemne de o naţiune civilizată?” Avea dreptate acest vorbitor, vai!, cât de mult mi-aş fi dorit să rămână nespus ceea ce văzuse el.

De la depărtare le părem străinilor atât de mari şi de splendizi, dar, odată ce au mers în capitala noastră şi au văzut ei înşişi degradarea poporului nostru, rămâne întotdeauna o pată pe imagine, Anglia nu este niciodată pentru ei ţara la care au visat şi pe care au dorit să o vadă. Scopul acestei prezentări a fost, desigur, de a demonstra

49 Cartier al Londrei (n. tr.).

inutilitatea unei admiraţii de durată pentru un popor care nu s-a dat în lături de la a ascunde cât de puţin îi respectă pe turci. „Trebuie să învăţăm să ne ajulăm pe noi înşine. Dumnezeu îi ajută doar pe cei care se ajută pe ei înşişi”, a fost concluzia. Aceşti Juni Turci au început, desigur, să înveţe să acţioneze cu înţelepciune.

Cu toate acestea, ultima luare de cuvânt a fost cea care le-a agitat cel mai mult pe femei. Cât aş fi vrut să fi fost posibil să o citesc după aceea în limba franceză întrucât vecinele mele de scaun după două ore şi jumătate de traducere neîntreruptă, începuseră să obosească şi vedeam că şi-ar fi dorit să asculte fiecare cuvânt. Vorbitorul nu avea notiţe, însă a vorbit cu elocinţă şi cu o pasiune pe care nu le-am mai văzut la un om, pledând o cauză care nu era a sa. Subiectul său a fost „Vălul şi subordonarea femeii”. El l-a condamnat din punct de vedere moral şi din punct de vedere fizic şi a arătat cum, în ciuda tradiţiei, care se perpetua de secole, vălul este împotriva învăţăturii Coranului. „Profetul nostru”, a spus el, „a considerat ignoranţa un păcat. Ce s-a făcut pentru a vă ajuta să ieşiţi din ignoranţă?”

Conform Coranului, o femeie poate predica într-o moschee şi poate exercita orice profesie îşi alege. Cum aţi profitat de aceste privilegii? Apoi, a blamat femeia. „Nu puteţi simţi această legătură?”, a întrebat el. „Cine îţi poate acorda libertate, atâta timp cât tu însăţi nu ceri

libertatea? Ce drept au interpreţii să oblige şi să degradeze femeile? Nu sunt împotriva religiei; ar fi un dezastru pentru Turcia să nu aibă religie, dar, ceea ce cer şi ceea ce orice bărbat şi orice femeie ar trebui să ceară astăzi este o religie reformată, o căutare a adevărului, a adevăratului înţeles al învăţăturii Profetului". O furtună de aplauze a salutat aceste cuvinte, pe care mi le-a tradus prietena mea. Am privit spre femeile care aveau vălurile pe faţă. Desigur, după o astfel de cuvântare ar fi trebuit să le arunce.

Eu, străina, eram agitată; mi se părea că după o astfel de cuvântare aş fi capabilă de orice acţiune care să mă facă liberă... însă femeile stăteau, unele îşi vârâseră batistele pe sub vălul gros, pentru a-şi şterge lacrimile, dar în nicio clipă vălul nu a fost ridicat. Cât de bine a putut să vorbească! Şi cât de necesară se dovedeşte, într-adevăr, reforma religiei în această ţară! Cât de uimitor este că peste tot Biserica este adversarul principal al majorităţii reformelor! I-a dat oare Biserica Creştină femeii locul pe care Iisus a dorit ca aceasta să îl aibă? Cum a sprijinit Biserica femeile din ţara mea în lupta lor pentru libertate? Un ajutor cât de modest, atunci când munca este dificilă, se poate dovedi mai bun decât niciun sprijin...

Din nefericire pentru femeile de aici, teatrul actual este mult prea primitiv, pentru a fi de vreun ajutor practic. Nu mă refer, desigur, la bietele companii franceze, care vizitează Pera aproape

săptămânal, ci la teatrele mici locale, care pot fi găsite chiar în inima Stambulului şi pe care prietenele mele le-au vizitat de când stau cu ele. Indiferent ce piesă este jucată în aceste teatre mici, devine ridicolă prin simplul fapt că o armeancă nu poate fi acceptată să joace rolul unei turcoaice, un bărbat trebuie să o înlocuiască, iar acest lucru transformă pur şi simplu orice piesă într-o farsă. Nu este uşor nici să găseşti o armeancă să joace rolul unei tinere turcoaice. Accentul său nu este plăcut, aşa mi s-a spus; vocea îi este extrem de dezagreabilă; dar eu am văzut o femeie jucând rolul unei fetiţe de cincisprezece ani, o femeie pe care niciun conducător de teatru din ţara mea nu ar fi acceptat-o, cu excepţia doar, poate, în rolul unei matroane bătrâne şi grase.

Aceasta transformă, desigur, piesa în ceva lipsit de valoare, în afară de a oferi o oarecare formă de amuzament prea primitivă oricum pentru nivelul mental al femeii de astăzi. „Cum îi pot convinge pe oamenii aceştia?”, m-a întrebat într-o zi un turc. „Ai încercat vreodată cu teatrul?”, am răspuns, tot printr-o întrebare. „în ţările noastre occidentale multe dintre cele mai importante mesaje sunt transmise lumii de pe scenă - scena s-a dovedit magnifică pentru cauza femeilor”

Dar, să ne mai întoarcem o dată la reuniune, „Nu puteţi vedea şi voi înşivă”, a continuat vorbitorul, „că, deşi este datoria noastră să ne protejăm femeile, este păgubitor pentru cele mai bune interese ale lor să le ţinem apărate faţă de orice rafală de vânt?” Ce rost au aceste flori de seră în grădina vieţii? Virtutea nu poate fi obţinută prin robie. Veţi tăia limbile copiilor voştri pentru a-i împiedica să spună minciuni?” încă o furtună de aplauze i-a dat prietenei mele şansa de a-mi traduce. Apoi, reuniunea a luat sfârşit. Cât de minunat a vorbit! După o astfel de cuvântare ar fi fost de aşteptat ca toate femeile acelea să părăsească sala fără văluri... dar încă le este teamă.

Să-i ceri unei turcoaice să iasă în lume fără văl este aproape ca şi cum i-ai cere unei englezoaice să iasă din casă fără bluză. Trăind într-o gospodărie turcească, oricine poate vedea că această sclavie a devenit aproape o parte din existenţa femeii. Am auzit despre femei care s-au

aflat faţă în faţă cu moartea, femei salvate dintr-o casă în flăcări, acoperindu-şi părul cu un văl - culmea imprudenţei. Mai deunăzi, la prânz, era la masă o poetesă cam la cincizeci de ani. în mijlocul unei foarte interesante discuţii despre literatura turcă modernă, a ţipat cerând un văl, în timp ce ţinea şervetul de masă între faţa sa şi uşa deschisă. Auzise pintenii tânărului Bey, care se îndrepta către uşa deschisă a sufrageriei. „Nu intra!", a strigat gazda mea către soţul ei şi, în sfârşit, am înţeles ce se întâmplase.

Purtam o eşarfa de mătase de Brussa pe umeri, pe care i-am împrumutat-o; şi-a acoperit tot părul şi a legat-o sub bărbie;
apoi, tânărul Bey a intrat să ia prânzul. Şi totuşi aceasta nu este o femeie ignorantă! Dimpotrivă, este o femeie de o inteligenţă deosebită, dar nici ea, ca multe altele, nu va îmbrăţişa vreo încercare de a modifica regimul vălului.

Ce să mai spunem despre celelalte femei? Halide, care îmi confesa că „vălul o înconjoară pe femeie cu un aer de mister nesănătos", cum se arată ea pe stradă? Cu un văl gros peste faţă, pe care nu îl dă niciodată peste cap. într-o zi am întrebat-o care-i motivul pentru care ea însăşi poartă văl. „Este un obicei", a răspuns ea. O altă feministă mi-a vorbit despre marea sa admiraţie pentru sufragetele britanice. „Dacă noi, turcoaicele, am putea împrumuta ceva din acel spirit minunat", a zis ea; şi puţin mai târziu mi-a povestit despre o aventură pe care a avut-o cu

câteva zile înainte. Era către ora cinci, când un turc insolent i-a ridicat mâneca bluzei şi a ciupit-o de braţ. Tocmai se apăra de bărbat folosindu-se de umbrelă, când un poliţist a venit în sprijinul său. „Şi, ce s-a întâmplat?”, am întrebat, când s-a oprit din povestire. „Mi-e ruşine să spun”, a răspuns ea, „am fugit. Dacă m-aş fi oprit să dau declaraţie, omul respectiv ar fi fost exilat”. „Şi ce publicitate ar fi însemnat pentru cauza ta”, am adăugat. „Da”, a spus ea, „dar nu am avut curaj să înfrunt scandalul!”.

Aşa cum am spus mai înainte, nu este rolul meu să critic metodele femeilor dintr-o civilizaţie total diferită de a noastră. Bărbaţii le îndeamnă să îşi obţină libertatea şi le ajută cu tot ce pot, dar, dacă vor să fie libere, atunci ele însele trebuie să dea lovitura. Femeile dintr-o altă civilizaţie nu le pot ajuta decât oferindu-le beneficiul educaţiei oricând o cer. O turcoaică întreprinzătoare a venit acum un an să studieze la Colegiul Bedford. Anul petrecut în Anglia va însemna pentru ea mai mult decât orice i s-ar fi putut oferi. Poate că nu a deprins de la noi atâta cunoaştere de carte precum ar fi putut să o facă la francezi, dar a dobândit un cadru general moral, care este de o mai mare valoare decât simpla cunoaştere. Am văzut-o pe această femeie predând. Am văzut cum, atunci când îşi termină lecţiile zilnice, îşi petrece ziua de vineri (ziua de odihnă la turci) oferindu-le lecţii femeilor de condiţie umilă. Unele dintre aceste femei au între cincizeci şi şaizeci de ani, unele sunt tinere,

dar este una dintre imaginile cele mai impresionante pe care le-am văzut, acele femei bătrâne rostind cuvintele precum copiii mici şi cu spatele încovoiat, aplecându-se ele însele asupra sarcinii de a învăţa să scrie, ca şi cum propria lor existenţă ar depinde de aceasta.

De fiecare dată când femeile se interesează serios de o cauză, ele sunt splendide. în Turcia, în ciuda vălului, în ciuda dorinţei aparente de a nu profita de privilegiile care le sunt oferite, femeile s-au comportat magnific în cele mai importante două domenii - asistenţa medicală şi cariera didactică. în aceste două ramuri turcoaicele au dovedit calităţi pe care Europa nu a bănuit că le au - anume, că ele sunt cu adevărat patriote.

Capitolul 7

Pasiunea femeilor patriote - o adunare de masă -

Aceasta este aniversarea fondării Imperiului Otoman - o zi înscrisă cu litere roşii pentru feministele turcoaice. Astăzi, pentru prima dată, diferitele societăţi de femei au ţinut o adunare de masă şi o membră din fiecare societate a făcut o prezentare a activităţii anuale. Aşa că această întâlnire marchează sfârşitul vechiului regim pentru femeia turcă. Ne-a fost descris până în cele mai mici detalii rolul pe care intenţionează să îl joace în viitor, lăsând deoparte rolul periculos pe care l-a jucat până de curând - unul foarte important, cu atât mai mult cu cât era anonim. Când totul mergea rău cu „plăcinta politică", în care atât de mulţi şi-au înfipt degetele, nu putea fi vorba despre „cherchez la femme", pentru că ea dispăruse în spatele vălului, şi bărbaţii, mai ales ei, nu aveau habar cât de mult ar fi putut femeile să distrugă această cauză dacă şi-ar fi dorit. Apoi, turcoaicele îşi sacrifică puternicul rol anonim, pentru o parte

sincer responsabilă în lupta din societate şi realizează că doar prin metode cinstite pot evolua către bunăstarea umanităţii. Şi astfel, declarându-se ele însele perfect mulţumite cu robia lor, dar lucrând în acelaşi timp în secret pentru a rupe aceste lanţuri, turcoaicele au ieşit acum, la fel ca femeile occidentale, să îşi solicite în mod deschis drepturile lor.

Dar este nedrept ca pentru această adunare să fie creditate numai femeile. Cât de diferită ar fi fost poziţia lor acum, dacă ar fi avut un guvern împotriva lor! Nu am de gând să aşez aure în jurul capetelor Junilor Turci, nici nu le voi oferi o pereche de aripi de înger; o astfel de vanitoasă flatare ar fi pe cât de lipsită de valoare, pe cât ar fi o alegere proastă. Cu toate acestea, Junul Turc nu a avut încă această şansă. Tinereţea şi lipsa de experienţă sunt de vină pentru multe gafe ciudate, care constituie astfel un nou capitol în povestea de viaţă a Turciei; efortul şi gafele dau naştere la experienţă, care rămâne o experienţă indiferent de preţ. în metodele sale politice, nu a fost impecabil. Nu îl apăr. Totuşi, protestez când o acţiune înfăptuită de un turc trebuie numită „o crimă", pe când una înfăptuită de un vecin creştin, „o eroare diplomatică". La fel în această problemă a femeilor. „Vezi", spune Europa, „cum îşi tratează turcul femeile". „Vezi", aş putea răspunde, „cum îşi tratează guvernul britanic femeile".

Sunt atât de multe întrebări, care ar trebui formulate în întregime de femei şi niciodată de Parlamentul Imperial. Guvernul turc a fost mai isteţ decât noi[50] în această problemă, deoarece recunoaşte că acea educaţie şi adăpostirea celor săraci sunt chestiuni care ar trebui lăsate, pe cât de mult posibil, în mâinile femeilor.

50 Autoarea se referă la britanici (n. tr.).

Un guvern turc feminist! Sună cam ciudat pentru Europa Occidentală. Am auzit atât de mult timp despre Paradisul lui Mahomed, în care femeile nu au loc, şi despre o religie care se îndoieşte că ar avea şi ele suflet. Cum anume au apărut aceste idei nimeni nu a fost capabil să îmi spună - probabil în imaginaţia lui Hood, deoarece Coranul declară în mod limpede că „Paradisul este la picioarele mamei". Un guvern turc feminist! Sunt femeile obişnuite deja cu ideea? Este adevărat că înainte nu au avut niciodată astfel de privilegii. Unul dintre primele succese ale contrarevoluţiei de la 13 aprilie a fost distrugerea totală a clubului femeii, fondat de Selma Hanoum, sora lui Ahmed Riza Bey; această doamnă aproape că şi-a pierdut viaţa ca recompensă că s-a căsătorit cu cauza libertăţii surorilor sale turce.

Adunarea, care a sărbătorit fondarea Imperiului Otoman, s-a desfăşurat sub patronajul lui Gemal Paşa, acum General Paşa şi ministru al Lucrărilor Publice, la care m-am referit atât de des drept Guvernator Militar al Constantinopolului. Când îl felicitam în legătură cu noua sa numire, l-am întrebat dacă în noua calitate ar continua să fie ministrul „feminist". „Cu siguranţă", a spus el, „nu este această întreagă Chestiune Orientală o problemă a femeii?"
Tot el a fost cel care le-a dat femeilor şansa de a vizita vasul de război *Hamidieh**; el, cel care a permis unei femei, Belkis Chefket Hanoum, să zboare cu un aeroplan, pentru ca apoi să-i aşeze portretul la Muzeul Militar, alături de eroii Turciei; el, cel care a deschis pentru prima dată Trezoreria

de Stat şi vechiul Serai[51] [52] pentru turcoaice; acum l-au vândut la un bazar de caritate; ele organizează un concert, unde li se va permite să cânte. Poate fi greu de înţeles pentru cititorii occidentali că aceste favoruri sunt decise de către un guvern sau că astfel de

51 Crucişătorul turcesc „Hamidieh" a fost implicat în 1908 în stingerea unei revolte greceşti pe Insula Samos, un an mai târziu a fost implicat în înfrângerea contrarevoluţiei (31 martie), ataşat armatei conduse de Mahmud Şevket Paşa, care a pornit spre Istanbul; folosit cu succes în cele două Războaie Balcanice (1912-1913) şi în Primul Război Mondial (1914-1918). în 1913 a distrus vasele de război greceşti şi sârbeşti de pe coasta albaneză (n. red.).

52Apartamentul destinat cadânelor (femeile din harem) în palatul sultanului sau al marilor demnitari otomani (n. red.).

evenimente obişnuite de zi cu zi trebuie socotite paşi înspre libertate; însă oricine se afla la Constantinopol în perioada regimului Hamid, va înţelege aceste „reforme” la adevărata lor dimensiune.

Fiecare loc din teatrul în care s-a ţinut adunarea a fost ocupat cu mult înainte de ora de începere. Nu au existat bărbaţi în public, dar ei au luat parte la pregătiri şi au ţinut splendide cuvântări feministe. întregul aspect al publicului a fost foarte diferit faţă de orice am văzut în Apus - femeile în negru şi cu văl, pe de o parte, unele fumându-şi mulţumite ţigările, altele, plimbându-se încolo şi încoace pentru a-şi linişti copiii. Prezenţa copiilor la o astfel de întâlnire m-a uimit. Am remarcat acest fapt şi i l-am spus şi prietenei mele. Femeile nu veniseră la „întâlnirea mamelor”, aşa cum ai fi putut presupune, judecând în conformitate cu obiceiurile noastre occidentale, ci pur şi simplu erau mame interesate de bunăstarea ţării şi curioase să audă ce s-a făcut pentru emanciparea femeii, dar, cărora, în acelaşi timp, nu le-ar fi trecut prin cap să lase „copilul acasă”. Era aici vorba despre un conflict straniu între femeia din vechea şi cea din noua civilizaţie, care, deşi era atât de firesc pentru colegele mele turcoaice, pe mine m-a interesat mai mult chiar decât mărturiile diferitelor societăţi cu privire la munca desfăşurată.

Este regretabil să nu fii capabil să înţelegi limba ţării pe care o vizitezi - aceasta a fost prima dată când am auzit o turcoaică vorbind în public şi

a trebuit să mă bazez pe interpret. Toate păreau să vorbească fără dificultate, foarte simplu, cu câteva gesturi, fără notiţe şi într-o linişte perfectă, până când au ajuns la cuvântul sacru „patrie” - după care vocea şi ochii li s-au înecat în lacrimi.

Cât de minunat este acest patriotism al femeilor! Există o puternică mişcare de patriotism între bărbaţi, dar nimic care să fie comparat cu acel minunat sentiment de „Ioana d’Arc[53]” care se manifestă printre femei. Bărbaţii sunt în doliu pentru onoarea lor pierdută, le creşte dorinţa de răzbunare. La ieşirea de la colegiul militar din Brusa am văzut cum fiecare băiat se oprea în faţa unei imagini, pe care de la distanţă am apreciat-o greşit ca fiind „Sfânta Inimă”[54]. Mă întrebam cum a ajuns această „Sfântă Inimă” într-un colegiu musulman; dar, la o cercetare mai de aproape, am descoperit că este inima patriei, sfâşiată şi însângerată, având deasupra harta Imperiului Otoman, cu provinciile pierdute, acoperite cu crep negru. Fiecare băiat, repet, s-a oprit, cu fruntea înnourată, cu bărbia neclintită, şi, apoi, şi-a lăsat în cutie „contribuţia” pentru apărarea naţională.

Pentru femei, patriotismul are acelaşi fundament precum dăruirea pentru o cauză (ele au contribuit la lupta pentru cauză cu mult, mult mai

53 Ioana d’Arc (1412-1431) este una dintre figurile emblematice ale Franţei şi sfântă a Bisericii Catolice. S-a impus în timpul Războiului de 100 de ani (1337-1453) dintre Franţa şi Anglia. A fost supranumită şi *Fecioara din Orleans* (n. tr.).

54 Cea mai larg răspândită şi bine cunoscută devoţiune în cadrul Bisericii Romano-Catolice (n. tr.).

mult decât îşi pot permite), dar patriotismul unei femei este mai complex decât acela al unui bărbat - este un amestec în care se regăsesc un minunat sentiment religios, cultul pios pentru tradiţii şi responsabilitatea de mame ale naţiunii. Femeia este destinul bărbatului, iar turcoaica, din cauza lipsei de educaţie şi a condiţiei sale limitate, nu a fost capabilă să dea ţării bărbaţii de care are nevoie. Toate acestea au fost explicate în cadrul cuvântărilor. Recunoaşterea tuturor neajunsurilor condiţiei sale înseamnă pentru femeia turcoaică începutul eliberării.

Un alt aspect al acestei întruniri, care m-a interesat şi m-a uimit, a fost să văd cât de isteaţă se dovedeşte turcoaica atunci când trebuie să strângă bani şi cu câtă bucurie răspund surorile apelului său.

Locurile de la întâlnire au costat de la cinci franci în jos, taxa de intrare fiind destinată întreţinerii unei şcoli pentru fete, pe care femeile au deschis-o recent. Ele sunt răspunzătoare pentru cheltuielile şcolii. în timpul după-amiezii, „trandafirii Alexandrei" au fost vânduţi în acelaşi mod în care sunt vânduţi şi în ţara mea, în beneficiul bieţilor refugiaţi, de care sunt şi creaţi. în cele din urmă, după principalele cuvântări, un buchet a fost vândut în adevăratul stil „Pankhurst"[55], pentru apărarea naţională. Parcă

55 Emmeline Pankhurst (născută Goulden) (1858-1928), feministă din mişcarea radicală din Marea Britanie, ea a militat pentru drepturile femeii; în 1903 a înfiinţat

eram în apropierea Londrei, ascultând vorbitorii „militanţi” pledând pentru fonduri, pentru „război”.

„Naţiunea trebuie să aibă o flotă, propria sa existenţă depinde de flotă şi femeile trebuie să ajute”, a început vorbitorul. „Am încredere în femeile care dau atât cât îşi permit.” A fost un moment de tăcere, un val de emoţie a străbătut publicul. Ce avea să urmeze? Unul dintre farmecele vieţii turcilor este că niciodată nu ştii ce se va întâmpla. Orice se poate întâmpla şi, în general, se întâmplă ceea ce se aşteaptă mai puţin. Apoi, o altă pauză. Toţi ochii erau acum aţintiţi pe scenă întrucât tocmai apăruse o femeie care purta eşarfa albă a Ligii Navale şi ducea în braţe ceea ce am presupus că este un copil în haine lungi. Ea a început să îşi scoată, încet şi cu respect, hainele de mătase de deasupra, le-a înmânat cu acelaşi respect conducătorului întrunirii - nu era deloc un copil, ci părul său, oferit cu cuvintele: „Aceasta este tot ceea ce pot să dau pentru flota turcă”.

De obicei, turcoaicele au un păr foarte frumos. Mahomed vedea în părul femeii „gloria ei încoronată” şi din această cauză el a considerat că este mai înţelept ca părul femeilor căsătorite să fie acoperit cu un văl; fanaticii insistă mereu ca femeile să îşi acopere nu atât faţa, cât părul, căci,

„Uniunea politică şi socială a femeilor”; arestată de mai multe ori din cauza metodelor violente la care mişcarea din care făcea parte recurgea uneori, precum incendieri sau atentate cu bombe (n. red.).

precum am explicat deja, este aproape indecent să apari în faţa unui bărbat cu părul descoperit. într-o zi, am rătăcit prin selamlik şi am scos capul descoperit pe uşă. Un slujitor a ajuns la uşă în acelaşi timp şi, vă- zându-mă, a întors capul discret, dându-mi răgaz să îmi trag eşarfa peste păr. Pornind de la această valoare adăugată a părului, acesta s-a dovedit o contribuţie extraordinară pentru flota turcă, având şi un înţeles special pentru turcoaice. Şi cea care l-a oferit? Era căsătorită? Dacă da, darul său a fost de o valoare şi mai mare, căci şarmul fizic constituie zestrea turcoaicei. Să fi fost soţia, sora sau fiica unui ofiţer turc? Semn al adevăratei modestii turceşti, ea a preferat să rămână anonimă. S-au obţinut 80 de lire din vânzarea părului său.

Draga de patriotă! De fiecare dată când voi vedea în ziare că turcii au mai cumpărat un vas nou, mă voi gândi la ea. Acele vase au acum o însemnătate diferită pentru mine faţă de vasele obişnuite, deoarece le-am văzut achiziţionate cu preţul părului unei femei, prin contribuţia văduvei şi cu jumătatea de penny a orfanului! Dar, nu doar părul unei femei, ci şi bijuterii, broderii, mărfuri au fost vândute pentru aceste vase care aveau să „garanteze însăşi existenţa patriei". Cele mai multe femei plângeau. Cine s-ar fi putut abţine atunci când mamele cu capetele plecate şi inimile frânte au făcut donaţii precum aceasta: „Ofer 5 lire pentru apărarea naţională în memoria celor cinci fii ai mei care au căzut pentru patrie"?Şi, astfel, clipele pe care le petrec în Turcia în intimitatea minunată a surorilor mele turcoaice sunt momentele mele cele mai puţin triste. Doar în urmă cu cinci ani i-am văzut pe aceşti oameni luptând pentru libertate şi strigând cu bucurie la proclamarea Constituţiei[56]; acum, după doar cinci ani, ei se află în doliul cel mai profund. Ca să înţelegi adevăratul sens al războiului nu trebuie să fii cazat într-un hotel la modă din Pera.

Nu voi uita niciodată spectacolul lungii procesiuni de soldaţi traversând podul Galata. Ştiinţa medicală a făcut tot ceea ce este mai bine pentru aceşti bărbaţi, aproape smulşi, cum erau, din ghearele morţii. La ce folosesc ei în viaţă? O gură în plus de hrănit şi un calvar pentru cei apropiaţi şi dragi, încât unii se întreabă, şi pe bună

56 Constituţia Junilor Turci (1908) (n. tr.).

dreptate, dacă vechea metodă chinezească de a hăcui inamicul în bucăţi nu este, la urma urmelor, mult mai blândă. Sunt bărbaţi fără picioare; unii, fără mâini sau braţe; alţii, orbi; dar acestea sunt nimic în comparaţie cu feţele atât de hidos desfigurate ale multora, unii dintre cei fără urechi sau ochi fiind victime ale „creştinilor" bulgari[57]. Niciun cuvânt nu poate descrie condiţia lor de compătimit - aceşti bărbaţi fuseseră mutilaţi pentru patria lor, într-adevăr, ce destin glorios... Nu ar trebui să ne bucurăm oare? Văzându-i, m-am îmbolnăvit fizic.

însă mai există o latură a problemei. Mulţi dintre aceşti bărbaţi câştigau pâinea familiei. Cine urmează acum să le dea de mâncare femeilor? A venit timpul să dăm vina pe sistemul haremului. Femeia inactivă, protejată, ce va face ea de acum înainte? în alte ţări, femeile din această categorie socială ar putea să gătească ori să coasă ori să se ocupe de curăţenie. M-aş fi bucurat dacă aş mai fi găsit pe altcineva să îmi coasă în afară de Domnişoara Ciocolată, dar, în tot Stambulul, între toate aceste femei înfometate, nu pot găsi măcar una pentru o cusătură simplă. însă nu atunci când femeile flămânzesc este momentul să le înveţe cineva o meserie; ele au nevoie să se apuce de îndată să lucreze. Ceea ce pot face este să brodeze, creează broderii care merită să fie lăsate moştenire nepoţilor, totuşi, în ceea ce priveşte cusutul, şi unui copil de zece ani din Europa i-ar fi

57 Autoarea face referire la victimele războaielor balcanice (1912-1913) (n. tr.).

ruşine să coasă un nasture aşa cum fac ele.

Şi această nepreţuită broderie este plătită cu mai puţin decât o lucrătură simplă cu acul în ţara mea. Societatea Semiluna Roşie se obligă să le plătească un franc pe zi acestor biete femei care brodează şi croşetează şi, de asemenea, să găsească de lucru pentru bieţii refugiaţi, care au preferat să se întoarcă în zonele natale, fără bani, decât să îşi piardă naţionalitatea. Este trist să vezi sosind aceste biete creaturi. Am fost cu femeile de la Societatea Semiluna Roşie să le întâlnesc pe refugiate, pe vase sau în afara moscheilor, unde stau şi aşteaptă, în timp ce soţii lor încearcă să găsească de lucru. Aceste biete femei arată complet resemnate, cum stau înghesuite pe lângă covoare şi pisici ţinute în colivii de păsări. Acelea care nu au un copil de care să aibă grijă stau cu coatele pe genunchi şi cu capetele sprijinite în mâini. Nu pot decât să îşi aştepte soarta. Dar doamnele de la Semiluna Roşie sunt acolo; aşadar, refugiatele nu vor flămânzi.

înainte să vin aici nu cunoşteam splendidul sacrificiu de sine pe care aceste femei îl fac pentru sufletele înfometate. Ele au format o ligă şi s-au angajat să cumpere doar mărfuri din ţara lor, deschizând un magazin la Stambul, unde sunt vândute doar mărfuri turceşti. Gata cu rochiile de la Paris, gata cu bijuteriile; nimic de lux până când aceste femei sărace, flămânde, nu vor fi hrănite. Dacă întrebi o turcoaică astăzi care este ambiţia sa cea mai mare, ea îţi va răspunde fără ezitare: „Să-

mi salvez biata mea ţară”.

Nu am spaţiu suficient în această carte pentru a scrie despre celelalte lucrări începute de femei, dar Semiluna Roşie, care este constituită pe structura Societăţii Crucea Roşie (şi care are, în plus, case pentru broderie şi ţesut), şi mişcarea pentru educaţia femeii sunt, după părerea mea, cele mai importante dintre toate. Când cineva îşi dă seama cât de dependente sunt aceste femei de atavism, paralizate de lipsa educaţiei şi de o greşită înţelegere a Coranului, luptând, în ciuda unor şanse minime, să le găsească de lucru celor care nu pot lucra şi să obţină hrană pentru gurile flămânde, toate acestea într-o ţară în care nu sunt bani - numai acela poate înţelege cât de afectate sunt aceste femei de modul în care sunt prezentate în scrierile occidentale.

Mă îndoiesc foarte mult că noi am fi putut purta această luptă teribilă împotriva sărăciei, în Occident, aşa cum au facut-o turcoaicele. Este mult mai confortabil, cu toate acestea, pe măsură ce mă scufund nopţile în pernele mele la fel de confortabile, să mă gândesc că, deşi vântul urlă şi ploaia bate în ferestrele acestui conac, orice cerşetor poate intra şi va găsi hrană şi adăpost la subsol. „Găsiţi-mi una dintre ţările voastre occidentale”, mi-a spus într-o zi Zeyneb (eroina dezamăgită a lui Pierre Loti[58], pentru care tot ceea ce este occidental este pătat de lipsa milei creştineşti), „unde săracul este adăpostit în casele

58 Pierre Loti (1850-1923), ofiţer naval şi romancier francez. Membru al Academiei Franceze (n. tr.).

bogaţilor; şi, dacă s-ar întâmpla vreodată asta”, a adăugat ea, „ar trebui să angajezi un detectiv să supravegheze”.

Capitolul 8

O ***mamă turcoaică***

în această după-amiază am fost cu Fatima să cumpărăm cadouri pentru „naştere”. într-o casă musulmană este dificil să găseşti un nume mai potrivit pentru aceste cadouri, care corespund cu cadourile noastre pentru botez. în orice caz, cadourile pentru „naştere” nu sunt doar pentru micuţul nou-venit pe lume, ci şi pentru draga prietenă care urmează să aibă grijă de micul suflet.

Obiceiul de a onora atât mama, cât şi copilul, oricât de insignifiant ar părea, este doar una dintre modalităţile prin care i se poate arăta respect mamei în Orient. Aici, tot ce are legătură cu maternitatea este respectat. Nu doar mama căsătorită, dar şi mama necăsătorită este respectată, aşa încât femeia părăsită cu „copilul ruşinii sale” să se descurce aşa cum poate mai bine pentru ea şi pentru copilul său nu există încă în Turcia. Oricât de multă libertate le-ar conferi Islamul, este adevărat că turcii nu-şi consideră femeia „responsabilă”, nici pentru purtarea ei

bună, nici pentru purtarea ei rea. în această privinţă, ca şi în multe altele, noi şi turcii ne situăm la poli opuşi. în conformitate cu legea islamică, o femeie are control absolut asupra averii sale; poate exercita orice profesie doreşte; dar, când apare o problemă care ţine de fărădelege - furtul, de exemplu - soţul este responsabil. Nu apăr sistemul turc - nici pe al nostru, dar turcoaicele
recunosc ele însele că ar trebui să fie considerate responsabile atât pentru faptele lor bune, cât şi pentru cele rele.

Pentru a înţelege importanţa acordată maternităţii, trebuie să trăieşti o vreme în Orient. Mahomed a plasat maternitatea deasupra tuturor celorlalte lucruri atunci când a spus că „Paradisul se află sub picioarele mamelor noastre". în cercurile cele mai înalte, dar şi în casa sărmanului mama conduce. în calitate de cadâne (consoarte), soţiile legitime ale sultanului nu contează socialmente, însă dacă fiul vreuneia dintre ele devine sultan, aceasta este cea mai importantă doamnă din ţară - Sultana Valide[59], căreia trebuie să i se adreseze toate cererile din partea femeilor către stăpânul imperial. Ea este capul curţii otomane, singura femeie în faţa căreia îngenunchează sultanul.

Şi astfel, în viaţa particulară relaţiile dintre

59 în turca otomană, „Mama Sultanului" sau „mama legală" a sultanului; mama care murea înainte ca fiul ei să preia tronul nu putea fi numită „Sultana Valide" (n. red.).

mamă şi fiu nu sunt aceleaşi ca la noi. Există întotdeauna reverenţă şi respect pentru ea, precum şi dragoste. Ea nu este „bătrâna" şi nici nu îşi doreşte de la ea să îl servească. Oricât de mare ticălos ar fi un bărbat, oricât de mânjite de sânge ar putea fi mâinile sale, el se ridică atunci când mama sa intră în cameră, îi sărută mâna, apoi o ridică la frunte în semn de mare respect şi întreabă de sănătatea lui Annajim *(iubita mea mamă),* ofe- rindu-i locul de onoare.

în casele oamenilor, case simple cu două camere în Asia Mică şi unde ei încă mănâncă dintr-un singur vas, ajutându-se de degete, fiul îşi va lua partea numai dacă este sigur că mama lui s-a bucurat de o cantitate substanţială. Legea islamică obligă bărbatul să îşi întreţină mama şi soţia lui acceptă situaţia ca de la sine înţeleasă.

O tânără femeie care se căsătoreşte şi are propria casă, ca şi la noi, este mai degrabă o excepţie decât regula şi, personal, dintre toate femeile pe care le cunosc, nu ştiu vreuna care să nu trăiască împreună fie cu părinţii soţului, fie cu părinţii ei. Unii părinţi introduc prevederea ca fiica lor să continue să trăiască alături de ei înainte de a consimţi la căsătoria acesteia. Am întâlnit şi unii părinţi care au refuzat căsătorii bune pentru fiicele lor doar pentru că nu puteau să le permită să plece din casa părintească. Mama turcoaică îşi grăbeşte fiul să se însoare cât mai curând posibil. El se căsătoreşte înainte de a fi în stare să se întreţină singur. Familia sa nu vede nimic extraordinar în faptul că trebuie să îl întreţină atât pe el, cât şi pe

soţia sa şi familia lor.

„Şi soacra?”, te-ai putea întreba pe bună dreptate. Relaţia dintre o soacră şi nora sa este cu totul diferită faţă de relaţia existentă în Occident. Gazda mea şi soacra sa îmi aduc aminte, şi nu puţin, de Ruth şi Naomi. Nora o tratează pe mama soţului său la fel cum şi-ar trata propria mamă, *id este,* ea are aceeaşi poziţie faţă de mama sa soacră, precum a avut-o faţă de propria mamă înainte de căsătorie. Soacra este şefa casei, soacra stă pe locul de onoare, soacra este cea dintâi salutată şi tot ea este cea care acordă permisiunea ca un lucru să fie făcut într-un fel anume şi nu altfel. Soacra este numită de nora sa Hanoum Effendi (Doamnă onorată).

Prietena mea nu poate înţelege cât de dificil ar fi pentru o noră în Anglia să trăiască alături de mama soţului său, nici nu o poate înţelege pe femeia occidentală lipsită de tact, care se aşteaptă ca soacra sa, care-i este superioară ca vârstă şi ca experienţă, să renunţe la gospodărie în faţa soţiei fiului său. „Rândul meu va veni, vai!, şi încă prea curând”, a spus o doamnă, „când voi deveni soacră, mă aştept ca nora mea să mă trateze aşa cum m-am purtat şi eu cu mama soţului meu - să mă iubească şi să mă respecte, nu să mă batjocorească”. Trebuie să spun că este dificil să te gândeşti, în sensul occidental al cuvântului, la aceste feţe drăguţe care stau în capul mesei ca la nişte soacre. Ele reuşesc să fie discrete cu un tact rafinat; lipsesc atunci când cred că prezenţa lor nu este necesară - de exemplu, la petrecerile cu ceai

din harem; dau sfaturi doar când sunt întrebate; şi sunt gata întotdeauna să arate cât de recunoscătoare sunt că au câştigat o fiică şi nu şi-au pierdut un fiu.

Este curios şi surprinzător să vezi această femeie dintr-o altă generaţie că, deşi nu înţelege civilizaţia şi cultura nurorii sale, o acceptă de parcă totul ar fi perfect. După masa de prânz, covorul său de rugăciune este scos din dulap şi aşezat pentru ea pe podeaua camerei, pantofii sunt scoşi, îşi face spălările rituale, îşi acoperă părul şi se roagă în maniera pitorească a Orientului. Soacra se supune învăţăturii lui Mahomed în literă şi nu în spirit, totuşi, dacă se gândeşte de ce nora sa nu îndeplineşte niciuna dintre îndatoririle sale religioase, ea nu face niciodată vreun comentariu.

Când ofiţerii, camarazii fratelui tânărului Bey, au cinat cu noi, ea a absentat de la masă, deoarece, deşi nimic nu ar putea să o împiedice să fie prezentă, nu vedea niciun motiv ca nora sa să nu prezideze masa. Are oare, mă întreb, o minte deschisă, care înţelege fără să priceapă, sau este vorba despre o încredere supremă în faptul că fiul său îi va permite soţiei sale să facă numai acele lucruri care sunt drepte, sau este fatalism, resemnarea de a te supune în faţa a ceea ce nu se poate schimba? în orice caz, buna funcţionare a menajului femeilor din secole total diferite, posibilitatea de a trăi împreună în pace şi afecţiune perfectă arată că trebuie să fie un sacrificiu de ambele părţi, cu un tact şi o diplomaţie pe care noi nu le avem.

S-ar putea argumenta că la turci mireasa este alegerea soacrei, în general, da, dar nu întotdeauna. într-o căsătorie *ă la Turque* mirele îşi ia pe încredere soţia, pe care mama a ales-o pentru el. De obicei, este mulţumit de alegere sau, dacă nu este, acceptă că aşa stă scris de soartă şi face ce se poate mai bine în această situaţie. Dar, de când bărbatul turc s-a obişnuit cu civilizaţia occidentală, nu se mai căsătoreşte *ă la Turque* şi, deoarece obiceiurile ţării nu permit unui bărbat să o vadă şi să îi vorbească femeii cu care se va căsători, mulţi dintre ei preferă să se căsătorească cu o europeană.

Un turc mi-a spus recent că nu te poţi aştepta de la intelectualii turci să se mai căsătorească turceşte. El nu vrea o jucărie - el vrea o tovarăşă de viaţă, iar Europa îi dă măcar posibilitatea de a cunoaşte femeia cu care urmează să se căsătorească. Mie mi se pare un mod periculos şi nesatisfacător de a rezolva problema femeii. Turcii care au acţionat astfel nu şi-au legat, în general, existenţa lor de cea mai bună clasă din societatea europeană, asta ca să mă exprim delicat. De fapt, situaţia devenise atât de serioasă, încât, cu puţin timp înainte, ministrul de atunci al Afacerilor Externe al Turciei a emis un ordin prin care le interzicea diplomaţilor turci să se căsătorească fără consimţământul guvernului lor. într-adevăr, o măsură înţeleaptă. Toate amănuntele cu privire la tânăra doamnă sunt solicitate de către guvernul turc ambasadei ţării din care provine ea şi căsătoria fără consimţământul guvernului

înseamnă demiterea din serviciu.

Când turcoaica are o noră străină, căsătoria nu merge întotdeauna pe căi liniştite. Europeanca este incapabilă să se adapteze la noile împrejurări, nu face efortul de a înţelege cum funcţionează o civilizaţie nouă... în aceste cazuri, totuşi, am admirat întotdeauna răbdarea şi tactul turcoaicei.

Turcoaica modernă solicită privilegiul de a vorbi cu viitorul său soţ înainte ca soarta sa să fie semnată şi parafată. Ea nu are şansa de a-1 cunoaşte, aşa cum noi, englezoaicele, îi cunoaştem pe viitorii noştri soţi, dar poate afla cel puţin dacă el „o va călca pe nervi", în care caz refuză să se mărite cu el. Judecând după instinct, aşa cum încă mai face, ea alege în general un bărbat pe care cel puţin să-l poată respecta şi a cărui înfăţişare fizică îi face plăcere. Multe femei, totuşi, mi-au spus că i-au acceptat pe soţii lor fără niciun sentiment de recunoştinţă sau de bucurie, însă, mai degrabă, cu unul de profundă mulţumire că se putea şi mai rău.

Cel mai mult dezaprob căsătoriile dintre bărbaţii din Orient şi femeile din Occident nu pentru că n-aş crede despre bărbaţii turci că pot fi soţi şi taţi buni, nu pentru că nu i-aş considera cinstiţi şi verticali, ci pentru că văd întotdeauna într-una din aceste uniuni dacă nu un dezastru pentru tânărul cuplu, atunci un blestem pentru copiii rezultaţi din aceste uniuni.

Când am abordat în mod serios acest subiect cu un bărbat turc, care m-a onorat cerându-mi sfatul cu privire la preconizata sa căsătorie cu o doamnă

străină, el a mărturisit că ar prefera să ia în căsătorie o doamnă mahomedană, dar că „vălul" ridică prea multe obstacole încât să se mai poată bucura de compania consoartei sale. „De ce să nu te căsătoreşti cu o turcoaică şi să îi oferi libertatea?" „Nu", a răspuns el, „femeia trebuie să meargă încet; eu voi fi deja în mormânt înainte să fie ele libere".

Dacă turcoaicele au vrut vreodată un argument în favoarea unei puternice mişcări militante, îl pot găsi în egoismul colosal al bărbaţilor ca cel pe care l-am amintit. Dacă ea ar avea curajul să rupă lanţurile, el ar onora-o cu protecţia sa, dar cum nu le-a rupt, străina, adesea inferioară din punct de vedere social turcoaicei, devine tovarăşa lui de viaţă. Legea Islamului, sau cel puţin o interpretare proastă a acesteia, refuză să permită unei turcoaice să se mărite cu oricine altcineva, în afara unui mahomedan, în ciuda faptului că un bărbat musulman poată să ia de soţie o femeie creştină.

Atât timp cât turcoaica nu se poate răzbuna prin căsătoria cu un bărbat din Occident, cum să accepte provocarea în alt fel decât luptând pentru libertate?

Am oftat de prea multe ori pentru îndrăzneala compatrioatelor mele, oricât de inconsecventă ar părea lupta lor. De ceea ce au nevoie aceste femei este o femeie puternică la conducerea lor - o femeie puternică, responsabilă, cu un program clar şi capabilă să câştige încrederea sexului ei.

Circumstanţele te transformă în erou sau în eroină. „Sunt ceea ce vârsta mea impune”, spune *Cartea Juditei.* Regimul hamidian l-a creat pe Enver Paşa - dar va apărea, mai mult ca sigur, o femeie conducător şi momentul nu poate fi prea departe.

Cu un sentiment de mulţumire că soţul său nu este mai rău, turcoaica (există, desigur, excepţii) riscă totul în mod natural pe cartea maternităţii. Faptul că ar fi femei în Occident care, de fapt, refuză să aibă copii este de neînţeles pentru prietenele mele, iar realitatea că sunt femei care, de dragul siluetei, dau copiii pe mâna străinilor pentru a avea grijă de ei, este aproape de neînţeles.

„Ce avem noi, femeile orientale, în comun cu voi, femeile din Occident - nici măcar inima”, mi-a spus într-o zi o turcoaică, pe când o mângâia pe fetiţa cu părul creţ care se juca pe genunchii săi. A mai adăugat: „Toată fericirea vieţii mele este în această mică fiinţă; cea mai mare suferinţă a mea a fost când am înţeles că, din punct vedere fizic, îmi este imposibil să o alăptez şi, de fiecare dată când o aud că o strigă pe doică Anna (mamă), un nume pe care fără îndoială că îl merită, simt o uşoară durere în inimă”. Şi, totuşi, cât de bună este această ţărancă sărmană, care a fost părăsită de soţul său, iar propriul lor copil a murit la câteva zile de la naştere. „înţelegi”, a continuat ea, „va sta cu mine atât timp cât îi va plăcea. A fost prea bună cu copilul meu încât să o las vreodată fără un acoperiş deasupra capului”.

Aiche-Hanoum, care urmează să devină mamă, pentru care am cumpărat cadouri, a fost subiectul discuţiilor din ultimele săptămâni. Ei îi sunt trimise tot felul de delicatese, cel mai confortabil loc este rezervat pentru ea în harem, se găseşte întotdeauna cineva care să-i potrivească pernele. Cu câtă tandreţe se vorbeşte despre ea, cât de delicat este tot ce o priveşte pe ea..., în scurt timp, Aîche va îndeplini misiunea sfântă (aşa cum este văzută în Orient) pentru care fiecare femeie a fost trimisă în lume. Atunci, viziunea sa asupra vieţii va fi diferită. Ea va avea o poziţie diferită faţă de prietenele sale; este aproape ca şi cum ar fi urcat pe scara socială.

Am fost să o vizităm pe Aîche, chiar în ziua în care era aşteptată sosirea celui mic. „După toate probabilităţile, vom sta toată noaptea", a spus prietena mea, înainte să pornim. „Dar nu-i stăm cumva în cale?", am întrebat. „Desigur că nu", a răspuns ea. „Cât de fericită se va simţi că noi suntem acolo; noi, femeile, întotdeauna luăm parte la bucuriile şi necazurile celeilalte."

Cu frica mea britanică să nu cumva să încurc pe cineva acolo unde nu-mi fierbe oala, mi-am ocupat locul alături de celelalte şase prietene ale Aîchei, care au venit să fie prezente la acest foarte important moment din viaţa sa.

Ne-am aşezat cu rândul în jurul cafelei (pe care am făcut-o noi înşine, pe tăciunii aprinşi), am fumat şi am mâncat dulciuri. Două dintre doamne

şi-au legat capul în basmale pentru a preveni durerile de cap, o precauţie pe care nu am ur- mat-o, cu toate că prietenele mele m-au sfătuit să procedez la fel. Nu am scos o vorbă. Doar am stat în jurul cafelei aşteptând, aşteptând...

In acea noapte, am ocupat cea mai confortabilă dintre camerele *mussaffir*[60]-ilor (camerele oaspeţilor), în vreme ce paturile celorlalţi oaspeţi au fost improvizate din saltele direct pe podea, după obiceiul atât de simplu al Orientului. Aş fi preferat să ocup unul din aceste paturi de „urgenţă" - sunt perfect confortabile -, căci în camera oaspeţilor, când m-am aşezat, în final, să mă odihnesc după naşterea fără probleme a fetiţei, am avut acelaşi sentiment inutil că prezenţa mea aduce un deranj.

Dar femeile orientale nu au început încă ceea ce noi în Occident am cunoscut sub numele de „problema servitorilor". în orice caz, odată cu abolirea sclaviei, aceasta este pe cale să apară. Odată ce se vor fi căsătorit toţi servitorii Fati- mei, va trebui în mod necesar să folosească servitori angajaţi; odată cu educaţia, „servitorii angajaţi" devin *exigeants*[61]. Vor obiecta atunci când li se va cere, la orice oră, să prepare cafeaua şi să facă paturile de urgenţă, şi astfel vom putea spune „la revedere" ospitalităţii familiare a Orientului... Am întrebat-o pe o doamnă turcoaică ce trăise câteva

60 Astfel transliterează autoarea cuvântul turcesc „misăfir", intrat şi în limba română sub forma „musafir" (n. red.).

61 „Exigenţi" (în fr. în orig.) (n. red.)

luni la Londra ce a apreciat cel mai mult în capitala noastră. „Ce ştiu mai bine”, a răspuns ea, este „adică pe domnişoara de la biroul de înscriere a servitorilor”.

în după-amiaza următoare, un grup de prietene şi de cunoştinţe a sosit să facă o vizită mamei şi fetiţei. în ţara mea, doctorul şi asistenta medicală ar fi interzis aceste vizite, considerân- du-le drept o culme a imprudenţei; aici sunt însă considerate „un fapt natural de viaţă”. Este adevărat că, în cele mai multe cazuri, vizitatorii doar s-au perindat prin faţa mamei şi a copilului, dar, chiar şi aşa, mi-a părut că este o oboseală în plus pentru mamă, cu toate că am fost asigurată de contrariu.

Mama şi fiica au fost aranjate expresiv. Mama în patul său mare, acoperită cu o broderie scumpă, şi copilul într-un pat mai mic, acoperit cu o păturică din aceeaşi nepreţuită broderie, dormea liniştit, în timp ce călugăriţa franţuzoaică, purtând marele său *cornet* alb, juca rolul asistentei medicale. A fost o imagine drăguţă - o imagine care a adus lacrimi de emoţie în ochii vizitatorilor. De când e lumea, aceasta este o veche şi frumoasă capodoperă - mama cu pruncul -, o capodoperă la care fiecare femeie adevărată priveşte fără nesaţ şi întotdeauna cu încântare.

Toţii oaspeţii le-au adus cadouri mamei şi copilului, în funcţie de posibilităţile fiecăruia. Unele au fost de o mare valoare - bijuterii, broderii, obiecte - şi Fatima îmi spune că darul său „pentru naştere” a reprezentat o parte foarte importantă a trusoului ei. Dar de ce, la o

ceremonie de naştere turcească, le este servit oaspeţilor sirop de scorţişoară? Nimeni n-a ştiut să mă lumineze. Pentru mine o asemenea băutură este singurul aspect neplăcut al unei ceremonii încântătoare.

Au numit-o pe fetiţă „Melek” (înger). Am făcut un semn al crucii pe fruntea ei mică. Mama sa a fost mulţumită. Şi cum am făcut acel semn, m-am întrebat de ce mamele din Occident nu sunt onorate precum cele din Orient. Hristos a adus un tribut maternităţii, la fel ca Mahomed. Cine este responsabil pentru neînţelegerea cuvintelor Sale? Să fie civilizaţia sau să fie Biserica?

Capitolul 9

Femeile scriitoare ale Turciei

Este adevărat, nu sunt mulţi, dar există scriitori turci şi femei scriitoare turcoaice. Pentru că, atât de mult timp, a existat obiceiul de a condamna tot ce era turcesc, cele mai multe naţiuni europene au ajuns la concluzia că nu există nicio literatură turcă.

Spune-i europeanului obişnuit că ai început studiul limbii turce şi el te va întreba: „în afară de faptul că urmează să trăieşti în această ţară, la ce altceva îţi foloseşte? Ei nu au literatură”. De câte ori nu a fost făcută această remarcă faţă de mine! Cu toate acestea, există câteva capodopere deosebite, şi îi datorăm unui profesor englez, profesorul Browne de la Cambridge, un studiu în cinci volume asupra istoriei poeziei otomane, o carte interesantă şi fascinantă la cel mai înalt nivel, care m-a însoţit în casele prietenilor mei turci.

Pare extraordinar să faci astfel de afirmaţii mizerabile, fără a indica versul şi capitolul. „Dacă turcii ar fi avut un Omar Khayyam[62], Europa ar fi aflat cu mult timp în urmă”, spune criticul occidental. „Mai mult ca sigur, dacă turcii ar fi avut norocul suprem să fie traduşi de către un Fitzgerald[63]”, ar putea răspunde cineva.

Dar nu poate să compare nimeni, fără o cunoaştere adecvată a limbii turce, valorile relative ale poeţilor turci şi persani. Pentru o lungă perioadă a istoriei lor literare, turcii s-au plecat în faţa culturii persane şi, odată acceptate modelele lor, fără a avea, probabil, niciun motiv să facă asta, ei au rămas într-ade- văr loiali şi credincioşi culturii persane, la fel cum au rămas loiali şi credincioşi Islamului. Cu toate acestea, mă întreb, de când am studiat câteva dintre capodoperele acestei limbi cu prietena mea turcoaică, dacă deseori discipolul nu a devenit mai mare ca maestrul - cel puţin destul de mare încât să nu mai aibă nevoie de exemplul maestrului. Şi, apoi, precum au scris Browne şi Gibbs, „abia când muza otomană şi-a scos veşmântul de aur, pe care secole de-a rândul persanii l-au brodat cu aur şi pietre preţioase, ca un cadou pentru ea, şi şi-a pus

62 Omar Khayyam (1048-1131), matematician, astronom şi poet, născut în Nişapur, în nord-estul Iranului (n. tr.).
63 Edward Fitzgerald (1809-1883), poet şi scriitor englez, cunoscut mai ales drept primul şi cel mai faimos traducător al lui Omar Khayyam. în 1859 a publicat o selecţie de catrene, pe care le-a intitulat *Rubaiatele lui Omar Khayyam* (n. red.).

şalvarii otomani (pantalonii) şi *enturi* (tunica), a căpătat ea un aer tineresc, care a prins-o perfect şi toţi poeţii epocii au admirat-o".

Când am vizitat Turcia ultima oară, în urmă cu cinci ani, am simţit că urma să vină vremea în care turcoaica educată ar fi trebuit să găsească ceva artistic prin care să se exprime pe ea însăşi. Caracteristica frumuseţii este dorinţa de auto-manifestare. Albastrul etern al cerului şi al mării, apusurile glorioase, tăcerea şi singurătatea unei existenţe supravieţuind prin oamenii altui secol; proiectul puternic al panteismului idealist se găseşte în religia lui Mahomed - toate dau naştere unor gânduri frumoase; dificultatea este de a găsi o formă de exprimare.

Aşa cum am arătat deja în celelalte capitole, turcoaica este modestă şi modestia aceasta o conduce către lipsa încrederii de sine, ceea ce a fost în detrimentul cauzei sale. Spre deosebire de femeia din Europa occidentală, ea nu a moştenit creierul obosit al unor strămoşi obosiţi; ea s-a trezit acum, după secole de odihnă, cu o minte proaspătă şi gata de muncă, şi este surprinzător să constaţi uşurinţa cu care învaţă.

Cam aşa este în literatură. Mulţi dintre prietenii mei pot scrie versuri, dar nu au scris încă proză, şi cele cinci turcoaice, care pot acum să pretindă un loc în lumea literelor, toate au început prin a scrie versuri.

Este într-adevăr nedrept să vorbesc despre opera celor cinci scriitoare, având în vedere că pot aprecia opera lor doar prin traducere, care nici

măcar nu este bine făcută. Scopul meu este mai degrabă să atrag atenţia asupra faptului că ele există şi să le rog pe acele femei, de exemplu pe Zeyneb Hanoum, care posedă o cunoaştere profundă a limbii franceze, să salveze ele onoarea literară a compatrioţilor lor în ochii Europei, oferindu-ne bune traduceri ale scrierilor acestora.

Handan al lui Halide-Hanoum, care s-a bucurat de o largă circulaţie în propria ţară, este un studiu interesant privind gândirea şi viaţa turcoaicei, relatate într-o serie de scrisori. Dar, cum a putut această scriitoare să-şi lase opera să ajungă în lumea occidentală într-o traducere franceză inexactă şi, deseori, obscenă? Nu am citit altă lucrare a acestei scriitoare şi cred că *Handan* nu este cea mai bună lucrare a lui Halide-Hanoum. Dar, scriitoarea însăşi!, ce persoană interesantă este! O femeie slăbuţă, micuţă, cu un păr castaniu bogat şi ochi orientali mari, expresivi, care are păreri despre multe subiecte şi discută problemele zilei într-o manieră care încântă nu atât prin ceea ce spune, cât mai ales prin faptul că nu este deloc ceea ce te-ai aştepta să auzi. Este ciudat că aceste femei, care au fost subjugate timp de secole, atunci când încep să gândească, dovedesc că lumea gândirii lor nu cunoaşte limite şi obstacole, încă o dată, noi şi ele ne aflăm la antipozi. Noi, englezoaicele, care avem o libertate de acţiune pe care lumea o invidiază, gândim, de regulă, în tipare convenţionale.

Cu câte compatrioate feministe ale mele aş fi putut discuta subiectele pe care le-am discutat cu

prietenele mele turcoaice?

Nu ar fi lipsit de interes, poate, să menţionăm câte turcoaice citesc astăzi Ellen Key[64]. Ellen Key într-un harem turcesc sună, evident, un pic alarmant! Dar, acest vestitor al feminismului nu poate face la fel de mult rău, precum ar face într-un cămin englezesc, căci mă îndoiesc foarte mult că ele - cu excepţia, desigur, a unor femei ca Halide-Hanoum - înţeleg ce vrea să spună. Este adevărat că titlurile *Dragoste şi căsătorie, Secolul unui copil* sunt atrăgătoare, în special, pentru acele femei cărora latura sentimentală a vieţii occidentale le apare ca fiind un teritoriu neexplorat şi sunt sigură că multe au comandat lucrările lui Ellen Key datorită puterii titlurilor şi că, apoi, le-au abandonat cu gândul de a le citi altă dată.

Noi spunem „Pentru cei puri, totul este pur". în general, în mintea mea, turcoaicele sunt, poate, mai curate la suflet decât femeile din oricare altă naţiune. Aceasta va constitui o surpriză pentru mulţi oameni care, cu ideile lor greşite despre ceea ce este într-adevăr un harem, încă mai consideră că femeile sunt creaturi frumoase, nefolositoare şi intrigante şi că „pasiunea" este singura dramă care se consumă în interiorul misterioaselor ziduri. Cum se face, atunci, că turcoaicele au dobândit această puritate? Nu vorbesc despre femeile ignorante, care sunt mai

64 Ellen Karolina Sofia Key (1849-1926), scriitoare feministă suedeză. A abordat în lucrările sale subiecte privind viaţa de familie, etica şi educaţia (n. tr.).

degrabă inocente decât pure, ci despre femeile care citesc şi gândesc. Explicaţia, cred, poate fi găsită în faptul că, de la vârsta la care încep să gândească, turcii sunt învăţaţi că natura trebuie respectată.

De îndată ce copiii încep să pună întrebări, ceea ce numim „întrebări stânjenitoare”, li se spune adevărul. Mamele nu vorbesc în şoaptă despre subiecte care sunt „perfect naturale”; de la o vârstă foarte fragedă copiii ştiu exact ce înseamnă „maternitate”. întreaga natură, apoi, fiind luată drept o chestiune obişnuită, nu mai poate fi vorba despre *arriere-pensee**; de aici, puritatea. Totuşi, când am ajuns pentru prima dată în Turcia, trebuie să mărturisesc, am fost surprinsă să aud conversaţiile care aveau loc în faţa copiilor. Acum văd avantajele acestora. Nesatisfacută, curiozitatea naturală devine curiozitate morbidă; curiozitatea morbidă devine degenerare.

Am auzit următoarea conversaţie între o mamă şi fiul său de şase ani: „Mamă”, a întrebat băieţelul, „ar fi foarte rău din partea mea dacă nu voi dori să mă căsătoresc?” „Da”, a răspuns mama, „este datoria tuturor bărbaţilor să se căsătorească”. „De ce este datoria tuturor bărbaţilor să se căsătorească”, a întrebat, apoi, el. „Pentru ca mamele să poată avea băieţei drăguţi ca tine”, a răspuns ea.

Din opera Fatimei Alie Hanoum am citit o singură lucrare - *Oudi* (Cântăreţul din lăută), într-o traducere în limba franceză, care nu a păstrat nimic din eleganţa şi din farmecul Orientului exprimate în lucrarea autoarei, pentru care compatrioţii săi, bărbaţi şi femei, simt, în general, respect datorită talentului ei fin, percepţiei sale subtile, stilului ei limpede şi poetic, precum şi cunoştinţelor ei istorice impresionante. Fatima Alie Hanoum nu mai este de mult o femeie tânără. Are o faţă drăguţă, care-i arată deîndată inima bună; este [65] micuţă, palidă, slabă şi excesiv de activă, iar ochii ei strălucesc de entuziasm atunci când discută cu tine subiecte care o interesează în cel mai înalt grad. Fatima Alie este o feministă. Susţine puternic că femeile trebuie să ducă o viaţă activă, folositoare şi să aibă o profesie, dacă este necesar, dar se opune hotărât adoptării modelelor europene privind stilul literar, la fel în privinţa modei şi a mobilierului. Pentru ea, obiectele pitoreşti din Brusa merită mai mult decât toate mărfurile din magazinele pariziene, luate laolaltă, şi va rămâne credincioasă până la capătul zilelor sale compromisului elegant dintre un halat şi o rochie, care acoperă formele neîncorsetate, dar şi papucilor de casă confortabili, dacă nu pentru eleganţă, atunci măcar pentru lejeritate. Dar, pe cât de feministă este, ea se opune cu putere oricărei încercări de a modifica vălul, nu deoarece vălul are pentru ea un înţeles religios, ci pentru că

65 „Gândurile de pe urmă” (în fr. în orig.) (n. red.).

face parte din tradiţiile rasei sale, prin urmare, este sfânt. Nicio femeie din Turcia nu a realizat un studiu mai profund al Coranului ca ea şi îi sunt recunoscătoare pentru momentele plăcute petrecute în casa sa din „Turcia adevărată”, unde mi-a explicat poziţia femeii în cadrul Islamului. Fiica lui Djevat Paşa, patriotul turc celebrat, Fatima Alie Hanoum a moştenit documente care vor face opera sa valoroasă pentru toţi aceia care sunt interesaţi de istoria Imperiului Otoman. Ea va publica în scurt timp o istorie a ultimelor patru domnii şi este în mod special calificată să facă aceasta, deoarece a lucrat foarte mulţi ani ca secretară a tatălui său, înainte ca acesta să moară.

Este interesant, dar nu mai puţin trist, să descoperi în studierea istoriei femeilor în Islam că ele au pierdut atât de mult din puterea pe care au avut-o odată, aşa cum şi nouă ni s-a întâmplat în Vest. Să ne imaginăm pentru moment acele femei cu pielea măslinie şi parfumate din Arabia în veşmintele lor stridente (care se regăsesc mult în moda zilelor noastre), pe jumătate-ţigănci, pe jumătate-împărătese, chiar dacă erau îm- brăcate-n zdrenţe, ascultându-1 pe Mahomed predicând în deşert. Nu a fost pentru ele ceva extraordinar să-i fi ascultat predica?

în timpul războiului şi-au ocupat locul lângă soţii lor, cărora le-au fost credincioase şi devotate şi faptele lor de îndrăzneală ne-ar face pielea de găină, nouă, creaturilor extrem de sensibile ale acestui secol, fiinţe ale jumătăţilor de măsură şi ale jumătăţilor de emoţii! în vreme de pace aceste

femei au fost credincioase şi dulci, amabile cu străinul care a căutat ospitalitatea cortului lor, străinul, necunoscut cu o noapte înainte, care a primit de la ele destul încât să îşi potolească foamea şi să îşi continue drumul. Şi faptul că erau femei nu le-a oprit să ia parte la marea viaţă care se petrecea afară, în jurul lor. Propria fiică a lui Mahomed, cunoscută drept „Doamna Paradisului", a fost una dintre strălucitele oratoare din Orient.

în timpul domniei lui Carol cel Mare[66], când Harun-al-Raşid era califul Bagdadului, o femeie, Zeyneb, a fost numită profesor la Universitatea din Bagdad şi cinci sute de tineri au ascultat zilnic prelegerile ei filosofice. Reputaţia sa a fost atât de mare, încât a ajuns să fie cunoscută în întregul Orient. Apoi, a fost Leyla, poetesa vestită, şi Hind, vestita spiritistă, care a fost rugată să definească cine este cea mai rea dintre femei (răspunsul său a trecut testul vremurilor şi a devenit proverbial). „Cea mai rea dintre femei este aceea", a spus ea, „care atunci când e rugată să vorbească, tace, iar atunci când e rugată să tacă, vorbeşte".

Cam în secolul al cincisprezecelea, a mai trăit, de asemenea, o poetă - Mihri, căreia îi datorăm următoarele rânduri: „într-o zi, iubitul meu, care şedea lângă mine, a pus la îndoială dragostea mea pentru el. I-am dat sufletul meu şi de atunci nu a mai adus niciodată vorba".

Trebuie amintită şi poeta Fituat, a cărei operă

66 Carol cel Mare (742/748-814); rege al francilor (768-814) şi fondator al Imperiului Carolingian (n. tr.).

este plină de durere şi de sentimente, şi care şi-a clădit reputaţia unei mari femei de litere. Să-i înţelegi opera, mi s-a spus, este ca şi când „o întreagă lume ar dispărea şi una nouă i-ar lua locul”. Ce critică originală! Şi dacă întrebi, chiar şi astăzi, populaţia din Asia Mică, ţi se va spune că istoria nu poate găsi o putere de dăruire mai mare oferită vreodată de o femeie de litere.

Şi aşa mai departe de-a lungul veacurilor. Aş putea cita nume de femei care au creat mari opere, femei care şi-au ocupat locul alături de bărbaţi. Cum de au pierdut puterea şi au decăzut treptat la statutul de biete nulităţi, cum le-a numit Lady Mary Montagu[67]? „Doar Islamul este de vină”, spune criticul occidental. Dar nu este adevărat. Greşeala lui Mahomed, poate, ca legiuitor, a fost că le-a oferit prea multe drepturi mamelor, dar nu suficiente femeilor care nu sunt mame. Poate că mă repet. în orice caz, tot ce asupreşte şi zdrobeşte femeia turcă provine nu din Islam, ci din, era să spun, creştinism; însă prefer cuvântul Bizanţ. Ferestrele cu zăbrele, înţelesul greşit al vălului, haremul, eunucii, fesul, chiar Semiluna în sine, toate sunt moşteniri ale Bizanţului, care a sufocat, pentru o perioadă, viaţa şi sufletul poporului din deşert.

Mai sunt încă trei femei despre care trebuie să vorbesc, şi mă refer la femeile scriitoare turce

67 Lady Mary Wortley Montagu (născută Pierrepont) (1689-1762), aristocrată, poetă şi autoare de epistole din Marea Britanie. în calitate de soţie a ambasadorului britanic la Constantinopol, a redactat scrisori interesante privind civilizaţia otomană (n. tr.).

moderne: Leyla Hanoum, acum o doamnă în vârstă, ale cărei versuri mi-au fost recitate de câteva ori. Nu o pot judeca în calitatea ei de scriitoare, ci doar amintesc că turcii înşişi îi admiră opera, iar atunci când li se spune că nu au literatură, ei întreabă indignaţi: „Şi Leyla Hanoum?”.

Mai există, de asemenea, poeta Niguar Hanoum. Niguar, cu care am făcut cunoştinţă la Monte Carlo, după proclamarea Constituţiei. O femeie de un mare farmec şi foarte inteligentă, o scriitoare extrem de tenace, ea îşi va traduce propriile-i versuri frumoase în limbile franceză şi germană.

O altă femeie, al cărei talent a fost apreciat foarte mult în propria sa ţară, este Emine Semie, o soră a Fatimei Alie Hanoum. Romanele nu i-au fost traduse, iar articolele sale politice nu au fost de niciun ajutor Tinerei Turcii. Am întâlnit-o pentru prima oară pe această autoare vestită mai întâi la Paris; s-a petrecut în timpul ultimului război. Ea nu şi-ar permite niciun lux, nici măcar un taxi pe o ploaie torenţială, şi toate bijuteriile sale frumoase avea să le vândă pentru a trimite banii la Societatea Semilunii Roşii. Ajunsese numai piele şi os în vremea când lucra ca soră medicală la Semiluna Roşie şi a fost trimisă la Paris, pentru a se reface. Toate impresiile sale asupra veselei capitale au fost absolut încântătoare şi originale.

însă nu pot închide acest capitol cu privire la femeile scriitoare din Turcia fără a vorbi despre *Kadinlar-Dunyassi (Lumea Femeilor),* un

săptămânal ilustrat dedicat intereselor femeilor, ale cărui pagini sunt deschise tuturor femeilor scriitoare, tuturor celor care vor să contribuie. Mai întâi, a început ca un cotidian ilustrat - mai degrabă o idee ambiţioasă, dar care a eşuat; ca urmare, a fost transformat repede într-un săptămânal ilustrat.

Proprietara şi editoarea publicaţiei, Oulvye Mevlane Hanoum, nu are niciun fel de experienţă, nici în editare, nici în partea de afacere care ţine de conducerea unui ziar; ca urmare, rezultatul efortului său este de două ori mai interesant.Ea a înţeles că, dacă urma să se constituie o societate serioasă pentru progresul femeilor, aceasta trebuia să aibă un organ de presă, în care să-şi explice opiniile. A văzut nevoia respectivă şi a împlinit-o.

Publicarea acestei reviste este un semn foarte benefic pentru toţi cei interesaţi de problematica feminină. Ceea ce arată că femeile pot, atunci când au încredere în ele însele şi posedă hotărârea de a reuşi - din păcate două calităţi pe care le dovedesc rar.

Nu vreau să spun că sunt leneşe, dar le lipseşte cu siguranţă puterea de concentrare şi sunt, totodată, prea mândre pentru a risca un eşec. Toate acestea se vor schimba însă. Doar evaluându-ne în comparaţie cu cei mai buni putem înţelege în ce măsură au încercat şi au eşuat şi ei înşişi, iarăşi şi iarăşi, şi putem prinde şi noi curaj.

Ce contează dacă articolele din *Lumea Femeilor* nu sunt la fel ca articolele publicate în cotidiene! Dacă fiecare cuvânt turcesc ar fi pronunţat prost, fiecare frază construită prost şi fiecare articol ar fi slab, tot m-aş bucura să fie publicat în *Lumea Femeilor,* pentru că este un efort colectiv, şi numai un efort comun poate salva Turcia.

Unde sunt acum acele femei care căutau să se exprime şi care pot constitui un sprijin pentru altele? în Occident, desigur, şi în Franţa. Shinassi

Effendi a fost cel care a terminat cu credinţa persanilor - Shinasi Effendi, care şi-a dus concetăţenii în Occident şi care, pe bună dreptate, este considerat fondatorul şcolii moderne de literatură otomană. Hazardul care l-a îndreptat către Occident este interesant, căci demonstrează cum poate o buturugă mică să răstoarne carul mare. Shinasi s-a născut în jurul anului 1826, în zona Top-Hane a Constantino- polului. După ce a urmat şcoala parohială, a intrat la Arsenalul Imperial şi, pe când era acolo, a făcut cunoştinţă cu Contele de Châteauneuf, care, ulterior, a devenit turc, a îmbrăţişat credinţa islamică şi va fi cunoscut drept Reşid Bey. Acest francez a fost bunicul prietenelor mele Zeyneb[68] şi Melek[69] din familia Hanoum, eroinele romanului lui Pierre Loti, *Dezamăgitele*[70].

De la Châteauneuf, care a admirat inteligenţa tineretului, Shinasi a primit lecţii de limba franceză, ceea ce a creat în el dorinţa puternică de a deveni familiarizat cu cultura Occidentului, şi n-a avut odihnă până când marea sa dorinţă nu a fost împlinită şi a plecat, în sfârşit, la Paris. Se poate scrie un studiu interesant despre cariera acestui om extraordinar, ale cărui traduceri din clasicii francezi, în special din Voltaire şi Rousseau, au

68 Zeyneb, coautoare a lucrării *The Turkish Woman's European Impre- ssions* (notă în original).

69 Melek, coautoare a lucrării *Abdul Hamid's Daughter* (notă în original).

70 Publicată în limba română cu titlul *Desamăgitele,* trad. Const. Al. Ştefanescu, Bucureşti, 1921 (n. red.).

schimbat întregul destin al literaturii şi istoriei ţării sale. După cum francezii se exprimă în limba franceză, tot astfel, după Shinasi, turcii au învăţat să nu se mai exprime în construcţii persane, ci să spună ce aveau de spus în construcţii lingvistice turceşti.

Lui Shinasi i-a urmat Ziva Paşa, marele Kemal, care a fost exilat după publicarea lucrării *Vatran* (Patria), şi care în lucrările sale exprimă un respect înalt faţă de Anglia. Şi, în sfârşit, cel mai mare dintre poeţii şi scriitori turci moderni - Abdul-Hak-Hamid, aflat pentru un timp la ambasada turcă de la Londra. Publicarea lucrării sale *Makber* (Mormântul) a revoluţionat complet literatura turcă. Shinasi a arătat drumul; Abdul-Hak-Hamid l-a preluat şi versurile sale fac deja parte din literatura clasică turcă, fiind recitate în toate şcolile.

Şi acum să vorbim despre partea politică a operei lui Shi- riasi. Este necesar pentru mine să arat că un studiu atent al lui Rousseau a dat naştere partidului Junilor Turci, care a răsturnat cel mai teribil absolutism pe care l-a cunoscut lumea, în opinia mea, mai teribil decât absolutismul lui Nero[71] [72].

Absenţa a ceea ce noi, în Occident, numim „viaţa socială” îi face în mod natural pe turci mari cititori, iar vânzarea cărţilor în limba franceză în

71 Nero Claudius Caesar Augustus Germanicus, împărat roman (54-68 d. Hr.) (n. tr.).

72 „Sângele rece” (în fr. în orig.) (n. tr.).

Turcia este enormă. Cărţi, bune, proaste şi mediocre sunt citite şi unii învinovăţesc „romanul francez", pe seama căruia pun toate deficienţele de astăzi ale tineretului din Turcia.

Din păcate, numărul persoanelor care citesc în limba engleză este limitat. Spun din păcate deoarece spiritul literaturii noastre se potriveşte mult mai bine caracterului turcilor. Este uimitor să constataţi cât de multe calităţi ale englezului posedă turcul „real", în special, *sangfroicP* în momentele de dificultate şi pericol. în aparenţă, mulţi dintre ei sunt precum mulţi dintre propriii mei concetăţeni (şi, în special, un ofiţer de marină, pe care l-am întâlnit ieri), încât ajungi să te întrebi dacă nu cumva sunt englezi în serviciul Turciei.

Deşi o traducere este, la urma urmelor, asemeni părţii mai puţin reuşite a unei broderii, i-am îndemnat pe prietenii mei, ori de câte ori am avut ocazia, întrucât nu pot să citească capodoperele noastre în limba engleză, să citească traducerile în limba franceză.

Poate că turcii nu sunt de acord cu mine, dar mi s-a părut, peste tot unde am fost, că literatura noastră este o surpriză pentru ei. Avem reputaţia de a fi o naţiune puternică, de fapt, cinstită, cu o flotă puternică. Anglia încă îşi lasă amprenta „dreptăţii" pe tot ce atinge, dar, cumva, literatura şi arta noastră nu sunt căutate. Turcii îţi vor spune că au citit capodoperele noastre, cunosc literatura noastră..., dar nu am văzut ni- ciunul dintre aceste volume în nicio bibliotecă din colegiile pe care le-am vizitat. Voltaire, Rousseau, V. Hugo, Vigny, Ana-

tole France, Pierre Loti şi, acum, o „promisiune” de Wells şi Kipling.

Totuşi, trebuie să adaug în apărarea turcilor că această ignorare a literaturii noastre este în mare măsură din cauza noastră. Ce am făcut pentru a răspândi cunoaşterea limbii noastre în Orientul Apropiat? Şi ce a făcut Franţa? Congregaţia No- tre-Dame de Sion, lazariştii şi alte ordine, fără număr, care, plecate din Franţa, au căutat ospitalitatea turcului amabil, au făcut totul pentru a promova cunoaşterea limbii lor, şi nu doar la Constantinopol, ci în întreg Orientul! Şi noi?

Capitolul 10

Profetul şi poligamia

Nicio lucrare despre Turcia nu ar fi completă fără un capitol despre poligamie - pentru a face dreptate turcului, un astfel de capitol este necesar. Este capitolul pe care fiecare cititor îl va citi mai întâi şi la care nici *măcar un* critic nu se va referi. Cât de bine îi cunosc pe compatrioţii mei!

Să mărturisesc acum, totuşi, pentru curiozitatea morbidă a celor care în prezent caută să găsească „un harem" acolo unde nu a fost mai mult de o soţie. Fatima a dorit, pe cât posibil, să satisfacă acea curiozitate. „Trebuie să ne vezi aşa cum suntem în realitate", a spus ea, iar soţul său a zis şi el: „dacă această pată încă mai este pe civilizaţia noastră, atunci o vei vedea". Şi, apoi, această gazdă blândă, politicoasă a mea, soţul Fatimei, a întrebat în stânga şi în dreapta unde, în Constantinopol, ar putea fi găsite două femei care se bucură de protecţia unuia şi aceluiaşi domn şi

stăpân. Mult timp, nimeni într-o astfel de situaţie nu a fost de găsit.

în orice caz, am întâlnit bărbaţi şi femei care sunt copiii taţilor care au avut mai mult de o soţie. Ei sunt prea mândri să vorbească despre tinereţea lor nefericită, dar, având în vedere că i-am găsit în primele rânduri ale celor dedicaţi emancipării femeii, putem, în mod necesar, să tragem propriile concluzii. Una dintre cele mai frumoase poezii turce este scrisă de un orator feminist, descriind în cuvinte mişcătoare, elocvente, tragedia de a fi copil într-o gospodărie poligamă.

Pentru mine, îndrăgostită de Orient şi admiratoare a Islamului, această „permisiune" de a avea patru soţii este, din păcate, nefericită. Pornind de la această „permisiune", am interpretat total greşit cuvintele Marelui Profet al Deşertului; am considerat Islamul drept o religie destinată să încurajeze senzualitatea, o religie lipsită de spiritualitate, o religie care a degradat feminitatea, întrucât, aceia care fac efortul de a studia în special acea parte din Coran referitoare la femei, vor aprecia viziunea extraordinară a acestui mare reformator.

Când Mahomed a limitat numărul de soţii la patru, el dădea legile pentru un popor la care poligamia atinsese limitele degradării, iar aceia care vor compara istoria perioadei în care Mahomed şi-a început activitatea religioasă cu perioada ce a urmat trebuie, cu siguranţă, să recunoască locul important rezervat femeilor în învăţăturile sale şi legile excelente realizate pentru protecţia lor.

Biata femeie, bătaia de joc a Orientului, aceasta este una dintre absurdităţile care au traversat secolele şi nimic nu a făcut mai mult pentru a spori neîncrederea dintre Orient şi Occident decât dispreţul Occidentului faţă de ceea ce pentru

oriental este tot ce poate fi mai sfânt - femeile şi religia sa. Când Mahomed a limitat numărul soţiilor la patru, el dădea legi pentru un popor care nu ar fi putut fi scos atât de curând din marele întuneric la marea lumină, puternică, a civilizaţiei; însă a pus şi ceea ce par aproape nişte codicile menite să anuleze de fapt poligamia atunci când a spus că fiecare soţie trebuie tratată cu aceeaşi tandreţe, că bărbatul şi *femeia* trebuie să caute cunoaşterea „de la început şi până ce moartea îi va despărţi”, „că trebuie să călătorească deoarece simt multe lucruri frumoase pe pământ, lăsate de Dumnezeu, care trebuie să

fie văzute”. Este acel verset splendid, pe care sper că prietenele mele feministe îl vor exploata la capacitate maximă: „Să străbatem secolele împreună”. Timpul şi cunoaşterea le vor aşeza pe toate la locul lor, a spus Profetul. Vai! nu este oare aceasta tragedia care însoţeşte munca de o viaţă a fiecărui mare reformator, aceea de a fi greşit interpretate cuvintele sale?

Mahomed a fost confruntat în epoca sa cu o problemă a femeii la fel de încurcată precum problema femeii de astăzi. Deşi a considerat maternitatea ca fiind destinul femeii, nu a interzis intrarea sa în diferite meserii. Totuşi, puţine femei ar fi putut munci şi deoarece nu au putut lucra, lor ar fi trebuit să li se ofere cele necesare. Nu a fost mai bine pentru patru femei să fie găzduite şi îngrijite decât ca una să trăiască în lux şi trei să moară de foame? Niciun bărbat nu era obligat şă profite de pe urma permisiunii Profetului de a avea patru soţii, dar Profetul, cu o cunoaştere profundă a umanităţii, a căutat pericolul la care putea fi expusă femeia şi poligamia a fost portiţa prin care onoarea sa ar fi putut fi salvată.

Dar, acum, toate acestea se schimbă. De ceva timp, poligamia a fost foarte *mai vu*[73] şi nimic nu răneşte un turc mai mult decât întrebarea eternă a Occidentului: „Câte soţii ai?”. Un ofiţer aflat la bordul unui vas de război, care l-a adus pe Prinţul Moştenitor al Coroanei turce la încoronarea noastră[74], îmi spune că fiecare englezoaică cu care

73 „Rău văzută” (în fr. în orig.) (n. tr.).

74 Autoarea se referă probabil la încoronarea din

a dansat la Balul Marinei i-a pus aceeaşi întrebare: „Câte soţii ai?” Şi fiecăreia i-a răspuns: „Doar o duzină şi sper să mai am o duzină înainte să mor”. El era necăsătorit.

Poligamia nu este printre turci aceeaşi glumă şmecheră de fumoar cum este în Occident, şi i-am auzit pe aceşti turci, care muncesc zi şi noapte pentru a-şi salva ţara, protestând cu putere împotriva „privilegiului princiar” de a avea mai mult de o soţie. „întregul sistem va trebui să fie schimbat şi cu cât mai devreme, cu atât mai bine”, a spus un membru al Junilor Turci şi, chiar când scriu, ajung la mine ştirile că guvernul turc a adoptat un decret care interzice poligamia în Casa Imperială şi care îi recunoaşte drept legitimi numai pe copiii primei soţii în viaţă.

Aceasta, este, poate, cea mai importantă reformă pe care Tânăra Turcie a realizat-o până acum, o schimbare care va face mai mult ca orice pentru a afirma prestigiul său în Europa şi care înseamnă primul pas către formarea unei „curţi”, aşa cum înţelegem noi în Occident sensul acestui cuvânt.

în perioada domniei lui Abdul Hamid a fost respectată cu stricteţe regula absurdă care îi obliga pe prinţii din familia regală să se căsătorească doar cu sclave. Atât de terifiat era fostul sultan să îi confere putere unui supus, prin alianţa familiei sale cu fetele paşilor sau prinţilor imperiali, încât soţiile împăraţilor au trebuit să fie alese dintre sclavele haremului imperial - dintre

1910 a regelui George al V-lea al Marii Britanii (n. tr.).

acele fete care fuseseră cumpărate la o vârstă fragedă, *doar* pe baza trăsăturilor fizice, de la părinţii lor cerchezi plătindu-li-se o sumă pentru a renunţa la orice pretenţie asupra acestor copii. Fetele respective erau pregătite pentru rolul de împărătese, pe care ar fi putut fi chemate să îl joace într-o zi, dansul şi muzica fiind aspecte foarte importante în educaţia lor. Apoi, au fost nevoite să aştepte un timp cât să intre în graţiile „Stăpânului" lor, pentru a deveni favoritele sale.

O atmosferă neplăcută şi nesănătoasă înconjoară această vânzare-cumpărare de fiinţe umane, după o examinare atentă a dinţilor, părului şi pielii lor, cumpărătorii regali sunt primii care se plâng de acest fapt. Cum să te aştepţi ca un om inteligent să nu se plângă de astfel de obiceiuri barbare şi inutile? Dacă este imprudent să te căsătoreşti cu fetele paşilor, nu au Egiptul şi India destule pentru a cinsti tronul otoman? Deci, probabil că Familia Imperială a adus acum ca argument pentru prima dată faptul că doi prinţi ai Familiei Imperiale otomane trebuie să le ia în căsătorie pe cele două fete ale guvernatorului Brusei, nepoatele Marelui Vizir, Prinţul Said Halim, şi nepoatele Khedivului[75].

Cu toate acestea, cele două prinţese, asemeni mamei lor, sunt „mai turce decât turcii" şi au călătorit intens, fiind femei citite şi bine crescute. Ele au fost crescute de o guvernantă englezoaică. Prinţesa, mama lor, o artistă până în vârful

75 Din tc. „Hidiv", tradus în general prin Viceregе (n. red.).

unghiilor, refuză să modifice în vreun fel legile sacre prescrise de către Profet şi totuşi îşi însoţeşte soţul în călătoriile sale oficiale pe cuprinsul Asiei Mici, având şi o plăcere specială în studierea vieţii popoarelor primitive ale Turciei, a căror ospitalitate ea o acceptă. Prinţesa face vizite în moschei şi la morminte, şi ce iubitor de artă nu ar folosi şansa de a studia în amănunt, în special, cele mai rafinate culori şi desene ale porţelanurilor din aceste moschei, pe care le-a imortalizat Pierre Loti?

Paznicul moscheii mi-a spus că Pierre Loti obişnuia să îşi scrie cărţile în Moscheea Verde, cufundat în covoarele splendide, a căror calitate şi frumuseţe au sfidat timpul, având, pe de o parte, uşa (care înlocuieşte altarul nostru) din porţelan verde şi lucrată frumos cu litere aurite, iar, pe de altă parte, fântâna centrală, care, din multitudinea de guri invizibile, trimite afară, între tine şi Soare, o masă splendidă de curcu- beie rafinate.

înainte de răsărit Loti era în moschee, lucrând toată ziua în atmosfera sfinţită a casei lui Dumnezeu, paznicul amabil adu- cându-i cafea şi *narghili*[76], atunci când le cerea, şi aranjându-i pernele, când dorea să se culce. Cea mai bună lucrare a lui Pierre Loti a fost realizată în Moscheea Verde de la Brusa.

Nimeni nu ar fi putut să se teamă mai mult de apariţia maşinilor electrice şi a luminii decât

76 „Narghilea” (în tc. în orig.) (n. red.).

Prinţesa. „Nu va mai exista deloc Brusa”, spune ea, şi pe bună dreptate. Şi, totuşi, Prinţesa însăşi sprijină progresul - ea a deschis şcoli chiar în oraş şi în satele învecinate, suportând întreaga cheltuială. Şi fetiţelor li se predă dansul occidental, ele cântă melodii occidentale şi recită poezie occidentală. Cum poate cineva să facă un compromis între cele două civilizaţii? Empatizez, în orice caz, cu Prinţesa, în repulsia sa de a întâmpina astfel de intruşi, precum maşinile şi curentul electric. Odată ajuns acest val al progresului, el va mătura totul în cale-i. Asociaţiile istorice vor trebui să cedeze locul hidoaselor fabrici occidentale; coşuri de fum vor întuneca imaginea minaretelor; nici nu vom mai vedea birjarul legând roata din spate cu o coardă, pentru a înlocui frâna. Elevii din „Medressa” (şcoală teologică), viitorii hogi, pe care i-am văzut ocupaţi cu spălarea lenjeriei la fântână, unde vor fi ei în ziua în care vor apărea spălătoriile occidentale cu aburi?

Este foarte dificil să oferi detalii corecte referitoare la membrii Familiei Imperiale, până când nu iei contact apropiat cu aceştia. Supuşii lor nu îi cunosc şi se înmulţesc atât de repede, încât este uşor pentru un străin să le atribuie prinţilor realizările care nu le aparţin, şi să treacă cu vederea calităţile care merită laudă. în ceea ce îi priveşte pe unii prinţi, ar fi un act de caritate să păstrezi o tăcere discretă asupra lor şi, la urma urmelor, li se cere atât de puţin; ei nu pot juca nici măcar un rol „spectaculos", aşa cum o fac membrii familiilor noastre regale din Occident. Ca urmare, spune Tânăra Turcie, şi pe bună dreptate, statul nu îşi mai poate permite să-i păstreze pe aceşti prinţi: o familie este chiar suficientă pentru fiecare membru al Casei Imperiale, nu vom mai recunoaşte mai multe.

Tuturor celor care dau cea mai mică importanţă privind ereditatea sufletului, această modalitate eugenică de a aranja căsătoriile imperiale constituie un experiment periculos. Din fericire, li s-au dat soţii cercheze, altfel de unde şi-ar fi dobândit talentele, farmecul şi calităţile morale atât de mulţi Imperiali? Iar Abdul Hamid, geniul criminal şi nebun, tiranul monstru - în ce măsură a fost el responsabil pentru acţiunile sale? Cine ne poate spune adevărul în legătură cu naşterea sa? Unii spun că a fost născut de o dansatoare armeancă, alţii spun că ar avea sânge francez, adus în haremul imperial de o doamnă din acea rasă, capturată de tâlhari şi vândută în sclavie. Tot felul de supoziţii sunt avansate pentru a explica

mentalitatea stranie a acestui om, care încă îi intrigă pe criminaliştii secolului douăzeci.

Tânăra Turcie trebuie felicitată, cu deosebit respect, în legătură cu acest nou şi imens pas către progres. Este un pas îndrăzneţ. Orice lovitură dată dinastiei, orice modificare a drepturilor „divine" ale Califului sunt susceptibile de a provoca fanatismul ignorant al acelor mase cu turban din Asia Mică, cele care încă nu cunosc nici înţelesul Califului, nici pe cel al Constituţiei, dar care ar muri de bunăvoie pentru ambele.

Capitolul 11

Bărbatul cu două soţii

Am renunţat la speranţa de a vedea o casă turcească în care să fie mai mult de o soţie. Mi-a părut rău, i-a părut rău şi Fa- timei că nu a fost capabilă să îmi satisfacă această curiozitate. Şansa a apărut, totuşi, când ne-am aşteptat mai puţin.

într-o zi ne savuram cafeaua în salonul mare. *Guzei Su- tanna* (frumoasa doică), cum o denumeam pe doica Fatimei, pentru a o deosebi de fiica mică a doicii, ne-a aşezat confortabil printre perne şi, în timp ce ne dădea bucăţi de dovleac, păstrate pentru noi, pe care l-a făcut pentru bucuria noastră, îşi aducea aminte anumite capitole din povestea ciudată a vieţii sale, pe care Fatima a tradus-o pentru mine.

Am iubit-o pe *Guzei Sutanna.* Era de o minunată umanitate. Tristeţea îi îndulcea urmele unei feţe încă frumoase, destul de frumoasă încât să îţi permită să îţi imaginezi cât de frumoasă şi încântătoare fusese. Ea a avut şase soţi succesivi. Domnii şi stăpânii săi, a mărturisit ea, cu destulă siguranţă, nu au fost niciodată pentru ea mai mult decât un mijloc pentru atingerea unui scop. Rolul său a fost de mamă, nu de soţie; apoi, Dumnezeu i-a dat pentru scurt timp ceea ce bătrâna doică a numit „cel mai scump dintre îngerii săi", dar moartea şi haremul imperial i-au luat totul şi la o vârstă înaintată a devenit ceea ce hotărâse în mod decis încă din copilărie să nu i se întâmple - femeie fără de copii. Ce ironie a vieţii!

Şi, astfel, Fatima a devenit lumea întreagă pentru bătrâna doică. Ea ar fi putut să trăiască alături de noi, toţi, dar tânărul său stăpân (căci această doamnă se căsătorise cu un domn cu mulţi ani mai tânăr) a pretins o anumită doză de atenţie din partea sa, totuşi ea izbutea să vină să o vadă pe Fatima în fiecare zi şi întotdeauna aducând cu ea unele dintre delicioasele dulceţuri de violete şi trandafiri.

Ne-am decis că soţul Fatimei trebuie să obţină un post diplomatic şi să trăiască pentru o perioadă în Anglia. O tachinam pe *Guzel Sutanna,* spunându-i că în Anglia serviciile sale nu ar fi cerute, aşa că eu voi avea grijă de Fatima. Dar bătrâna doică nu s-a speriat. „Spune-mi", i-a spus Fatimei, „de îndată ce numirea ar deveni oficială,

atunci, mi-aş putea căsători soţul cu altcineva şi aş rămâne cu tine”.

Bătrâna doică avea trupul unei femei tinere. O rochie verde în carouri îi acoperea corpul neîncorsetat, pe mijloc purta o centură de aur şi în jurul gâtului un lanţ gros de aur, pe care îl primise de la Fatima şi pe care îl purta zi şi noapte. Pielea nu era prea zbârcită pentru vârsta ei, ochii erau magnifici şi, uneori, *henned* (onduleuri) mici îi ieşeau de sub turbanul roz de mătase. Pe stradă purta un *tcharchaff din* satin negru, fiind, de asemenea, bine încălţată; manierele sale erau aristocratice; şi cum, mai mereu, se afla în apropiere de Fatima, am presupus la început că trebuie să fie rude.

Una dintre cele mai mari dificultăţi ale mele în Turcia este să fiu sigură de poziţia socială a bărbaţilor şi a femeilor. Bărbatul pe care l-ai putea crede mirele cu uşurinţă în ţara mea este, probabil, fiul paşei; bărbatul pe care îl puteai lua drept fiul paşei este, probabil, un servitor. Femeia aşezată pe locul de onoare, îmbrăcată ca o femeie cu ziua, poate fi mama unui mare om de stat sau soţia unui ministru, iar între ele toate stă bătrâna doică, precum una din familie.

Răspunsul doicii la tachinarea mea a fost atât de diferit faţă de ce mă aşteptam, încât nu l-am luat în serios, până a început să pună întrebări despre ţara mea. „Cu toate acestea, la urma urmelor”, a concluzionat ea, „care-i problema că Soarele nu a strălucit niciodată”. Ea este acolo să prepare vinul fiert dacă Fa- tima tuşeşte, de asemenea, cafeaua şi pilaful; ea ar fi acolo să îi vorbească Fatimei în limba ţării lor de baştină şi, peste toate, să o înveţe pe fetiţă să îşi spună rugăciunile. Singurul lucru care o îngrijora, totuşi, era vălul său. Ce s-ar face dacă poliţia ar obliga-o să poarte o pălărie? Ea niciodată nu a purtat şi nici n-ar purta.

„Dar soţul tău?”, am îndrăznit să sugerez.

„Fatima este copilul meu”, mi-a răspuns. „îi voi alege o soţie potrivită” şi a părut uimită că aş vedea ceva extraordinar în faptul că o mamă vitregă şi-ar urma copilul chiar şi la capătul celălalt al Pământului, dacă ar fi fost necesar, şi şi-

ar elibera conştiinţa văzând că soţul este îngrijit corespunzător în timpul absenţei sale.

Am întrebat-o pe Fatima dacă această situaţie era frecventă în Turcia. „Se întâmplă”, a răspuns ea. Apoi, mi-a spus strania poveste de viaţă a frumuseţii de odinioară cu părul de aur, căreia la apusul existenţei sale i s-a permis să ocupe un loc modest în subsolul conacului nostru în schimbul serviciului ocazional de spălătoare de vase. îşi începuse cariera ca vâslaş pe caicul în care sultanul Abdul Aziz se plimba pe lacul din parcul său, când era obosit. Dar s-a maturizat obosită de celibatul său, a cerut să i se permită să se căsătorească şi, în final, a fost
prezentată unui bătrân paşă, ca recompensă pentru serviciile sale deosebite faţă de stat.

Când paşa a murit, s-a căsătorit cu un bărbat mai tânăr ca ea, pe care l-a iubit cu toată inima şi din tot sufletul şi care, la rândul său, a iubit-o. Ştiind cât de amarnic de dezamăgit a fost că nu a avut copii, ea însăşi i-a găsit o altă soţie, lăsându-i succesoarei sale tot ce a avut, şi a venit fără bani la Fatima. Şi soţul ei? Când nu spală vase, ea visează la el, când rătăceşte printre arborii din grădină, îi scrie scrisori lungi, pe care nu le expediază niciodată şi el, probabil, chiar a uitat de existenţa ei.

Toate aceste poveşti bizare ne duc înapoi la subiectul poligamiei şi al haremului cu două soţii, pe care vreau să le vizitez.

„Ştii vreun harem unde există mai mult de o soţie?”, a întrebat Fatima.

„Da”, a răspuns doica, „cele două prietene ale mele, soţiile dervişului R”.

Cuvintele „cele două prietene” m-au surprins doar puţin, dar nu am făcut niciun comentariu. A fost aranjat, totuşi, că aş merge în ziua următoare la derviş şi că Sutanna m-ar duce, după aceea, să-i cunosc cele două soţii. Sutanna îi ştia pe toţi dervişii din districtele din afara vechiului Stambul. Aceste reprezentaţii, pe care le voi explica imediat, au puţin de-a face cu expoziţiile cu plată aranjate la Pera şi Scutari. Credincioşii nu au cântat şi au dansat pentru spectatorii curioşi, căci ni- ciunii nu au fost acceptaţi, ci pentru a-L lăuda pe Dumnezeu, credinţa lor întreagă fiind bazată pe cuvintele Psalmistului David: „Trimite un strigăt de bucurie la Domnul, scoate un strigăt puternic şi cântă întru laudă”[77].

Cu aceste ocazii, am însoţit-o pe *Sutanna* în galeria femeilor, purtând mereu un văl. Aşezată pe o pernă am urmărit adoraţiile de mai jos, prin zăbrelele galeriei. Atmosfera nu a fost niciodată foarte tonică, lipsa de aer proaspăt fiind sporită de un amestec neplăcut de tămâie, lemn de santal, tutun şi îmbâcseală, care aproape că m-a sufocat. Suntem atât de multe femei înghesuite în acest tip

77 Autoarea pare să citeze din memorie Psalmul 149: „Lăudaţi pe Domnul! Cântaţi Domnului o cântare nouă, cântaţi laudele Lui în adunarea credincioşilor Lui!” (n. red.).

de canisă şi credincioşii, de asemenea, aveau nevoie de ceva spaţiu ca să execute în interiorul moscheii de jos mişcări asemănătoare celor făcute de masculii maimuţelor urlătoare. Dervişii, care dansează, sunt încântători. Mi-a plăcut zgomotul ciudat a ceea ce sună ca o tobă, mişcările graţioase ale bărbaţilor, care „valsează" în picioarele goale pe podelele lustruite, fustele lor largi, care se întind şi se strâng într-un crescendo bine calculat. în mod destul de straniu femeile nu i-au urmărit pe „dansatori" cu aceeaşi încântare, precum „masculii"; ele au preferat zgomotul. Trebuie că nu aveau o viziune extraordinară asupra Divinităţii, aceste biete suflete primitive, din moment ce presupuneau că El ar găsi bucurie în potpuriul de mormăituri şi lătrături care acompaniau ciudatele lor contorsionări şi în a căror hidoşenie s-au înecat minunatele cuvinte „Allah al Ecbar"[78] (Dumnezeu este Mare).

78 Astfel apare în original; formulele uzuale: „Allah al Akbar" sau „Allahu Akbar" (n. red.).

Studiam profilul dervişului poligam, care şedea în picioare printre credincioşi, cu braţele încrucişate pe piept şi cu capul plecat a respect. Avea un nas coroiat, pe care răsărise o excrescenţă. Era, cu siguranţă, un specimen hidos al umanităţii şi, cu toate acestea, îl iubeau două femei!Da, la urma urmelor, umanitatea nu este aceeaşi peste tot în lume, iar Mahomed a văzut pericolul preoţiei, nu a dorit ca omul sfânt să aibă mai multă putere decât, haideţi să spunem, cel care le ţinea socoteala Quakerilor[79]. De la Şeicul-Islam însuşi am învăţat că nu există preoţi în Islam şi, totuşi, aici, faţă în faţă cu adevărul, sunt dervişii, care au altoit pe spiritualitatea religiei lui Mahomed, *credenda*[80], fanatismul şi manifestările exterioare, aşa cum preoţia din Occident a facut-o în modalităţi diferite faţă de religia lui Hristos.

Fiecare dintre pericolele de care Mahomed a încercat să ne ferească prin negarea preoţiei în cazul Islamului sunt astăzi prezente. Cuvintele Profetului sunt interpretate într-o asemenea manieră încât să menţină poporul în ignoranţă, în

79 Quakeri este numele dat membrilor unei secte protestante, a cărei viaţă este ghidată după reguli stricte, austere, şi pacifism. Mişcare creştină, puternic marcată de George Fox la jumătatea secolului al XVII-lea, răspândită în Anglia şi Statele Unite (n. tr.).

80 „Crez” (lat. în orig.), derivat din *„credere"* - încredere; aici cu sensul de set de credinţe şi principii (n. red.).

ciuda marilor sume de bani donate de credincioşi în sprijinul fundaţiilor religioase cu scopul iluminării lor. Nu trăiesc dervişii din Tekhi de pe urma pământului mănos şi nu se bucură ei de toate privilegiile „hainei preoţeşti”? Este foarte dureros când te gândeşti că banii pentru regenerarea ţării sunt aşteptaţi de urgenţă, aşa încât o biată femeie ai cărei şase fii au căzut în război şi-a donat cuvertura de pe pat Apărării Naţionale, iar toţi aceşti bani zac acolo într-un mod atât de neproductiv. Mai degrabă m-a surprins că, atunci când a fost strâns cu uşa atât de tare, guvernul turc nu a cerut niciun fel de ajutor extern, ci s-a sprijinit pe unele din aceste fonduri. La urma urmei, au acţionat totuşi cu înţelepciune, căci banii pot fi utilizaţi acum pentru educaţia naţională.

Cele două soţii ale dervişului au intrat către sfârşitul ceremoniei. După ce le-a sărutat pe amândouă, Sutanna m-a prezentat şi am fost invitate la cafea în harem. Prima soţie arăta bolnavă, o creatură resemnată, nu foarte în vârstă în raport cu colega ei, de care părea chiar ataşată; într-adevăr, atitudinea ei faţă de rivală era mai degrabă a unei mame. Era chiar mulţumită să poarte hainele vechi, să facă tot ce trebuia făcut, să ne aştepte, să deschidă orice drum celei de a doua soţii, o femeie bine făcută, sănătoasă, nu lipsită de farmec şi pe care Allah a binecuvântat-o să fie mamă.

Prima soţie a vorbit cu Sutanna, cu încântare, despre aşteptatul copil şi a făcut aluzie la el ca la „copilul nostru”.

Ea a lucrat trusoul pentru cel mic, ferind-o pe viitoarea mamă de orice oboseală, părând la fel de înflăcărată ca o mamă a cărei fiică aşteaptă un copil; şi, totuşi, cine poate să ştie ce durere îi slăbea fibrele inimii?

Deoarece ea l-a iubit pe Stăpân; era mândră de el. Sutanna avea convingerea ei şi, astfel, mi-a spus că ea împreună cu prima soţie au ales ca succesoare o prietenă de-a lor.

Totul mi-a părut ciudat şi inexplicabil şi nu pe de-a-ntre- gul plăcut. „Bunicile noastre”, mi-a explicat una dintre femei, „se supun la aceasta, aşa cum le e scris; ele nu pot să înţeleagă de ce ne-ar împiedica mândria să acceptăm o poziţie atât de degradantă”.

Mândria turcoaicei o poartă printr-un ocean de suferinţe. Aşa cum femeia din ultima generaţie acceptă să rămână cu rivala sa de dragul copiilor săi, acum, femeia de azi este prea mândră să profite de protecţia legii, care îi oferă ajutor financiar pentru creşterea copiilor ei când îşi părăseşte soţul.

Personal, cunosc mai mult de două femei care se opun acestor avantaje de a plăti pentru educaţia copiilor. Când am sugerat pensie alimentară, au răspuns „niciodată”.

în orice caz, asemeni altor femei din Turcia, vor învăţa şi ele, aşa cum învaţă femeile din Occident, că trebuie să insiste asupra drepturilor lor individuale în beneficiul comunităţii şi să îşi rezerve mândria pentru alte situaţii.

Capitolul 12

Tot mai departe - oamenii primitivi

Of! M-am bucurat prea mult de încântătoarea companie a Fatimei! în liniştita mea existenţă orientală, nu am observat trecerea timpului. Am venit pentru o săptămână şi am rămas mai mult de douăsprezece. în curând, cred că ar trebui să dau curs sfatului Fatimei şi să trimit după mama mea. Să locuim aici, împreună.

Şi acum, a venit iarna. în ţara mea, îmi planificasem un program destul de diferit. Constantinopolul, la urma urmei, nu este Turcia. Ca să cunosc Turcia trebuie să merg direct în casele oamenilor din Anatolia şi gândul de a-mi petrece zilele pe cal şi nopţile undeva în casele turcilor primitivi, sub cerul înstelat, cu imensa lună a Răsăritului sărutându-mă de noapte bună, mi-a dat curajul de a mă rupe pentru un timp din prozaicul neliniştitei mele existenţe occidentale. Dar am fost atât de complet căzută sub vraja noii mele vieţi, încât nici măcar nu am ştiut ce zi din lună este. Când scriam una dintre scrisorile mele, îmi aduc aminte, am întrebat o prietenă cu privire la dată. „Chiar este neapărat să treci data?”, a întrebat. „Nu este o problemă de viaţă şi de moarte”, am răspuns, „dar, în general, aşa se procedează în

ţara mea". „Ei, bine, draga mea", a continuat ea, „trebuie să aştepţi până când se întoarce bărbatul meu, probabil că el ştie; nu am nici cea mai mică idee".

Ah, ce ţară fericită e aceea unde poţi uita chiar şi data! Vai! - da, spun, vai! clipa sa a venit! Şi va trebui să accepte jugul neconfortabil al civilizaţiei şi să fie un popor simplu, cu alte cuvinte, ca restul Europei. M-am simţit tot timpul, când am stat cu Fatima, ca în faţa unui asfinţit frumos, unde nu trebuie să îmi pierd bucuria de a bea din lumina fiecărei raze, deoarece în câteva minute avea să înceapă noaptea. „Cum observi fiecare detaliu", mi-a spus Fatima într-o zi. „Totul este atât de frumos", am răspuns, deoarece am simţit că acesta era sfârşitul adevăratului „Est", în sensul vechi al cuvântului - bucătarul, care după munca lui merge la culcare şi serveşte felurile de mâncare în funcţie de soare sau după un ceas şi mai potrivit - pofta sa de mâncare; vizitiul, ale cărui două mari pasiuni sunt caii săi şi istoria Turciei, pe care a învăţat-o doar prin conversaţie, căci nu ştie nici să citească, nici să scrie; Domnişoara Ciocolată, care într-o lună îşi va prelua locul de soţie a unui funcţionar cu pielea cafenie de la căile ferate. Când am părăsit-o pe draga mea Fatima în această dimineaţă, am avut sentimentul că atunci când mă voi întoarce data viitoare în această ţară imaginea-i încântătoare va fi trecut în eternitate.

Şi Fatima, odată cu ea! O adevărată fiică a Orientului şi mândră să fie astfel. Micuţa mea prietenă dragă, cu părul ne- gru-albăstriu, cu pielea măslinie şi ochi negri! - în contrast atât de izbitor cu mine. Cât de dor îmi va fi, în graba şi zarva vieţii noastre, de vocea sa caldă şi scăzută, de atingerea blândă a mâinilor sale şi de „Haide să stăm jos în linişte, să ne odihnim şi să-ţi povestesc despre obiceiurile noastre orientale". Am fost alături de Fatima în momentele

cele mai grele ale vieţii sale. Unde a găsit acea fiinţă plăpândă, în acele momente de chin - care ne-ar fi zdrobit pe noi, femeile occidentale, obişnuite cu dezordinea şi duritatea vieţii - o tărie de caracter care să poarte în ochii ei uscaţi un ocean de suferinţe? Aceşti turci au mândrie de împăraţi. Cât de greşit i-am judecat! Când duşmanul le bătea în uşă, când jumătate din patria lor dispăruse, Europa a putut observa cum primeau toate veştile cu ochi uscaţi şi o indiferenţă aparentă. Dar, aceasta nu este indiferenţă - este mândrie. Când Fatima era în doliu după moartea fetiţei sale mici, mi-a spus cu calm că inima-i era frântă, dar că niciodată nu m-ar lăsa să-i văd lacrimile cu care uda perna în fiecare noapte. Indiferenţă, într-adevăr! Nu am întâlnit niciodată pe cineva căruia să-i fi păsat mai puţin de problemele sale şi mai mult de problemele altora. Lady Mary Montagu a avut dreptate când a spus: „Are mai mult sens să le ceri refugiaţilor din Greekstreet să scrie Curţii de la St. James[81], decât să-i ceri femeii obişnuite să scrie despre femeile din Turcia”.

Şi acum, deşi a venit iarna, m-am deplasat până la Brusa şi în satele învecinate pentru a observa viaţa acestor oameni primitivi din Asia Mică. Marea a fost agitată zile bune; atât de agitată, încât căpitanul precaut a preferat să rămână liniştit în port, la adăpost. Dar astăzi, ţi-ai putea imagina că ospitalierii turci i-au cerut Bosforului să se reverse într-un covor de satin albastru de-a lungul întregului drum şi soarelui să dea o reprezentaţie specială în onoarea mea. O cabină confortabilă este rezervată pentru mine. Sunt însoţită de cel mai elocvent orator al Partidului Junilor Turci, N...[82] Bey, care este însoţit, la rândul său, de un secretar. Acest bărbat este un patriot înnăscut; nimic nu contează pentru el

81 Curtea de la Saint James - oficial, sediul Curţii Regale a Marii Britanii şi sediu al Mareşalului Corpului Diplomatic, care asigură legătura între ambasadorii străini şi suverana Marii Britanii (n. tr.).

82 Aşa este în original (n. red.).

în afara patriei sale. Ar fi un domn şi în zdrenţe, iar dacă ar trebui să ucidă un duşman al îndrăgitei sale patrii, ar face-o ca un domn. Vasul cu care am călătorit era denumit după o sultană favorită. Primul lucru pe

care mi-au picat ochii a fost inscripţia „cabină particulară”. Era ceva la bord care să nu fi fost tradus în engleză? Inima mea a tresărit încântată. Vai!, lucrurile nu merg întotdeauna la fel de repede cum ne-am dori şi explicaţia în engleză nu era cu nimic mai poetică decât faptul că vasul cu aburi, care acum poartă numele mult iubitei Sultane, a fost un vas ponosit aparţinând Companiei Căilor Ferate Brighton a Coastei de Sud.

Pe micuţa cale ferată care se întinde de la Modana la Brusa, nimeni nu se grăbeşte. Una dintre staţii se numeşte „Perşii”, iar următoarea, „Evreii” şi, de fiecare dată când trenul opreşte, paznicul amabil îi oferă lui *souje* (negustorul de apă) o şansă să îşi facă meseria, înainte ca trenul să se pună, din nou, în mişcare. Când eu îmi arăt entuziasmul, pe care îl simt faţă de tot ceea ce văd în jurul meu, însoţitorul meu îmi spune: „Dacă aţi fi venit primăvara, dumneavoastră, care iubiţi florile, ce plăcere v-ar fi oferit!” Dar simt mulţumită cu puţinul pe care îl primesc. Totul, la urma urmelor, este relativ în această lume. Şi, când mă gândesc la Londra în acest moment, învăluită în ceaţă, în timp ce suntem înconjuraţi de un cer albastru, o mare albastră, pomi în toată gloria toamnei şi de aerul care are grijă de faţa mea, precum *o catifea îngheţată,* mă mulţumesc cu ceea ce îmi poate oferi Brusa în prezent.

De la gară, am avut o călătorie lungă şi rece, dar aceasta nu mă supără câtuşi de puţin,

deoarece drumul lung mă duce la mormântul lui Kara Kheuz şi al partenerei sale, Hadgi Vadt. Două pietre insignifiante, cu turban deasupra, pe care timpul le-a aşezat aproape orizontal, ieşite dintr-o parte a drumului. Te obişnuieşti în Turcia să vezi morminte răsărind în locurile cele mai neaşteptate, aşa încât, dacă nu ţi se atrage atenţia în mod special, nici nu ai şti că acolo, într-un loc insignifiant şi neglijat, un om mare este înmormântat. Am spus om mare, deoarece mi s-a spus că marele Moliere[83] s-a inspirat atât de mult din Kara Kheuz şi că binecunoscuta sa expresie *que fait-il dans cette galere*?[84] vine direct din această sursă.

în hanul la care tragem nu există nicio femeie care să mă aştepte. Nu mă îngrijorează câtuşi de puţin şi, cu toate acestea, bărbaţii sunt excelenţi camerişti. La micul dejun îmi oferă brânză, pâine de casă şi cafea *ă la turque,* după care mă ridic devreme şi mă îmbrac pentru a vedea tot ce trebuie văzut cât este lumina zilei. Hanul se află pe un deal; îi sunt ataşate cure cu ape sulfuroase şi băi turceşti. Brusa este o fericită posesoare de izvoare, care pentru o *kurort*[85] europeană ar fi o avere; dar ce localitate europeană ar deveni *kurort* fără un cazinou? Hanul nostru nu este propriu-zis

83 Jean-Baptiste Poquelin zis şi *Moliere* (1622-1673), scriitor şi actor francez. Unul dintre autorii cei mai celebri de comedii din literatura universală (n. tr.).

84 Titlul exact al cărţii lui Moliere este *Que diable allait-il faire dans cette galerei* (n. red.).

85 Staţiune, băi, spa (n. red.).

în Brusa, ci într-un sat din vecinătate. Brusa se întinde la poalele dealului, scăldată într-un abur albăstriu, care arată de la depărtare precum marea; din această imensitate albăstrie se ivesc şiruri de plopi desfrunziţi şi un orizont pe care îl iubesc, care aş vrea să nu se sfârşească niciodată.

S... Bey, directorul înţelegător al liceului pentru băieţi din Brusa, urmează să fie ghidul meu cât timp rămân aici. Ghidul meu de la Constantinopol îşi vizitează vechii prieteni, care pregătesc o întâlnire la primărie, căci nu i se permite acestui politician încântător să părăsească un oraş înainte de a vorbi poporului.

0 conferinţă susţinută de N... Bey! Este evenimentul anului! Nimic nu se întâmplă aici după apusul soarelui! O mână de cafenele slab luminate, unde câţiva turci s-au retras pentru a savura o ceaşcă de cafea de două parale, scoţând câte o vorbă din când în când, în general fumând sau îngânând uneori melodia favorită (un cântec popular, care sună în urechea mea occidentală ca un bocet). Dar, când vorbeşte N... Bey cafelele sunt deja băute şi proprietarii înşişi sunt în public.

A fost o întâlnire splendidă. O mulţime amestecată de 2 000 de fesuri şi turbane; tineri şi bătrâni, bogaţi - sau, mai degrabă, putem spune, clasa cea mai bună - şi săraci, lucrători, hamali şi fratele Marelui Vizir. Actualul guvernator al Brusei, care nu a fost prezent, a fost reprezentat. Prefectul şi funcţionarii săi au venit la uşa mare de la intrare pentru a face impresie asupra mea şi după un scurt cuvânt de „bine aţi venit” m-a

condus în salonul oficial, unde am băut cafea şi sirop înainte să înceapă întâlnirea. Prefectul este unul dintre acei orientali drăguţi ce aparţin unei Turcii care se stinge. Are o faţă mică, îmbătrânită, cu pielea negricioasă şi ochii mari, căprui, rătăcitori; poartă o haină lungă, cu broderii persane, garnisită cu blană, şi un turban mare, care pare prea mare pentru capul său mic şi, deşi este liderul municipal al vechii capitale a turcilor, nu ştie nici să citească, nici să scrie.

Şi, aici, din nou, bunele maniere înnăscute ale turcilor m-au izbit. Nu au văzut niciodată o femeie la vreuna dintre întâlnirile lor; dar nu s-au holbat la mine în timpul discursului, nu s-au agăţat de uşă să vadă „monstrul ciudat" sosind şi plecând. Când mi-am ocupat locul lângă prefect şi funcţionarii săi, ei s-au ridicat cu respect; apoi, am devenit una dintre ai lor şi nu mi-au mai acordat nicio atenţie. L-am întrebat pe N... Bey, când am călătorit către Brusa, dacă şi-a pregătit discursurile. „Nu", a spus el, „eu vorbesc din inimă". Deşi în timpul discursului nu am înţeles mai mult decât că era vorba despre patrie, imaginea acestui bărbat, care era gata să îşi dea viaţa pentru patria în primejdie, vărsându-şi focul elocinţei sale pentru a stârni oamenii să fie pregătiţi şi făcând această mulţime de oameni să plângă în hohote, m-a mişcat, de asemenea, până la lacrimi. Că mi-a venit să plâng fără să înţeleg un cuvânt pare de neînţeles. Am înţeles cuvântul sfânt „Patrie". Aceea a fost suficient. Acum, toţi criticii occidentali, care vorbesc despre „indiferenţa" turcă, ar trebui să

vină şi să vadă aceste lacrimi - lacrimile bătrânilor şi băieţilor. Unde erau taţii acestor tineri şi fiii acestor oameni în vârstă, am întrebat. Răspunsul îl ştiu - ei căzuseră pentru patrie.

Explicând motivele pentru pierderile turceşti, N... Bey a găsit trei cauze principale: prima - absenţa clerului, dacă bărbaţii sfinţi musulmani pot fi denumiţi cu acest nume. „De la începuturile Islamului, clerul a fost în războaie încurajând soldaţii, când au devenit slabi, şi ajutând la îngrijirea celor bolnavi, în acest ultim război, nici un hoge nu a luat parte", a spus el. în al doilea rând - a învinovăţit dinastia, pentru că nu a trimis pe niciunul dintre membrii săi la conducerea trupelor. înainte de domnia lui Abdul Hamid, Califul Islamului a condus întotdeauna trupele; dinastia, ca şi clerul, şi-a uitat misiunea. A treia cauză identificată a fost că poporul nu s-a supus imperativelor civilizaţiei. Aceasta este adevărată. Dar asupra cui poate fi aruncată vina? Pe umerii tiranului căzut[86], care îşi duce zilele în închisoarea-palat de pe malurile Bosforului. Aşa se întâmplă când cineva luptă pentru ţara sa şi vede ignoranţa extraordinară a poporului său, ajungând să înţeleagă câte ceva din crima hidoasă a Suveranului, care vreme de treizeci şi trei de ani şi-a terorizat poporul. A fost detronat de extraordinarul curaj al Tinerilor Turci.

86 Autoarea se referă la sultanul Abdul Hamid al II-lea (n. tr.).

Turcii trebuie să se civilizeze. Cu cât am iubit mai mult natura odihnitoare a oraşelor liniştite ale Islamului, pe atât am simţit că priveliştea luminii electrice, gazul şi tramvaiele electrice îmi lezează sufletul artistic, şi cu atât mai mult ştiu că Turcia trebuie „să treacă prin secole”. Şi aici recunoaştem iarăşi sarcina gigantică care îi aşteaptă pe Junii Turci. Hamid nu mai este pe tron, dar opera lui Hamid trăieşte. Nu poţi repara în cinci ani distrugerea din treizeci şi trei de ani. Nu poţi schimba în cinci ani un regim de teroare. Văd pe feţele acestor bătrâni sărmani o resemnare care este rezultatul unei tiranii zdrobitoare şi brutalizante; ei sunt precum caii înfricoşaţi care au luat frica. Ce pot face Junii Turci cu ei? „Nu poţi pune vin proaspăt în sticle vechi”, spune Profetul din Nazaret. Tânăra Turcie este înţeleaptă să rişte toate eforturile sale şi ale noii generaţii, acordând putere ministrului, care încă nu are treizeci de ani.

S... Bey este decis ca eu să nu plec de la Brusa până când nu voi vizita fiecare piatră de acolo. în această dimineaţă, a fost „ziua femeii” la băile turceşti şi am suportat toată acea căldură cu aburi pentru a le vedea pe femeile din popor cum petrec, de parcă ar fi fost sărbătoare. Ele pot sta acolo întreaga zi pentru *2 d.,* dacă îşi doresc; astfel, iau de mâncare şi îşi aduc şi copiii, şi pe copiii copiilor. Doamne grase în tunici colorate cu prost gust stau înghesuite în colţuri cântând mulţumite, altele merg mai departe, târându-şi papucii pe podelele de marmură, în timp ce fetiţe şi băieţei, cu sticle de vin legate în jurul taliei ca un colac de salvare,

înoată pe lângă fântâni ca nişte peşti cafenii.

Am fost în piaţa de mărfuri şi în vechiul bazar, care seamănă foarte mult cu bazarul de la Stambul, în afară de faptul că acesta are negustori musulmani, cu care trebuie să te tocmeşti, spre deosebire de creştinii levantini[87]. Ce diferenţă încântătoare! Da, dar aceşti oameni cu bune maniere nu vor fi niciodată negustori de succes. Cumpăr o bucată de broderie. „Preţul", spune negustorul, „este 12 franci - *2 d.,* profit pentru mine", adaugă el. Eu ofer 10 s. pentru o piatră albastră. „Nu pot să scad mai mult de 6 *d'*| spune negustorul; „dar nu este decât sticlă".

Vreau să cumpăr un încântător şirag dublu din mărgele albastre, pe care fiecare patruped de aici îl poartă la gât. Nu contează cu adevărat dacă hamul este purtat, nimic rău nu i se poate întâmpla atât timp cât poartă colierul albastru dublu de mărgele la gât. „Această doamnă iubeşte ţara ta", îi spune S... Bey negustorului şi negustorul nu îmi va lua niciun bănuţ pentru mărfurile sale. Merg să văd mătăsurile de Brusa. „Aceasta este doamna care iubeşte ţara mea?", întreabă negustorul. O rochie roz de mătase este a mea.

Cum rămâne cu bazarul de la Stambul, care nu cunoaşte tocmeala dezagreabilă ce se desfăşoară între negustor şi client? Am mers într-o zi cu

87 Levantul se referă la o mare parte a Orientului Mijlociu, situată la sud de Munţii Taurus şi care este delimitată de Deşertul Arabiei şi Meso- potamia Superioară la est şi de Marea Mediterană. Regiunea nu cuprinde Munţii Caucaz, Peninsula Arabică sau Asia Mică (n. tr.).

Fatima. Bărbatul a încercat să ne vândă nişte imitaţii de broderie veche la preţul unor reale *antichităţi.* Din fericire, Fatima putea să facă diferenţa, ceea ce nu pot spune despre mine. „Foarte frumos”, a comentat el; „un preţ frumos”, i-a răspuns Fatima. „Dar eu nu înşel niciodată turci”, deşi a încercat, ne-a asigurat el, „doar englezi” - deoarece era evident că nu a recunoscut sub vălul gros pe care îl purtam trăsăturile unei femei din acea rasă - „am înşelat întotdeauna când s-a putut”.

Femeile din satele de aici nu poartă văl, aşa cum poartă femeile de la Constantinopol. Părul şi umerii lor sunt acoperiţi de broderii galbene, din care mi s-a dat o mostră, şi ele călăresc poneii, catârii şi măgarii, după cum e cazul, deseori fără şei şi doar cu un cordon foarte uzat în loc de frâu şi chingi. Mai poartă o creangă destul de groasă dintr-un copac pe post de bici, pe care o ţin ameninţător în faţa ochilor măgarului, în timpul urcării, dar nu le-am văzut niciodată folosind-o. Călă- ritul, desigur, este singura modalitate prin care poţi cunoaşte această ţară. Caii sunt siguri pe picioare, dacă nu chiar foarte activi, şi în fiecare sat există un loc stabil, unde calul poate fi legat şi lăsat. Am mers călare până la Hamidlair, un sat cam la două ore şi jumătate depărtare. Pe veranda şcolii fusese pus un scaun pentru mine, de care făcuseră rost cu o foarte mare dificultate. Clădirea propriu-zisă a şcolii ar putea adăposti douăzeci de copii - zece băieţei, pe de o parte, şi zece fetiţe, pe de alta, iar directorul şcolii stă între elevi şi li se

adresează, mai întâi unui sex, apoi celuilalt. El este, de asemenea, o persoană pitorească. Are faţa sinceră a orientalului, cu ochi mari căprui. Poartă un turban şi o haină lungă maro. Salariul directorului este plătit în porumb, ceea ce înseamnă, de asemenea, că atunci când recolta este bună, salariul este mare, şi invers. Pare extraordinar să gândeşti că în luminatul secol douăzeci salariile pot încă să fie plătite în porumb.

Am mers să o vizitez pe soţia directorului. Locuia într-o clădire cu două etaje. Patru camere, o grădină mică, unde o vacă, o capră şi un catâr au loc să se plimbe şi să rămână buni prieteni. Tânăra soţie avea cam şaptesprezece ani şi trăia cu mama sa, cu bunica şi cu un copilaş. Toţi au venit la uşă să mă întâmpine, sărutând poala rochiei mele, m-au condus de mână la o scară de lemn către o cameră, care era înzestrată cu perne de jur-împrejur - scaunele lor ziua şi paturile lor noaptea. Mesele goale erau scrupulos de curate, iar pernele, un loc de odihnă de bun venit pentru picioarele mele obosite. Am vrut să îmi scot pantofii, ca şi celelalte femei, dar gazda nu mi-a dat voie. După ce m-a ascuns printre perne, cu un gest regal şi-a scos cerceii, inelul şi o brăţară de jad şi mi le-a dat, dar, eu, cum este firesc, am refuzat să le accept. Aceste bijuterii, alături de o pereche nouă de pantaloni bufanţi de mătase, erau toate bunurile lumeşti pe care le poseda femeia şi ea era gata să mi le dea mie, unei străine. Apoi, a venit bunica, aducând pentru mine o ceaşcă de lapte cald de la capră, în care străbunica a pus în

semn de respect pentru oaspetele onorat şapte bucăţi de zahăr. Şi a trebuit să îl beau!

Mi-a plăcut să fiu în această gospodărie primitivă. Au avut pâine de mâncat şi lapte de băut; propriile lor legume, pe care le cultivă în peticul de grădină, unde animalele se plimbă în voie, dar nu mănâncă niciodată carne, nici nu simt dorinţa de a o mânca - i-ar fi surprins să li se spună că sunt săraci.

Capitolul 13

Starea de spirit a naţiunii

Un funcţionar oficial european, care a trăit aici întreaga sa viaţă (şi care este acum un om bătrân), este uimit de nesăbuinţa mea atunci când am avut încredere şi i-am protejat pe acei turci „oribili”. A fost crescut şi hrănit cu ideea că turcii sunt „răi” şi, ca urmare, nu are nimic de a face cu ei, atât cât depinde de el, iar atunci când este obligat să aibă contact cu ei, lasă să se vadă că nu îi face nicio plăcere. Este de necrezut că există europeni în această ţară care, după ce au trăit o viaţă întreagă alături de un popor, nu au ajuns să îl cunoască un pic mai bine.

Ei fac din existenţa lor, aşa cum a fost, o insulă - gândurile, acţiunile, cuvintele, chiar şi prietenii - şi se închipuie patrioţi pe ei înşişi, cu tandreţe. „Cât de jenant! Cât de urât! Oh! Nu mi-ar plăcea asta!”, exclamă ei, când le descriu unele obiceiuri ale acestui popor, alături de care au trăit peste cincizeci de ani. „Cum te-ai descurcat într-o gospodărie în care nu erau furculiţe şi cuţite?” Răspunsul nu este dificil de ghicit; dar ei par incapabili să înţeleagă

încântarea mea de a mânca folosind degetele, la fel ca oamenii primitivi care-mi ţin companie.

Şi, totuşi, după un scurt timp, cât de diferită este experienţa mea cu privire la aceiaşi turci „răi". în fiecare zi de când am ajuns aici unele femei vin cu un cadou pentru mine! Am primit o lingură de lemn, broderii, verze de Bruxelles, pepeni, zaharicale, iaurt (lapte prins) şi tot felul de lucruri, iar o femeie săracă a venit dintr-un sat învecinat, aducându-mi un miel micuţ; i-am explicat totuşi că, deşi apreciez mult darul său, ceaţa de la Londra ar ucide micul suflet şi că ar trebui să rămână acolo de unde este, la soare. Oare de ce au venit aceste femei, aducându-mi daruri? Pur şi simplu din recunoştinţă (şi recunoştinţa este una dintre caracteristicile lor principale) faţă de o femeie care le iubeşte ţara şi pentru că acea femeie este englezoaică.

Chiar în inima Asiei cuvântul „Anglia" reprezintă ceva aproape suprauman. „Nu putem uita niciodată, niciodată că Anglia şi-a vărsat sângele pentru noi", a spus într-o zi moştenitorul turc al tronului. Anglia reprezintă tot ceea ce este bun şi cinstit şi drept. Anglia este zâna din poveste, care, cu o atingere a baghetei magice, poate face ca totul să fie drept pentru ei. în familiile în care se află două guvernante, o englezoaică şi o franţuzoaică, englezoaica are poziţia de încredere, englezoaica doarme în camera copiilor, englezoaica le cumpără hainele; pe scurt, orice nu poate face mama însăşi, ea preferă ca englezoaica să facă în locul ei. „Aşa mi-a spus englezoaica, deci eu o cred pe ea", este o frază pe care am auzit-o cu urechile mele; recent, în ciuda prezenţei mele, o mamă plângea amarnic, deoarece fiul său plecase la Paris să înveţe, dar „totul ar fi fost bine dacă el ar fi plecat în Anglia". Gazda mea îmi mai spune că atunci când era băiat mic, şi cerchezii gemeau sub jugul rusesc, mama

sa şi prietenii săi obişnuiau să se îmbărbăteze unii pe alţii cu speranţa că englezii vor veni cu siguranţă să îi elibereze. Ei nu s-au gândit la turci, care erau apărătorii lor naturali şi care în acea epocă erau destul de puternici pentru a le veni în ajutor, ci gândurile lor s-au îndreptat mereu către marea şi îndepărtata Anglie, care întotdeauna a venit să ajute statele aflate în lanţuri sau statele luptând pentru refacere.

Şi, astfel, când mă gândesc la acest mare prestigiu al ţării mele, îmi pare de o mie de ori rău că există persoane care fac totul pentru distrugerea lui.

Am auzit că în timpul domniei lui Abdul Hamid, turcii au devenit bănuitori - probabil că da -, însă ei au avut toate motivele să fie astfel. Am avut încredere în ei şi ei, dintre toate naţiunile Europei, nu au făcut alegerea greşită. Am avut încredere în ei şi ei nu m-au dezamăgit. îmi aduc aminte cum într-o zi a trebuit să trec podul fără Fatima şi să plătesc eu însămi taxa. Necunoscând cuvântul turcesc pentru ceea ce doream să spun, mi-am deschis poşeta şi omul a luat ce a vrut şi a pus înapoi măruntul. Cuferele mele nu au fost încuiate niciodată de când am părăsit vasul. Când m-am întors din plimbarea mea de după-amiază, Domnişoara Ciocolată mi-a scos „tchar- chaff”- ul şi mi-a pus la o parte poşeta. Cărţile mele, hârtiile mele, scrisorile mele sunt toate deschise; cele câteva bijuterii pe care le posed se află pe masă. închid ochii în casele acestor săteni umili încrezătoare că niciun rău nu mi se poate întâmpla; că nu îmi vor scoate perlele când dorm. în ţările noastre occidentale nu ar trebui să fiu certată pentru că am aşezat ispita în calea lor? Dar şi eu, la rândul meu, mă simt în siguranţă că ei au încredere în mine.

Prietena mea Zeyneb locuieşte la nr. 43. Este un lux să ai un număr. Adresele sunt date în general în acest mod: mai

întâi, districtul, să zicem „Kiz Tach”, de exemplu; apoi, ca un indiciu suplimentar, „casa de la colţ, lângă fântână, lângă mănăstire, lângă moschee”. Oamenii au încredere că Providenţa, sub forma unui străin binevoitor, îi va ajuta să găsească drumul şi trebuie să spun că fac tot ce le stă în putinţă să ajute la rândul lor. Apoi, cu un număr, îmi spun mie însămi, va fi mai uşor să o găsesc pe Zeyneb. Dar, vai, există şi alte nr. 43 în district, aceste numere, în cea mai mare parte, fiind achiziţionate în bazar şi puse pe uşă fără nicio noimă, poate doar ca un soi de decoraţie. Pentru a găsi casa prietenei mele, care este la zece minute de mers de Pera, i-a luat vizitiului meu două ore şi jumătate şi m-a costat 20 lire, dar „drumul este aşa de uşor”, a explicat Zeyneb. După aceea, am mers pe jos, urmând aceste instrucţiuni: „întotdeauna ţine de la nord la sud pietrele cubice, care zac pe pământ. Deşi drumul poate să vireze şi să se încolăcească, să urce şi să coboare, cât timp o ţii pe pietrele de la nord la sud, vei fi bine”. Şi, după lăsatul întunericului, când am apucat pe drum, dacă turcii ar fi fost suspicioşi, ce şi-ar fi imaginat oare că fac, când, brusc, am scos din geantă o cutie de chibrituri şi am examinat pietrele cubice ca să fiu sigură că nu m-am rătăcit pe acelea care se întind de la est la vest. O dată sau de două ori un bătrân drăguţ şi-a adus felinarul şi a venit cu mine până pe colină, pe partea unde este situat nr. 43 al lui Zeyneb.

Când am remarcat numărul de hărţi şi importanţa acordată întocmirii de hărţi în şcolile turceşti, ghidul meu mi-a răspuns: „Voi, englezii, pe insula voastră confortabilă nu aveţi nevoie să ştiţi harta Europei”.

Da, este mai mare mila că noi toţi, de la cei mai bătrâni din ţară şi până la şcolari, nu avem o cunoaştere mai profundă a hărţii Europei şi o cunoaştere mai exactă a

popoarelor de pe acea hartă. Dacă toţi cei care lucrează acum pentru cauza păcii şi-ar îndrepta eforturile pentru a face popoarele dintr-o ţară să se înţeleagă între ele mai bine, războiul ar fi mult mai puţin posibil. Dacă doar am cunoaşte mai mult popoarele din celelalte ţări, multe greşeli diplomatice ar putea fi evitate. în repetate rânduri, noi i-am desconsiderat pe musulmanii din Imperiul nostru[88]. Cât de mulţi dintre noi au înţeles că regele George[89] conduce mai mulţi musulmani decât oricare alt suveran. Ascultaţi aprecierile nesimţite ale tinerilor noştri subalterni despre necivilizaţii *niggers* indieni, care trebuie puşi la locul lor!! Iată cum îndrăznesc ei să îi umilească pe membrii unei civilizaţii mai vechi şi mai mari decât propria noastră civilizaţie.

Există o frăţie minunată între musulmani. Orice nedreptate faţă de fraţii musulmani din Turcia este considerată ca o insultă pentru indienii musulmani; astfel mi-au scris ei. Din nefericire, nu avem aceeaşi frăţie între noi, creştinii. Am în posesia mea o scrisoare redactată de un călugăr din Congregaţia Misionarilor Lazarişti, deplângând posibilitatea ca oraşul Constantinopol să cadă în mâna grecilor. „Ei stârnesc războiul", spune el, „în numele Crucii, dar nu ştie Europa că această Cruce este *tout ce quil a de plus Grecque*(sic). Ce exemplu splendid de frăţie creştină, care să fie arătată musulmanilor din întreaga lume! El îl preferă pe turcul *infidel* unui alt membru al Bisericii Creştine, deoarece turcul i-a oferit ospitalitate şi i-a permis să aibă bisericile şi misiunile sale religioase şi nu a

88 Autoarea se referă la Imperiul Britanic în epoca victoriană (n. tr.).

89 George al V-lea, rege al Marii Britanii, dominioanelor britanice şi împărat al Indiei (1910-1936) (n. tr.).

intervenit în niciun fel în ceea ce priveşte libertăţile sale religioase, în timp ce de la fratele său creştin nu se putea aştepta la o astfel de minte deschisă. Şi ce orori nu ar fi fost comise la Sf. Mormânt, dacă turcii nu ar fi fost acolo să îl protejeze împotriva creştinilor[90] [91]. Trist este, într-adevăr, că această religie creştină minunată a noastră a trebuit să fie împărţită împotriva ei înseşi, în detrimentul celor mai bune interese ale sale.

Am fi putut avea milă, dacă bulgarii şi băştinaşii creştini din Balcani ar fi pornit să facă război, ca hotentoţii sau ca oricare altă naţiune pe care au avut impertinenţa să o privească drept sălbatică; dar, având în vedere că poartă Crucea şi duc război în numele Crucii, ce creştin ar putea să îi ierte vreodată? „Obişnuim să respectăm Crucea voastră creştină”, mi-a spus într-o zi un turc; „obişnuiam să îngenunchem respectos când Crucea era purtată pe străzi, dar bulgarii au târât acea Cruce în noroi”. într-o zi citeam cu o prietenă o poveste frumoasă, minunată, a lui Iisus din Nazaret. „Acesta nu este Cristos al bulgarilor”, a spus ea. „Nu, într-adevăr, nu este”, am răspuns eu.

Şi, Tânăra Turcie[92] - a mai primit încă o şansă? Nu îi putem judeca atât timp cât nu au avut parte de zece ani de proces just. Din păcate pentru ei, revoluţia lor a fost puţin cam prea idealistă! Revoluţia lor a fost una fără vărsare de sânge. N-a fost o revoluţie înecată-n sânge şi a uimit întreaga lume civilizată. Vai!, acum trebuie să înveţe că nu poţi face o revoluţie fără vărsare de sânge, aşa cum niciun

90 „Tot ce poate fi mai grecesc” (în fr. în orig.) (n. red.).

91 Autoarea se referă probabil la perioada stăpânirii Ierusalimului de către cavalerii cruciaţi (1099-1187) (n. tr.).

92 Organizaţia care a organizat şi condus Revoluţia Junilor Turci (n. tr.).

doctor nu poate amputa un membru fără să curgă sânge. Otrava pe care ar fi trebuit să o înlăture în timpul revoluţiei lor trebuie să o arunce cât mai departe acum, când răsfăţaţii lui Hamid, care au câştigat substanţial trăind ca spioni, sunt încă acolo, pentru a complota şi a plănui reîntoarcerea tiranului.

Junii Turci au avut de plătit un preţ greu pentru experienţa lor. Contrarevoluţiile şi insurecţiile au ajuns până la şapte, plus trei războaie europene, iar ultimele două împotriva a cinci naţiuni! Se mai adaugă la aceasta amestecul umilitor al Europei. Am văzut aici gospodării cu un bucătar grec, un armean *bonne â toutfaire*[93], un uşier albanez şi un grădinar turc. Nu este uşor să conduci o astfel de gospodărie! Să vezi cât tact şi răbdare cere!

Dintr-un anumit motiv, armeanul îl insultă pe bucătar, care îi răspunde aruncându-i puiul în cap; apoi, albanezul şi turcul

93 „Bun la toate” (în fr. în orig.) (n. red.).

încep să se certe şi îi auzi blestemându-se unul pe altul în limbile lor diferite. Cui nu îi este milă de stăpâna unei astfel de case? Cine poate fi atât de lipsit de tact, încât să se amestece? Şi oare nu este la fel şi cu guvernul turc, cu excepţia faptului că mai au în plus şi sirieni, şi arabi? Când lucrurile par să meargă destul de încâlcit, Puterile[94] intervin, pun mână de la mână şi „solicită reforme". „Nu putem înainta cu reformele noastre", scrie compatriotul meu de la Trebizonda[95]; „o Putere întotdeauna găseşte ceva de obiectat la orice". Şi cum va reacţiona acum Puterea, când îi voi spune că aici, în şcolile din Asia Mică, zidurile sunt acoperite cu hărţi germane, aparatura din colegiul agricol este în limba germană şi multe dintre instrumentele ştiinţifice sunt germane? Biata Turcie, va avea oare vreodată un suflet la care să poată apela?

Din păcate, lumea pare întotdeauna să uite că soluţia înţelegerii unei naţiuni se află în mâinile femeilor. Un singur sex nu poate realiza adevărata măreţie fără ajutorul celuilalt. „Dacă aş fi avut o singură femeie, care ar fi putut să îmi spună ce să fac şi să o spună exact la momentul oportun", mi-a spus un turc într-o zi. Cât de bine am înţeles ce a simţit. Unde ar fi oamenii noştri politici fără femei, nu doar să le spună ce să facă şi să zică, dar,

94 Autoarea se referă la Marile Puteri europene (n. tr.).

95 Trebizonda (Trabzon) - oraş din nord-estul Turciei, aflat pe malul Mării Negre (n. tr.).

deseori, să facă şi să zică în locul lor? Turcul în chestiune făcuse o greşeală socială; mi-a spus totul despre problema în cauză. în ţara mea, zâmbetul unei soţii încântătoare poate să ispăşească păcate sociale mult mai serioase; dar, aici... De la oamenii politici nu te poţi aştepta să poarte pe umerii lor poveri politice şi sociale, deopotrivă.

în timp ce mă aflam aici, am mers să o văd pe soţia guvernatorului. Este sora Khedivului şi soţul său este un frate al Marelui Vizir, şi, precum fratele său, el nu primeşte niciun salariu pentru activităţile desfăşurate. Această frumoasă şi realizată doamnă, care se îmbracă doar în haine turceşti, face lucruri turceşti, ale cărei bijuterii deosebite sunt realizate nu la Paris, ci în vechiul stil arab al Fatimei - să vezi ce ajutor poate să îi dea soţului ei, dacă îi ia locul în capul mesei, aşa cum fac femeile noastre occidentale! Prinţesa, care vorbeşte cinci limbi occidentale şi trei limbi orientale, a citit, probabil, mai mult decât majoritatea compatrioatelor ei (ea este egipteancă) şi şi-a sporit cunoştinţele călătorind, nu doar în fiecare stat european, cu excepţia Rusiei, dar până la San Francisco şi înapoi, prin Canada, „şi vezi", a adăugat ea fermecător, „eu acord toată atenţia călătoriilor deoarece nu duc grija croitoresei".

Mi-e milă din adâncul inimii de bărbatul care nu are lângă el nicio femeie care poate reacţiona instinctiv pentru el, şop- tindu-i „Atenţie!" Câţi oameni pot spune dintr-o privire dacă celălalt este un domn sau nu? O femeie, în general, poate, un

bărbat doar uneori. Am văzut mulţi turci încântători cu prieteni nedemni de ei. „Cu siguranţă”, mi-am spus, „nu ţi-ai fi făcut ca prieten un astfel de bărbat, dacă soţia ta ar fi fost acolo pentru a te îndruma.” Şi astfel, în încercarea de a afla răspunsul la ghicitoarea cu turcul, răspunsul se găseşte în dosul uşii haremului. Atât bărbaţii, cât şi femeile dau vina pe harem, şi pe bună dreptate, pentru majoritatea nenorocirilor lor; ei văd soluţia în educaţia femeilor.

Am venit în Turcia, într-adevăr, într-un moment interesant. Aici, la Brusa nu m-am minunat aşa cum a facut-o profesorul de limba arabă de la Oxford, în cartea oaspeţilor, cu privire la cunoştinţele lingvistice ale băieţilor. I-am felicitat cu prilejul primului meci de fotbal. Am admirat primele încercări simple ale copiilor (nu broderie, care este înnăscută la ei) de dans, de cântat şi de desenat. în toate aceste arte ei au făcut progrese şi, deşi în lucrările lor de artă arborii sunt puţin cam chelioşi şi puţin cam prea verzi, iar ochii vacilor prea aproape de coada lor, acolo se vede o promisiune de mai bine.

Directoarea Şcolii belgiene de arte şi meserii, la deschiderea căreia am fost prezentă şi care mi-a permis atât de des să văd activitatea unei şcoli care mă interesează în mod natural, îmi spune că „s-a dublat numărul elevilor care au venit peste numărul celor cărora guvernul le oferă găzduire” şi a adăugat: „trebuie doar să ne împăcăm cu disconfortul. Ei sunt precum copiii flămânzi care cer pâine şi nu mă lasă inima să îi resping”.

Şi acum Turcia urmează să-şi găsească propriii profesori pentru a-i educa pe aceşti copii. Ea nu poate cere întotdeauna sprijinul străinului. Ştie pe propria piele ce înseamnă asta şi noi, cei care îi dorim binele, nu vom lăsa nicio piatră neîn- toarsă pentru a o ajuta să se ajute pe ea însăşi - să îmbunătăţească formarea profesorilor şi să-i sprijine pe unii dintre cei mai străluciţi elevi să beneficieze de metodele de organizare engleze şi franceze.

Capitolul 14

Tărâmul interzis - Sfântul Mormânt

Am fost cu Fatima la Sfântul Mormânt de la Eyup[96]. De când am venit aici am căutat să am această experienţă; nu atât, permiteţi-mi să mărturisesc pe loc, pentru a vedea frumoasele porţelanuri care acoperă zidurile sale sacre şi istorice, cât pentru a infirma regula care le dă dreptul exclusiv „credincioşilor" să intre în Sfântul Mormânt.

Aceasta nu a fost prima mea vizită la Eyup. Acum cinci ani am avut experienţa umilitoare de a-mi fi refuzată intrarea la mormânt, deoarece nu purtam o pălărie; acum, că port un văl, cine poate spune dacă sunt musulmană sau creştină? Ultima dată am mers la Eyup în şalupa unei prietene. Şalupa era proaspăt vopsită şi în acea zi a fost prima sa călătorie. Am ales o după-amiază când marea era

96 Autoarea se referă la cimitirul de la Eyoub (Eyup), din Constantinopol (Istanbul), unde se află mormântul lui Ayyub al-Anşârî (mort cca 672), tovarăş al Profetului Mohamed. Alături de mormânt se ridică o moschee (n. tr.).

calmă şi atmosfera destul de limpede încât să te poţi bucura de priveliştea minunată pe care o ai de pe malul opus; toate hieroglifele şi obiectele din alamă dansau în lumina soarelui ca nişte fluturi mici de aur.

Deşi nu am putut vizita moscheea în acea după-amiază de acum cinci ani, nu am acordat mormintelor şi ciudatului cimitir timpul cuvenit. Am urcat aleea abruptă şi pietruită care duce la „Izvorul Sufletelor”, unde o vrăjitoare cu o putere nemaipomenită de prezicere nu proroceşte doar ce se va întâmpla în viitor, ci îţi va spune bogăţiile furate în timpul anului, iar în apa izvorului pot fi văzute clar feţele hoţilor. Dar noi n-am găsit-o pe vrăjitoare.

Şi acum, de la ultima mea vizită, Eyup nu pare cu nimic schimbat. Există acelaşi negustor care vinde porumb, cu care să hrăneşti porumbeii, există aceiaşi locuitori - purtători devotaţi de turban, aceleaşi femei cu văluri groase, acelaşi număr nesfârşit de copii cerşetori şi chiar cred că îl pot recunoaşte pe barcagiul nostru de acum cinci ani. încă îl mai am puţin pe conştiinţă. Şalupa, îmi aduc aminte, era prea mare ca să acosteze la Eyup, aşa că a fost chemat un caic şi am fost duşi vâslind la micul loc de debarcare; îmi amintesc clar că barcagiul nu a fost plătit. Când ne-am întors, totuşi, el fie că se ruga, fie a mers acasă pentru a se odihni. Chemând un alt om, l-am angajat să vâslească înapoi la şalupă, el a fost plătit şi i s-au dat banii pentru colegul său. Cu *naivete* tipic occidentală, am întrebat dacă primul barcagiu îşi va primi vreodată banii. „Dar, desigur”, a răspuns prietena mea, neînţelegând câtuşi de puţin întrebarea mea.

De această dată, am mers până la Eyup. A fost o călătorie lungă, minunată, prin cartierele pitoreşti ale Stambulului, care acum îmi devin atât de cunoscute şi de care am devenit

aşa de ataşată. Piaţa de fructe cu fructele sale bogat colorate; prăvăliile bine aprovizionate cu carne, pâine şi alte produse atât de încântător aranjate pe spatele catârului - le privesc aşa cum ai privi omul drag pe patul de moarte. Precum moartea, dispariţia turcului primitiv este inevitabilă; ceea ce oricum nu face trecerea sa mai puţin tristă, nici nu previne doliul...

Era vineri după-amiază. Credincioşii erau la rugăciune când am ajuns. Căutam să văd moscheea; dar cum aş fi putut, chiar ca femeie care poartă văl, să îmi ocup locul între femei? Admir solemnitatea minunată a rugăciunilor orientale - tot aşa cum eu, o creştină, am ajuns să îl ador pe Allah, alături de surorile mele musulmane -, am fost doar puţin înspăimântată; acţiunea mea ar fi putut fi confundată cu lipsa de respect.

Am mers, totuşi, în galeria rezervată Sultanului şi prin zăbrelele ferestrelor am avut o bună privelişte de jos a moscheii. Dar moscheea cu conţinutul său istoric - deoarece în această moschee Sultanul este încins cu sabia Islamului - mi-a revelat în toată splendoarea imaginea bărbaţilor şi femeilor într-o mulţime compactă înclinându-se în rugăciunea ritmică faţă de Dumnezeul tuturor. Femeile erau separate printr-un paravan de bărbaţi, însă cu toţii erau „credincioşi", fiecare dintre ei adora cu o veneraţie cum nu am mai văzut în vreun loc. în marea sa milă, o ramură a Bisericii noastre Creştine se roagă în fiecare sâmbătă pentru turci şi eretici. Există unii eretici, pe care îi ştiu, cărora le displace să fie puşi la grămadă cu turcii. Sunt mândră să fiu pusă la grămadă cu turcii; altfel, sunt o eretică, urmărindu-i la rugăciune...

Eyup-Ansari-Khalid-ben-Said, ca să îi spunem tot titlul, a fost un stegar favorit al Profetului şi a căzut în timpul asediului

Constantinopolului. Cam după opt secole de la moartea sa au fost exhumate nişte rămăşiţe, despre care s-a presupus că îi aparţin şi care au fost îngropate de către Mahomed Cuceritorul[97], care le-a aşezat cu pompă şi solemnitate lângă sabia Profetului. La mormântul său vin pelerini, care îi adresează rugăminţi speciale sfântului şi, mi s-a spus, acesta a săvârşit unele minuni de

97 Mahomed al II-lea Fatih sau Cuceritorul (1432-1481), sultan al Imperiului Otoman între 1444-1446 şi 1451-1481. A fost unul dintre cei mai importanţi sultani otomani, promovând o politică expansionistă şi cucerind de la bizantini Constantinopolul (1453) (n. tr.).

vindecare. Nu mică mi-a fost o surpriza că aceste superstiţii s-au strecurat şi în Islam - totuşi, cine l-ar putea deranja pe ignorant din confortul credinţelor sale?

Le-am urmat pe Fatima şi pe prietenele sale discret şi cu respect prin curtea largă, ai cărei arbori s-au întins ca un baldachin verde magnific între noi şi cer; un stol de porumbei albi a zburat să ne întâmpine. „Doar să nu vorbeşti”, m-a avertizat Fatima încă o dată, în timp ce traversam o altă curte către intrarea în Sfântul Mormânt. Ajungând la mausoleu, ne-am scos pantofii şi i-am lăsat pe pragul de la intrare. M-a fulgerat gândul că ar fi cam neplăcut ca un trecător să facă o pasiune pentru pantofii mei noi; dar imediat mi s-a făcut ruşine de suspiciunile mele occidentale - şi, la urma urmelor, mi-am lăsat pantofii atât de des în afara moscheilor şi niciodată nu au fost luaţi...

Fatima şi cu mine am vizitat până acum multe morminte. Aceste *turbes*[98] par să îl împace pe om cu ideea morţii, însă doar rămăşiţele mai-marilor locului sunt păstrate în mausoleu, într-un sicriu acoperit cu un şal şi înconjurat de lumânări, cu Coranul şi alte amintiri preţioase păstrate lângă el, parcă gata să fie folosite, mortul se odihneşte - este ca şi cum ar fi adormit şi paznicul, cu micul său *menage* de mătănii şi perne şi un Coran, îl priveşte şi îl veghează şi îl apără de orice rău. Cu toate acestea, aceste *turbes* nu sunt întru totul ceea ce te-ai aştepta să fie în Turcia democratică.

98 „Morminte” (în fr. în orig.) (n. red.).

Mi-aş fi închipuit că egalitatea predicată în timpul vieţii este impusă şi după moarte şi că turcii îşi îngroapă morţii cam în acelaşi fel ca moravii[99], al căror cimitir este o lecţie pitorească de socialism care mă întâmpină în fiecare dimineaţă de la fereastra biroului meu din Chelsea. Piatra nivelată la nivelul pământului - ascunsă în unele anotimpuri ale anului de iarba înaltă, maci şi floarea soarelui indiferent ce au fost în viaţă, pe ultimul lor drum fără întoarcere ei pleacă în acelaşi mod.

Paznicii mormintelor sunt, în general, oameni de carte - hoge sau, cel puţin, studenţi, care se mulţumesc ca serile să păzească rămăşiţele unor oameni mari.

Există un bătrân hoge, simpatic şi interesant, care păzeşte mormântul Sultanului Fatih, Cuceritorul[100]. Mi s-a spus că vârsta sa în limbaj biblic este de 110 ani, dar nu pot garanta pentru adevărul acestei afirmaţii, din moment ce nu am văzut certificatul său de naştere. El este în perfectă posesiune a facultăţilor mintale, cu toate acestea, merge cu dificultate şi rămâne toată ziua cu picioarele încrucişate pe pernele sale, cu mătăniile din mărgele de ambră şi Coranul deschis în faţă.

După ce ne-am scos pantofii, ne-am aşezat lângă bătrânul hoge, sărutându-i bătrâna mână osoasă, ca semn de respect pentru vârsta şi funcţia

99 Fraţii Moravi, o sectă protestantă fondată în Boemia, în secolul al XV-lea (n. red.).

100 Autoarea se referă la sultanul Mahomed al II-lea (n. tr.).

sa, iar Fatima i-a vorbit despre multe lucruri. „Spune-i”, i-am zis „că sunt ghiaură”. Fatima a făcut precum i-am spus. „Nu există ghiauri în religia noastră”, a răspuns amabil bătrânul; „fiecare fiinţă pe care a creat-o Dumnezeu îi este dragă Lui şi dragă nouă, tuturor”

„Nu există ghiauri în religia noastră.” Răspunsul a fost atât de neaşteptat şi de splendid că l-am repetat multora care în prezenţa mea au atacat fanatismul Islamului. Totuşi, avea dreptate bătrânul hoge, la urma urmelor? Nu ar fi trebuit să spună: „Nu ar fi trebuit să fie nici un ghiaur în religia noastră”? Coranul spune în această privinţă: „Credem în Dumnezeu şi în ceea ce ne-a fost transmis prin Profetul cel Sfânt - nu facem nicio deosebire între ei şi în faţa Sa suntem resemnaţi”. Acesta fiind cazul, de ce trebuie eu, o creştină, să merg la Sfântul Mormânt deghizată ca o mahomedană?

Mormântul de la Eyup n-a fost, fără îndoială, nici cel mai frumos pe care l-am văzut în Turcia, nici cel mai interesant. Nimeni nu are timp în cursul unei scurte vizite să cerceteze de plăcere porţelanurile. Dar pot fi comparate în vreun fel, mă întreb, cu porţelanurile rafinate ale moscheii lui Riistem Paşa, acea moschee mică, aproape necunoscută, către care conduci prin cele mai neatrăgătoare străzi ale Stambulului şi peste a cărei frumuseţe atât de mulţi turişti trec, din cauză că este atât de greu de găsit? Două sau trei plimbări în jurul mormântului, două sau trei

aruncături de ochi la orfevrărie, două sau trei priviri la perdelele din mătase purpurie şi ieşim, punându-ne iar pantofii. Da, într-adevăr, pot fi văzute lucruri mai frumoase, dar mormântul acesta este frumos tocmai datorită dificultăţii de a-1 găsi. Să înfrunţi riscul de a fi rupt în bucăţi de o mulţime furioasă, încă o dată, aşa cum am făcut în Bosnia! Cu adevărat, fructul interzis este chiar dulce!

Ne-am îndreptat încet spre dealuri, facându-ne loc printre morminte; glicina era zgribulită în întunericul morţii, dar era abundenţă de acei trandafiri roz strălucitori, pe care i-am căutat în grădina lui Zeyneb pentru a face dulceaţă de trandafiri. Copii cerşetori zdrenţuiţi ne urmează cerând pomană. Ne oprim şi privim către Cornul de Aur[101]. Cât de măreţ pare totul de aici! Acolo, cele patru coline, fiecare încoronată de o moschee - Sud-Iudgi, Piri Paşa, Hass-Kerin, Kassim Paşa şi Ga- lata -, pot fi văzute la fel de clar precum cele cinci degete ale mâinii tale şi toate scăldate în acele nuanţe minunate, nesigure şi poetice, care nu aparţin lumii noastre occidentale.

Unii rătăcesc pentru o vreme şi apoi se opresc să guste puţin mai mult din frumuseţea peisajului. Nimeni dintre noi nu se oboseşte să vorbească. Ne înţelegem reciproc. O fericire melancolică, un sentiment calm, tăcut, de relaxare a pus stăpânire

101 Golful Cornul de Aur împarte Istanbulul în două, formând împreună cu Marea Marmara o peninsulă cu un liman natural (n. tr.).

pe noi şi în această delăsare stă întregul farmec al Orientului.

Chiar înainte să ajungem la trăsură, am văzut o prietenă dragă, însoţind cu altruismu-i obişnuit nişte vizitatori englezi, văzând atât cât de mult puteau ei vedea, în calitate de creştini, din locul sfânt Eyup. Mi-a recunoscut vocea şi am fost prezentată compatrioţilor mei ca o doamnă turcoaică.

M-am simţit un pic vinovată faţă de bucuria lor de a întâlni o adevărată doamnă turcoaică, dar era prea periculos să le spun adevărul în acele împrejurări fanatice. „Dar cât de bine vorbiţi, de asemenea, engleza”, au spus ei. „Engleza a fost prima limbă pe care am vorbit-o”, am răspuns veridic. Mă întreb dacă vreodată Domnişoara A. le-a spus cine eram cu adevărat.

Halide Edip Adıvar (1884-1964), scriitoare turcă și lideră a mișcării feministe.

Generalul Ah med (ierna) Paşa (1872-1922), comandant militar şi om politic turc.

Mehmed Talaai Paşa (1874-1921), ministru de Interne, Un Susţinător al mişcării di!emancipareH femeii.

O colalmiato.ire a noii reviste o turcoaicele n„ *Ktfdittlaf Djrnytnr* {„Lumea femeilor).

Moscheea Verde din IJrusa

Hrusa

Deschiderea Școlii belgiene de arte și meserii, Istanbul.

Echipa de fotbal a liceului de băieți din Brusa.

Turcoaice din el Ha sociala inso|ilc de guvernantele lor europene.

Capitolul 15

Pe ţărmurile înalte ale Bosforului

Astăzi, soarele a pătruns pe furiş prin ferestrele cu zăbrele ale haremului şi m-a găsit dormind zdravăn pe o saltea confortabilă în colţul dormitorului gazdei mele. Aceasta este prima mea experienţă de viaţă într-o casă la ţară şi este atât de diferit faţă de tot ce am trăit înainte - ciudat, bizar, încântător şi, uneori, confuz.

Casa este imensă - în multe alte ţări ar fi fost clasată în categoria palatelor - şi pare mult mai spaţioasă decât este în realitate, fiind mobilată minimal.

Dar ce sentiment curios de singurătate şi dezolare are cine intră pentru prima dată în această casă. Ce s-a întâmplat cu bietul loc? A fost jefuit cu succes? Au plecat locuitorii săi ori au trimis cea mai bună mobilă la magazin şi „zeii gospodăriei" la bancă? Niciun tablou pe pereţi, niciun colţ comod, nici chiar elementele de confort. Apoi, deodată, descoperi o masă, aproape ascunsă privirii, acoperită cu o serie de mici articole, unele suflate cu aur şi bătute cu pietre preţioase şi, cu cât sunt mai mici, cu atât le sunt mai dragi şi nicio turcoaică nu şi-ar da de pe masă lucrurile inutile pentru o cameră plină de confortul occidental.

Un mare alai de sclavi şi servitori, mulţi născuţi pe proprietate, ar trebui să menţină casa în ordine, fiecare dintre eiluându-şi munca în serios; de trei ori numărul lor nu ar fi de ajuns să facă munca aşa cum o facem noi în Apus.

Cu toate acestea, aici nu ne ocupăm de Apus. Punctul de vedere turcesc este acesta: ce de lacrimi frumoase şi griji bune sunt risipite în Apus. De ce ne-ar critica pe noi aceşti europeni? Paturile noastre se rulează şi sunt strânse înainte să vină timpul să le scoatem din nou. Dacă este o mică greşeală de o oră în ceea ce priveşte mesele noastre, o rezolvăm. Dacă nu putem să ştergem praful în camere zilnic, atunci un vânt prietenos dinspre Bosfor suflă şi-l mută din loc în loc. Şi turcoaica spune: „Am venit la ţară să mă odihnesc. Ar putea părea ca o fugă de la odihnă pentru a mă odihni, dar aceasta este treaba mea. Gospodăria mea merge pe baza cafelei turceşti bune, delicioase, cafeaua cremoasă turcească la orice oră din zi; orice altceva este secundar”.

Domnul şi stăpânul casei este plecat. Nu ştiu dacă să îmi pară rău. Găsesc că bărbaţii turci sunt mult mai puţin interesanţi decât femeile. El, stăpânul, se va întoarce cândva în decurs de o lună şi nimeni nu poate spune dacă „sfârşitul săptămânii” mele nu se va prelungi cu mult dincolo de acea dată. Dacă o femeie fără obligaţii ar sugera că doreşte în mod deliberat să plece din casa prietenilor fără un motiv serios, ar fi o insultă pentru un prieten drag şi asta nu se cade.

Aici, la ţară purtăm veşminte turceşti - compleuri cu ca- poate frumoase, comode, din mătase de Brusa, cu buzunare laterale, care încep de la nivelul mâinilor. A mea are în jurul gâtului şi la mâneci o broderie fină, încântătoare, destul de nepotrivită ca valoare cu marfa la care este ataşată, aceasta fiind situaţia cu atât de multe broderii turceşti. Nu sunt sigură că mi se potriveşte capotul, dar există un amănunt: a fost croit pentru a cuprinde o persoană având de două ori talia mea şi jumătate din înălţimea mea. Doar papucii stăpânului mi se potrivesc şi zgomotul pe care îl fac în timp ce mă preumblu prin salonul larg în haina mea de mătase seamănă cu al unei vele în briza râului.

Au dispărut, de asemenea, *coafurile*[102] noastre occidentale şi este o schimbare minunată să porţi, din nou, cozile împletite, ceea ce prinde atât de bine pentru păr. Şi, apoi, deoarece stăpânul este plecat, am convenit să nu mai comit din nou indecenţa de a-1 lăsa pe grădinar să îmi vadă părul şi soarele să mi-1 sărute descoperit; contează mai puţin dacă părul meu este legat sau nu.

Bătrâna doică, aflată în conflict, deopotrivă, cu pantofii şi ciorapii, a renunţat la ei pentru moment. Din fericire pentru ea, camerele au covoare. Servitoarea armeancă, Taqui, cea care aşteaptă la masă şi care este şefa servitorilor,

102 în textul original, în limba franceză - *coijfures* (n. tr.). „Masă de toaletă” (în fr. în orig.) (n. red.).

repartizează paturile; a renunţat şi ea la pantofi; însă a devenit aşa de ataşată de ciorapii fără călcâi şi fără deget încât nicio promisiune de mai bine nu pare să o scoată din dragostea pe care o poartă bătrânelor sale prietene.

în rândul personalului sunt doi rândaşi şi un vizitiu, rămăşiţe ale anilor „graşi" care s-au dus; şi, deşi nu mai sunt cai în grajduri, cei trei încă rămân în familie, îndeplinind slujbe ciudate, precum deschiderea şi închiderea ferestrelor uriaşe din spatele casei.

în cinstea sosirii mele, o sclavă măruntă, cocoţată ca o muscă pe vârful unei scări de grădinar, curăţă preocupată fereastra mare cu o batistă fină de mătase. Deşi a trudit o oră, a înfăptuit puţin, ajungând până la urmă la disperare şi renunţând; însă porţiunea atât de mică străluceşte-n soare şi stă ca dovadă

a complimentului fermecător pe care îl aduce prin calităţile de menajeră naţiunii mele.

în acelaşi timp, una dintre gazdele mele, luată în stăpânire de o energie occidentală, este ocupată să cureţe, cu ajutorul unei perii mici din păr de cămilă şi al unei cutii cu apă, urmele papagalilor roşii şi verzi, ale căror pene o furtună recentă le-a răspândit prin aer.

Sugerez că dacă poate fi găsită o perie pentru mine sau un cuţit bont - aş dori să ajut la curăţarea urmelor lăsate de papagali, sau orice poate fi găsit, de la o batistă la un prosop, aş putea face şi eu un loc strălucitor într-un ochi de fereastră (cât de încântătoare este turca!). Dar nu - eu sunt oaspetele de onoare -, mie îmi sunt oferite ţigări, cafea şi dulciuri. Trebuie să rămân în locul de onoare, cât mai departe posibil de uşă şi chiar în curentul ferestrelor aurite.

Ce gospodărie stranie suntem! M-am supus ordinelor gazdei mele şi nu am adus vreun bagaj, cu excepţia unei perii de dinţi. Totul mi s-a oferit, inclusiv hainele şi săculeţ de lână, care este aşezat în fiecare noapte la picioarele saltelei mele.

în camera mea se află o *coiffeuse*', care arată ca o masă pentru păpuşi în spaţiul gol al camerei; un fotoliu mare şi un covor completează mobila. Ne spălăm toate la un loc într-o fântână din marmoră, iar când vremea este uscată îţi ia o eternitate să te speli, deoarece canalizarea este primitivă şi poţi doar să foloseşti picăturile de

1

apă din bazin o dată la două minute.

Dar, oh! tăcerea şi spaţiul gol al dormitorului meu! Mă înspăimântă. Aş vrea ca una dintre prietenele mele să se ofere să-l folosim împreună. Mă întreb cât timp va dura lumânarea zdravănă! Ce jalnică umbră face *coiffeuse* pe perete! De peste tot suflă mici curenţi de aer. Uşa, lipsită de mâner, este legată cu un şnur de un cui mare, iar fereastra nici nu se deschide, nici nu se închide de-a binelea.

Mă afund în salteaua mea şi adorm, dar numai pentru a mă trezi câteva clipe mai târziu. Asigurându-mă că uşa este legată în siguranţă de cui, mă întorc pe saltea din nou, dar nu pentru mult timp: razele lunii facându-şi loc prin ferestrele zăbrelite au dat naştere la tot felul de umbre bizare, masa de toaletă dansează în lumina lumânării şi tăcerea solemnă, de moarte, este parcă din altă lume. Dacă măcar arborii ar tremura cum tremur eu! Dacă măcar un câine ar lătra! Dacă măcar aş putea să adorm! însă, paradoxul paradoxurilor, tăcerea este cea care mă ţine trează. „Dar nu mă tem!”, îmi spun eu însămi, „o să cânt ca să sparg această tăcere îngrozitoare”. încerc, dar nimeni n-o să mă audă, căci groaza mi-a îngheţat vocea în gât.

Concentrându-mi puţina putere a voinţei care mi-a mai rămas după ce viaţa din harem mi-a zdrobit sufletul, reuşesc să mă împleticesc până la oglindă să văd cum arăt - dar văd groaza întruchipată! Poate fi faţa aceea hidoasă şi stranie a mea? Unde sunt? Şi unde mă duc? întreaga mea

fiinţă este paralizată, urechile îmi bubuie de - nu îmi pot aminti mai mult...

Cum anume am ajuns eu şi patul meu în camera prietenei mele, asta nu pot spune. Am leşinat? Nu este o amintire plăcută, nici una pe care să îndrăznesc să o retrăiesc; permiteţi-mi să mă întorc mai degrabă la gândurile de la dormitorul meu gol, la patul meu straniu - patul meu frumos, confortabil, nepractic.

Lenjeria cea mai scumpă, cea mai fină broderie, pernele din satin decorate cu broderii grele din fir de aur, a căror valoare în sine face o sumă frumuşică - acesta este patul meu şi toate aceste splendori sunt aruncate pe jos, în colţul unei camere aproape nemobilate!

Ziua se sfârşeşte; Bosforul, atât de aproape de fereastra noastră, linge treptele unui ponton şubred. în scurt timp micul vas alb va veni legănat, dacă va considera căpitanul că poate să pornească, deoarece până când Bosforul nu este calm, el preferă să nu rişte să îşi lege micul vas de pontonul care se balansează sub valuri mai mult decât vasul său.

Astăzi, Bosforul este calm. Soarele ridicat s-a aruncat din străfundul său şi unirea lor bucuroasă revarsă împrejur o fericire de nedescris. Cine şi-ar putea imagina că doar cu o săptămână în urmă acest fluviu cu alură paşnică şi retrasă s-a dezlănţuit, invadând sufletele paşnice şi resemnate care locuiesc fără grijă în apropierea bancurilor sale de nisip?

Dar nimic nu-i poate vindeca pe aceşti turci luaţi prin surprindere! Bosforul şi-a depăşit limitele iar, a intrat în case şi a provocat pagube ireparabile - nu este natural pentru un fluviu care arată atât de minunat când luceşte în asfinţitul soarelui să se încrunte şi să se dezlănţuie! Neîndoielnic, este greşit că de fiecare dată ei speră că este pentru ultima dată. Este firea turcului şi aşa va fi întotdeauna. Armenii, grecii, bulgarii, germanii îi vor depăşi limitele, până când îl vor scoate din harem şi din ţara sa.

Gazda mea nu se agită. Cât de liniştită doarme şi cât de bine arată pielea sa închisă lângă pernele stacojii. Se grăbeşte la fereastră. Admiră şi ea, de asemenea, Bosforul.

„Frumos, frumos râu”, spune ea, meditând oarecum îngândurată. „Ce s-ar face turcoaicele singure fără tine să te iubească!”

„Nu te plictiseşti niciodată de Bosfor?”, întreb eu.

„Niciodată”, răspunde ea; „oriunde merg, îl văd; este standardul meu pentru toate comparaţiile cu frumuseţile din natură. Când suntem nefericiţi sau ne gândim că suntem nefericiţi, ne îndreptăm durerea către Bosfor şi visăm să plece... ce consolare e să urmezi chiar şi în imaginaţie o barcă, navigând încet undeva... poate către eternitate”.

Dar sunt lacomă. Noaptea mea lungă, bizară, bogată în evenimente m-a făcut să am o poftă de mâncare de lup. Sper că mi se va da ceva să mănânc şi să beau, fără întârziere inutilă. Taqui

bagă capul pe uşă, fără a ciocăni, aşa cum este obiceiul aici, tocmai când era să cer ceva de mâncare. Ne sărută şi ne îmbrăţişează pe amândouă. Părul ei, ca şi al nostru, este împletit într-o sută de codiţe şi acoperit cu o batistă - această metodă de a purta părul în timpul nopţii a fost prezentată tuturor mai-marilor din frăţia vrăjitoarelor. Turcoaicele au un păr gros, lucios - rezultatul este tot ce contează.

Taqui a făcut ceaiul şi îl toarnă într-o ceaşcă de porţelan subţire precum coaja de ou. Dar nu este la fel ca atunci când l-a făcut *Hanoum.* Ce s-a putut întâmpla? Draga de Taqui, nimic serios, cu excepţia faptului că ai uitat să pui ceaiul! O aşa greşeală poate fi uşor remediată şi apa este suficient de fierbinte.

între timp, este destulă mâncare cu care să continui. Pe masa instabilă se sprijină o tavă de argint masiv. Este plină cu tot felul de bunătăţi, motiv pentru care nu ştiu ce să aleg. Smochine în compot, scăldate în sirop de zahăr. Nu pot să le înghit. Gem de dovlecei, şi el doldora de zahăr, biscuiţi cu migdale dulci, cârnaţi maro (sunt ei zbârciţi de la vechime sau asta e starea lor naturală?) - există, de asemenea, brânză, cu o proporţie egală de zahăr şi mai mulţi biscuiţi, care, probabil, au văzut şi zile mai bune... Aşa că mi-a cam trecut foamea. Taqui a găsit ceaiul - un pachet de un sfert de liră, care, asemeni biscuiţilor, arată ca şi cum ar fi apucat şi zile mai bune. Ea urmează să facă ceaiul; eu, ca un oaspete de onoare, nu pot să ofer sprijinul meu. Se opreşte doar să-mi sărute ceafa, aşa cum face de câte ori se iveşte ocazia să fie prezentă (şi, în special, la masă când serveşte un fel de mâncare plin de ulei). Apoi, Taqui aruncă jumătate din pachetul rămas de ceai în apa călduţă... şi aşteaptă să mă vadă bând nefericitul produs, care nu fusese nici măcar amestecat... Binecuvântată este cea care aşteaptă mai puţin de o cană bună de ceai pe malurile Bosforului!

Capitolul 16

Mai multe despre viaţa în harem pe Bosfor

Casa este construită asemenea multor case turceşti, cu două intrări separate - în haremlik şi selamlik - şi cu un spaţiu central de intrare, aranjat ca un salon, care asigură accesul către toate celelalte camere. Salonul de la parter are podea din marmoră şi gresie, iar în centru este o fântână care a încetat de mult să mai funcţioneze. Pe podea sunt scaune neconfortabile şi mese de cafea cu aspect neatrăgător, întregul loc nu s-a refăcut încă după recenta inundaţie a Bosforului, chiar o bucată mare din uşa de la intrare lipsind, printre alte lucruri.

Uşa de la intrare nu are nici inel de metal, nici clopot. Pentru a putea să intri trebuie să loveşti ori să baţi, dar nu prea puternic, deoarece obiectul ar putea ceda la cea mai mică presiune.

în sfârşit, iată-ne în locuinţă! Cât de ciudat! Vechea trăsură deschisă, care vine la vapor pentru a te întâmpina, cu spălăcitele perdele verzi, care sunt trase discret pe o tijă ruginită, ca să ne ascundă de ochii trecătorilor! Calul obosit şi bătrân, nelegat prea sigur la trăsura deschisă, tremură şi face o plimbare pe drumurile care s-au făcut de la sine! Locuitorii privesc pe furiş prin ferestrele cu zăbrele cum tremurăm! Cum şi unde mergem, încep să mă întreb, când vizitiul cu turbantrage la locuinţa dărăpănată şi uitată de Dumnezeu în care locuiesc acum. Dar oare „uitată de Dumnezeu” este expresia pe care vreau să o folosesc? „Uitată de Dumnezeu”, când turcii au comodul obicei de a lăsa toată munca grea din gospodărie pe seama lui Dumnezeu însuşi!? El trimite Ploaia Sa să spele treptele, să cureţe ferestrele. Vântul Său împrăştie praful. Soarele Său ucide microbii şi usucă umezeala. El face ca fructul şi florile să vină în anotimpul potrivit şi tot ce trebuie să facă turcii e să privească...

Trei sau patru lovituri şi câteva ciocănituri cu mânerul ascuţit al umbrelei şi ni se permite să intrăm. Bărbatul care ne deschide uşa priveşte întâi curios la mine şi, apoi, zâmbeşte în timp ce Taqui, apărând de după un palmier la fel de mare cât un copac mic, ne ia pe toate în braţe şi mă întâmpină cu o astfel de putere încât părul mi se

[1] „Vizite de ceremonie” (în fr. în orig.) (n. tr.).

desface. Aceea înseamnă noroc, spune ea. Asta este recompensa!

Ce suflet bun şi simpatic este Taqui. Ea a fost dată de soţie grădinarului, drept mulţumire pentru anii săi de serviciu credincios, şi astfel şi-au întemeiat o familie numeroasă, trăiesc toţi pe proprietate, plimbându-se în interiorul şi în afara saloanelor, după bunul lor plac, cu excepţia cazului când sunt *visites de ceremonie*[1]. Mă simt onorată să fiu considerată ca un membru al familiei; şi, de asemenea, *visites de ceremonie,* care sunt rare în Turcia, cum vin, aşa se termină, adică repede, în timp ce eu am venit să folosesc dreptul de şedere atât cât îmi va face plăcere. Taqui trebuie să se fi născut sub influenţa „Giocondei", deoarece are figura şi zâmbetul maliţios al mult-in- vocatei italience sau poate că se trage din adevăraţii strămoşi armeni ai „Giocondei"?Ea este un om harnic, judecând după standardele orientale, şi obişnuieşte să se plângă amarnic de turcii leneşi, iar atunci când îşi ocupă locul în fruntea procesiunii sclavilor care cară paturile, ea îi îndeamnă pe însoţitorii săi să se grăbească sau paturile nu vor mai fi făcute niciodată. Cu toate acestea, uneori, pe când cară plăpumile, chiar şi ea se uită pe sine şi se opreşte să asculte vreun cântec preferat. La sfârşitul primului vers ea scapă salteaua, se aşază pe ea la al doilea vers şi apoi aşteaptă până când se termină cântecul. Dar Taqui nu se pierde cu firea prea des şi ţinând cont de câte ori i-a ţinut pe alţii de la a comite acest păcat turcesc - pierderea timpului - ar trebui să i se permită din când în când un mic respiro.

Există o bătrână frumoasă în gospodărie, pe

care îmi doresc mult să o fotografiez cu aparatul „Kodak”. La un moment dat, am crezut că „am prins-o”, căci şedea cu picioarele încrucişate pe covor, unde îşi rula ţigara un sfert de oră, dar m-a observat, din păcate!, apoi a blestemat, a ţipat şi şi-a îngropat capul în pantalonii largi. Nu voi mai repeta acest experiment.

Această doamnă bătrână este un personaj în felul său. Cu ani în urmă, a încercat să viziteze Sfântul Mormânt[103] de la Mecca[104] şi, deşi nu a ajuns niciodată acolo, pierzându-şi toate proprietăţile în consecinţă, atunci când s-a întors, săracă, acei prieteni buni care i-au oferit adăpost i s-au adresat cu titlul de „Hagi”, un titlu dat pelerinilor care-şi caută izbăvirea la Sfântul Mormânt.

103 Autoarea se referă probabil la mormintele de la Mecca ale lui Umăr şi Abu Bakr, primii doi califi (n. tr.).

104 Mecca, oraşul sfânt al musulmanilor. Astăzi, în Arabia Saudită (n. tr.).

Hagi l-a iubit pe tânărul stăpân al casei mai mult decât întreaga lume. A luat parte la naşterea sa şi la naşterea mamei sale. Marea sa dorinţă a fost să-l vadă pe micul fiu al stăpânului apărând pe scena vieţii. Dar tânărul stăpân şi-a însuşit gusturile occidentale şi, în ciuda învăţăturilor Coranului, în ciuda tuturor privilegiilor pe care Coranul le oferă acelora care intră în „sfânta căsătorie", la cei douăzeci şi cinci de ani tânărul stăpân încă nu şi-a luat o soţie, şi nici nu se gândeşte să o facă.

Când a început vizita mea, această problemă a viitorului stăpânului o chinuia foarte mult pe biata bătrână Hagi. Nu i-a păsat de înfăţişarea mea cu pălărie, dar când am stat lângă ea pe podea şi când a înfiletat acul şi mi-a strâns tot părul sub văl, inima bătrânei femei s-a topit şi mi l-a oferit prompt nu doar pe stăpânul casei, dar şi toate bunurile sale pământeşti - patru cămăşi ţesute manual, minunat brodate, pe care le-a legat într-o batistă care a rămas lângă ea pe podea toată ziua; pe timpul nopţii, încă strânse în batistă, au rămas lângă patul său, în semn de onoare plătită de femeie Coranului. Pentru mine, aceste ţesături erau mai mult ca o armură decât ca o *lingerie,* nici pentru cea mai mică întrebuinţare; în orice caz, ele au fost aşezate lângă patul meu timp de două nopţi, apoi au fost returnate proprietarului şi ea s-a bucurat mai mult la reîntoarcerea ţesăturilor pierdute decât faţă de orice dar pe care aş fi putut să i-1 ofer. Draga bătrână Hagi, cum de putea fi un înger aşa de dulce! Ea m-a

învăluit în farmece, pentru a mă proteja de deochi, mi-a cântat şi m-a admirat şi m-a iubit, dar numai când eram acoperită cu vălul. Când purtam pălărie eram o străină pentru ea - nu una dintre „credincioase”; şi, când şedeam lângă ea, faţa sa de obicei binevoitoare se întuneca, ochii îi ardeau şi se ridica de pe podea să plece, aruncându-mi o privire care putea fi interpretată cam aşa: „Ce cauţi lângă mine, ghiaură! Care religie este mai bună - a ta sau a mea? Sunt cu ochii pe tine...”.

Bucătăria este cam la o sută de metri de casă şi la aceeaşi distanţă de sufragerie. Este o clădire complet separată de restul şi o idee excelentă pentru aceia care se opun „mirosurilor” de la bucătărie. Totuşi, faptul că ar putea ploua sau ninge în supă măreşte cantitatea, se ştie că legumele cer apă adăugată la ulei, dar apa şi uleiul nu se amestecă; însă nu contează pentru aceia care într-adevăr nu ştiu ce ar trebui să fie servit fierbinte sau rece.

Clădirea bucătăriei este mare, cu ierburi şi plante căţărătoare; chiar şi şemineul său lipsit de poezie este înconjurat cu o bogăţie de trandafiri, care răspândesc de jur-împre- jur un minunat parfum de bine aţi venit. Mai mult decât orice, totuşi, iubesc grădina. în zilele ei bune, a fost plantată, îngrijită şi aranjată în terase, aşa cum sunt cele de pe faţa unui deal. Acum este lăsată în voia propriei plăceri, iar trandafirii, iasomia, garoafele, crinii şi violetele, care cresc pe tot parcursul anului, se luptă pentru supremaţie. Peste tot trandafirii obţin o victorie uşoară,

deoarece ei se pot cățăra cel mai bine şi fiecare a pătruns câţiva centimetri acolo unde a găsit un spaţiu. Sunt trandafiri rafinaţi, mândri! Este păcat să îi culegi pentru a face dulceaţă, mai ales într-o zonă în care femeile au un sentiment atât de pătimaş pentru flori.

„Nu trebuie să culegi flori după apusul soarelui”, spun ele, „deoarece atunci sufletele vin în flori şi ai ucide un suflet mic pe cale să se nască”. Aşa că respect sufletele mici, care sunt pe cale să fie născute şi care rătăcesc de-a lungul aleilor

neîngrijite, trandafirii agăţându-mi rochia de mătase şi vălul. Cine ar putea fi nefericit într-o grădină în care soarele a creat de jur-împrejur cel mai perfect concert de parfumuri - trandafiri, crini, iasomie, garoafe şi violete? Când mă întorc în ţara mea voi

vedea ce pot distila din acest concert; pentru mine această grădină frumoasă din Răsărit, unde am visat şi am fost atât de des bucuroasă şi, în acelaşi timp, tristă, îmi va rămâne în amintire ca locul în care am dorit şi am sperat şi amrenunţat. Cât de mult sunt

răspunzătoare parfumurile „Ara- biei” pentru destinele oamenilor acestui popor straniu?

„în ţara mea”, le-am spus eu prietenilor mei, „cartea «proverbelor» zice că aceia care iubesc florile sunt născuţi să sufere.” „Fără îndoială, fără îndoială”, răspund ei, „dar vom purta suferinţa, căci niciun oriental nu poate exista fără flori”.

Capitolul 17

Neconcordanţe pe malurile Bosforului

Am fost să stau cu Zeyneb în micul său yali[105], pe malurile Bosforului. Nu o văzusem de când a închis atât de hotărâtă şi pentru totdeauna cartea experienţelor sale europene şi prima noastră întâlnire a fost un pic dureroasă. Zeyneb îmi este o prietenă dragă - un caz straniu, interesant o femeie care plecase cu surle şi trâmbiţe să încerce marea cu degetul, minunata libertate a Apusului, o femeie care a lăsat deoparte propria civilizaţie, pentru a se arunca pe altarul civilizaţiei noastre. Nu a fost pregătită pentru civilizaţia noastră, nu a fost înarmată pentru confruntare, uraganul progresului i-a tras pământul de sub picioare şi acum... iat-o întoarsă, în micul yali.

De data aceasta am venit într-un caic, deoarece casa este chiar pe malul apei. Văzută de pe râu, pare o casă mică - aproape ca o vilă Henley -, dar odată ce

105 Yali, tip de casă foarte scumpă pe malul strâmtorii Bosfor (n. tr.).

eşti înăuntru, ea creşte şi creşte şi fiecare cameră parcă dă naştere alteia. M-am simţit ca şi cum aş fi vizitat un arbore genealogic...

Nu pot înţelege arhitectura turcească - cel puţin acest loc ciudat a răsturnat în întregime calculele mele. Poate în zilele în care poligamia era practicată de stăpânul casei, începând cu o nevastă, s-a construit faţada, apoi şi-a extins sediul pe măsură ce

şi-a mărit familia; faptul că a opta sa soţie încă trăieşte îmi permite să fac această presupunere îndrăzneaţă. Este o idee odioasă să ai camere cu mai mult de o uşă; este ca şi cum oamenii ar avea ochi în ceafa şi mă întreb dacă nu există cumva o uşă sub patul meu şi una chiar în tavan. Este mai degrabă straniu, de asemenea, pentru o ţară unde uşile nu au broaşte şi nu se închid dacă nu le au, ca fiecare să pătrundă în camera celuilalt...

Din fericire, există cineva în toate cele trei camere care comunică dintr-a mea. Am un pat mare din alamă cu decoraţii din sidef, salteaua este confortabilă, aşa încât, fiind foarte obosită, voi adormi cu siguranţă. închid ochii şi, la puţin timp după, mă trezesc brusc. în semiîntunericul camerei văd o figură în camera mea; strig într-una din limbi. „Nu-ţi fie teamă", răspunde figura, „sunt Zeyneb". Venise să facă focul în caz că mi-ar fi fost frig. într-una din mâini ţinea vasul de alamă, cam de mărimea unei găleţi, care emană o căldură de bun venit, şi în cealaltă mână un ceainic mare din argint pentru încălzirea apei pentru sticla mea după ce adorm. „Nu-ţi fie teamă", spune din nou gazda mea, dar este puţin cam ciudat să vezi în lumina lunii o figură înaltă, într-un halat de noapte, cu un turban pe cap, înarmată cu un vas pentru cărbuni şi un ceainic.

în orice caz, pe măsură ce trece timpul mă obişnuiesc cu aceste invazii nocturne şi sunt prea leneşă pentru a le mai înţelege. Uneori, este vecina mea din stânga, care vine să se înfrupte

din bomboanele şi siropul meu, uneori, vecina din spate se preumblă, deoarece nu poate dormi... Uneori, Zeyneb mă trezeşte să vadă dacă nu sunt moartă, atât de liniştită dorm.

Sunt invitată la cafea în selamlik. Zeyneb nu trebuie să mă însoţească, ea, care a fost într-un club al femeii occidentale, ea, care a mâncat cu o rochie *decolletee*[106] în prezenţa bărbaţilor...

Un diplomat universitar şarmant care este acolo - un turc din vechea şcoală - se ridică politicos când intru şi cere permisiunea să vorbească pentru câteva momente cu omologul său european în franceză. Conversaţia lor este minunată şi interesantă - amândoi vorbesc franceza, cu o construcţie bizară, originală. Mă întreb ce fel de construcţie a limbii franceze voi prelua până când mă voi reîntoarce la Paris?

Dar turcul mă are pe conştiinţă - el îşi scurtează conversaţia până la concizia cea mai fină şi, apoi, ca *en galant homme*[107]*,* coboară la nivelul meu!

L-am întrebat despre ştirile politice. „Domnişoara este foarte politicoasă”, a spus el; dar nu mi-ar permite să mă sacrific în acest fel. Am rămas fermă, la fel şi el. „Poezia pentru femei”, a spus el, „politica pentru bărbaţi”. „în ţara mea, femeilor le place politica mai mult decât poezia”, am spus eu. „Da”, a răspuns el, „dar nu şi dumneavoastră. Am văzut fotografii ale femeilor

106 „Decoltată” (în fr. în orig.) (n. tr.).
107 „Un bărbat galant” (în fr. în orig.) (n. tr.).

voastre din politică”.

Trebuia să mergem la un picnic - un mic spectacol misterios semi-occidental - şi nimeni nu trebuia să ştie. Planul nostru de acţiune a fost curând stabilit.

Este amiază şi noi am luat deja prânzul. O trăsură deschisă este în faţa intrării. Purtând văluri groase, ne suim şi perdelele sunt coborâte. După scurt timp, o altă trăsură pleacă. Această trăsură ne va urma, dar nu transportă femei cu văl. Daţi-mi voie să mărturisesc imediat, ea cuprinde la fel de mulţi bărbaţi câte femei sunt. Ce aventură îndrăzneaţă!

Bărbaţii sunt domni turci şi vom păstra între noi încrederea micului nostru cerc despre ceea ce suntem decişi să facem. Se mai află în grupul nostru *unejeune fille â marier*[108] şi nu ne-am dori să-i stricăm planurile de căsătorie pentru vreo plăcere, mare sau mică, pe care am putea să o avem noi...

Este o plimbare minunată - poate puţin prea lungă, dar zdruncinăturile trăsurii reprezintă un exerciţiu în Turcia. Poţi trăi senzaţia de călărie, de la plimbare până la oprire bruscă, cu excepţia unui galop bun.

Ne plimbăm în zig-zag de-a lungul drumului. Ne prindem unul de altul, când ne afundăm în gropi; alunecăm în sus şi în jos pe dealuri şi, în sfârşit, ajungem în pădurea şi la lacul unde trebuia să ne oprim.

108 „O tânără de măritat” (în fr. în orig.) (n. tr.).

Este un lac liniştit, frumos, acoperit cu nuferi roz şi alb; o barcă micuţă şi veche a fost reţinută pentru noi.

Nu mult după sosire ni se alătură şi cei din selamlik. Nu cunosc pe niciunul dintre bărbaţi, suntem prezentate şi ne plecăm după pitoreasca modă, păstrându-ne cu grijă părul acoperit; le vorbim la fel de natural cum am fi făcut în Apus.

împreună admirăm natura frumoasă înconjurătoare. Vorbim despre război - vorbim despre viitor -, facem planuri pentru Turcia şi bărbaţii ne oferă cutii cu ţigări şi ciocolate; mănâncă împreună cu noi până când soarele coborât ne aminteşte că este timpul să ne întoarcem pe drumul pe care am venit. Apoi cele două sexe - harem şi selamlik - sunt separate din nou, dar ambele se simt mai bine pentru un timp.

Nu am făcut nimic rău, nici aventura noastră nu a fost deosebit de palpitantă, deşi a fost încântătoare. Dincolo de orice, poate că turcii au dreptate - ei ştiu să dea inocenţei, aşa cum noi nu putem, un minunat strop de viciu.

încă o gospodărie în care trebuie să stau şi apoi vizitele mele pe malurile Bosforului trebuie să ia sfârşit. Fatima mă vrea înapoi şi aceasta este o scuză suficientă pentru a-mi părăsi prietenii fără să îi jignesc. Pe de altă parte, devine foarte rece în
apropierea Bosforului şi deja a început exodul general înapoi către Constantinopol.

Privesc cărucioarele pentru bagaje, încărcate,

trecând prin faţa ferestrelor. Uneori este vorba de un măgar sau sunt mai mulţi măgari care duc lucrurile pe spatele lor, dar, fie că e trăsură sau măgar, lucrurile au un mod straniu de a ieşi sau a cădea şi, dacă nu ar mai fi câte un trecător cinstit care să îi atragă atenţia vizitiului asupra lucrurilor căzute, ele ar fi pierdute. Şi toate acestea iau timp, totuşi turcul spune: „Dar ce atâta grabă? Tot acolo ajungem”...

Urmează să stau cu familia unui Şarif - un înalt demnitar în religia musulmană. în această familie diviziunea între harem şi selamlik este strict păstrată - şi o astfel de familie va fi ultima care să dea la o parte oricare dintre tradiţii şi superstiţii, strecurate precum o buruiană, pentru a strica şi gâtui Islamul.

Vizita mea s-a terminat. A fost interesantă ca experienţă, dar nu am văzut un bărbat timp de o săptămână căci Şariful nu are voie să vadă vreo femeie care să fie rudă mai îndepărtată decât o soră - şi sunt, în general, alte femei care ne vizitează -, aşa că el nu poate veni în harem.

în această gospodărie, doar o singură doamnă vorbeşte franceza şi aceea deloc bine; la aceasta se adaugă faptul că este timidă şi preferă să nu vorbească decât să îmi dea ocazia de a o critica. Tocmai de aceea, conversaţia noastră este redusă la semne şi plăcerile noastre sunt mâncarea şi băutura. Noi avem partea de răsărit a casei, bărbaţii, pe cea de apus; şi avem fiecare o

grădină separată şi un zid ce ne desparte, pe care nimeni nu ar avea curajul să îl escaladeze. [109]

Mesele noastre fără de sfârşit sunt încă şi mai lungi, căci îmi folosesc ambele mâini pentru a vorbi. O negresă bătrână insistă să îmi umple farfuria cu bunătăţi: „Pur şi simplu, nu pot", îi spun în engleză; ea râde şi goleşte farfuria. Apoi îmi explică prin semne, pe care vorbitoarea de franceză le transformă în final în limba franceză: *„Beaucoup corps, beaucoup manger"*[1].

După-amiezile, deoarece nu putem vorbi, încercăm tot fel de haine şi bem cafea, doamnele întotdeauna preocupându-se să vadă dacă nu este ceva bun pentru mine în depozit. Acolo există întotdeauna un semn al „abundenţei", dar, deoarece interpretul nu a fost capabil să definească tipul de abundenţă la care sunt limitată, să sperăm că se apropie o abundenţă de toate felurile de lucruri bune.

109 Sharif/Sharccf, Asharif sau Alsharif - titlu tradiţional în lumea arabă. La otomani, demnitar religios (n. tr.).

Este o gospodărie bizară şi chiar lipsită de interes pentru mine, după doar o zi. Un şir obositor de zile, întotdeauna aceleaşi - femei care ştiu puţin despre propria lor ţară şi nimic despre oricare alta. Am început să mă simt eu însămi ca un „păcat” într-o astfel de împrejurare. Poate după vizita mea aceste femei vor începe să gândească. Erau perfect fericite înainte să vin; vor rămâne fericite şi după ce plec? Da, aşa cred. O oarecare forţă a aranjat viaţa lor aşa cum este acum. Dacă forţa ar fi dorit-o altfel, forţa ar fi schimbat-o. Fiecare naţiune trebuie să aibă ştergătoare pentru picioare în faţa pragului. [110]

Capitolul 18

110 „Corp mare, mâncare multă” (în fr. în orig.) (n. tr.).

Doar pentru spectatori

Şi acum, că a venit timpul să mă întorc în ţara mea natală, mă întreb care au fost impresiile mele finale despre viaţa mea ca turcoaică. Toate aceste săptămâni, care au zburat ca gândul, m-am simţit ca o actriţă aşezată la teatru, privind la alta care joacă rolul meu - într-adevăr, o senzaţie odihnitoare.

Am venit aici poate doar cu o reminiscenţă din preconcepţia referitoare la „femeia înjosită din Răsărit”, dar acum aceasta a dispărut complet. Pentru mine, ca englezoaică, sunt laturi ale acestei vieţi care m-ar irita până la adevărată revoltă. Că obiceiurile ţării ar avea putere să mă facă să port un văl, indiferent dacă vreau sau nu, că aş fi obligată să călătoresc într-un compartiment rezervat exclusiv femeilor, că trebuie întotdeauna să am capota ridicată când merg cu o trăsură, că, dacă aş avea ocazia să mă abat printr-o cafenea populară, aş fi servită în într-un fel de coteţ de iepuri, separat de sexul opus printr-un grilaj, că, dacă intru într-o ceainărie în care sunt bărbaţi, voi fi rugată să plec şi, în sfârşit, dar nu în cele din urmă, că ar trebui să depind de societatea bărbaţilor, exclusiv prin relaţii de sânge - ferească, într-adevăr, Cerul!

O turcoaică m-a întrebat odată cum este să poţi trăi laolaltă în societate în mod liber cu bărbaţi cu care nu eşti în relaţii de sânge. „Nu aş putea *spune",* i-am răspuns; „îmi amintesc cum odată m-a tachinat până la lacrimi fratele meu cel mare, iar prietenul său mi le-a şters. Să mă întrebi ce înseamnă să te amesteci în mod liber în societate cu bărbaţii este aproape ca şi cum ai întreba ce înseamnă să ai plămâni. Nu am stat niciodată să mă gândesc la asta, dar ştiu că aş muri fără ei".

Cu toate acestea, la urma urmelor nu este totul relativ? Nu aş fi cunoscut niciodată plăcerile societăţii bărbaţilor, dacă împrejurările nu m-ar fi forţat să îmi iau viaţa în propriile mâini şi să îmi croiesc propriul destin, dacă nu m-aş fi certat probabil cu ceea ce constituie o parte a existenţei turcoaicei. Dacă noi, în Apus, posedăm ceea ce este cunoscut drept „bucuria libertăţii", nu ni s-a refuzat în schimb multora dintre noi binecuvântarea protecţiei? Turcoaica cu văl întreabă, poţi să îţi imaginezi cât de dureros este să vrei să lucrezi şi din cauza obiceiurilor ţării să nu ţi se permită? Mulţi dintre bieţii lucrători obosiţi din ţara mea ar putea întreba, poţi să îţi închipui cum este să vrei să lucrezi şi să nu fii capabil să găseşti de lucru?

în toate aceste săptămâni am dus o existenţă turcească. Am încercat cu adevărat să mă pun în locul turcoaicei, dar, într-un fel, nu pot să îi deplâng soarta. Oare pentru că am fost prea aproape cu inima de suferinţa femeilor din ţara

mea? „Vieţile noastre sunt atât de goale”, mi-a spus o femeie. „într-adevăr, nu avem destule distracţii sociale.” închid ochii şi mă gândesc la femeile din ţara mea, uzate de un sezon la Londra şi de petrecerile sale. în momentele lor de sinceritate, ele nu ar spune că şi-au cheltuit timpul şi energia doar pentru a fi plictisite; dar obligaţiile sociale nu pot fi îndeplinite în doze moderate, trebuie să goleşti paharul până la fund.

„îţi poţi imagina cum este să tânjeşti toată viaţa să asculţi Wagner şi o orchestră, dar să nu îţi fie permis,?”, a spus o femeie; şi o alta, care este o foarte bună muziciană, îmi spune că nu şi-a putut face nicio idee asupra propriei valori ca pianistă, pentru că n-a avut niciodată şansa de a asculta nişte profesionişti.

Dar toate acestea se schimbă şi este un studiu pasionant de interesant să le vezi înlăturând obiceiurile veacurilor pentru a pune în loc ceva cu totul diferit. Cum le voi găsi, când voi face următoarea vizită?

Am numit-o pe femeia din Turcia o „spectatoare”. în prezent, ca să zicem aşa, este doar la marginea marii vieţi; cu toate acestea, ea înţelege destul din joc, cât să-şi însuşească o parte din el. Cum va juca acest rol? Este absolut necesar pentru ea să ne ceară sprijinul?

Aceasta este întrebarea pe care am adresat-o multor turcoaice. Probabil că au impresia despre mine că gândesc aproape ca o reacţionară. Totuşi

nu am apărat sistemul haremului. Cu toate acestea, există în viaţa gospodăriei turceşti atât de multă frumuseţe, încât aş prefera să le văd progresând în cadrul propriei lor civilizaţii, decât să devină o biată imitaţie a noastră. Lăsaţi-le să vină la noi să înveţe să-şi organizeze studiile; restul pot, dacă vor, să se descurce prin ele însele.

Exceptându-le pe foarte puţine, am sentimentul că turcoaicele nu vor prelua prea bine civilizaţia noastră. Când încântătorii mei prietenii englezi, care m-au reconciliat puţin cu Pera, m-au dus la balul de la Dorcas, am simţit mustrări de conştiinţă, merg să mă simt bine, lăsându-mi prietenele acasă. A trebuit să-mi păstrez regretele pentru mine, în orice caz, ei au fost cei cărora le-a părut rău pentru mine că mi-am pierdut timpul fără vreun folos, dansând până la orele înaintate ale dimineţii.

Şi acele turcoaice care au venit în Europa? Cât de bine s-au adaptat ele la civilizaţia noastră? Când erau cu noi, cine ar fi putut presupune că purtau pălării pentru prima dată? Cine ar fi crezut, auzindu-le vorbind limba noastră, văzându-le cum se mişcă încolo şi încoace prin traficul din marile noastre capitale, că nu au trăit cu noi întreaga lor viaţă? Şi, totuşi, cât de bucuroase au fost să se întoarcă la propria lor viaţă de acasă! Turcul este mereu foarte dur atacat în Europa pentru maniera în care îşi tratează femeia. El le consideră, se spune, „doar

simple proprietăţi”. Dar, desigur, aceasta este situaţia cu bărbaţii din cele mai multe naţiuni. în ce constă însă răscoala femeii? Neg în mod categoric că femeia musulmană nu are niciun statut. Dacă femeile musulmane sunt „proprietăţi”, atunci ele sunt „proprietăţi dragi” şi sunt tratate ca atare. Sunt femeile musulmane obligate să practice cele mai hidoase dintre meserii, aşa cum fac vecinii creştini? Există în vreun loc din Răsărit teribila degradare la care sunt supuse bietele noastre femei din Whitechapel[111]? Turcul ţine femeile separate de lume nu pentru că le dispreţuieşte. Rolul acestora este maternitatea, de aceea ele nu trebuie să se confrunte cu grijile şi tentaţiile lumii şi nimic nu ar trebui să interfereze cu această raţiune supremă a existenţei lor.

Chiar recent o hotărâre de foarte mare importanţă şi îndrăzneală a fost adoptată de guvernul otoman. Fără să fie nevoite să o ceară, universitatea a fost brusc deschisă pentru femei şi acum ele pot audia conferinţe privind ginecologia, igiena, drepturile femeii şi aşa mai departe.

111 Cel mai probabil, autoarea face o trimitere discretă la crimele din cartierul londonez Whitechapel, unde către sfârşitul secolului al XlX-lea mai multe femei, în general din rândul prostituatelor, au fost măcuite, crimele fiind puse pe seama unui criminal în serie, supranumit „Jack Spintecătorul”; pentru o imagine relevantă, poate fi citită cartea semnată de Kerri Maniscalco, *Jack Spintecătorul: Crimele din Whitechapel,* trad. de Oana Chiţu, Editura Corint, Bucureşti, 2018 (n. red.).

Când am aflat ştirile, pe cât de mult m-am bucurat, pe atât nu m-am putut abţine să nu fac o comparaţie între metodele din Răsărit şi cele din Apus. Iată-i pe aceşti „incalificabili” turci dând privilegii femeilor, pe care pur şi simplu nu le-au cerut dar la care au dreptul, şi până îşi vor ocupa locul de lucrătoare în lume, ele trebuie să fie educate. Şi totuşi aici, în Anglia, cu cât mai mult au încercat femeile să urmeze direcţiile evoluţiei, cu atât au fost conduse către revoluţie. Este acest antagonism între sex din vina lor? De la începutul mişcării femeilor, fiecare privilegiu a trebuit să fie obţinut prin rebeliune.

închid acum, fără nicio plăcere, jurnalul existenţei mele de femeie turcoaică. Nu am încercat să ofer o imagine îngrijită şi şlefuită a vieţii mele aici; aceasta este o perioadă a impresiilor şi frumoasa, colorata lume orientală ar pierde mult din căldură dacă nu ar beneficia de o pensulă proaspătă care să o descrie. Bagajele mele sunt gata legate, vasul Mesageriilor Maritime, care m-a adus aici, mă va duce înapoi prin frumoasa Mare Marmara, unde poziţia soarelui oglindeşte cu o asemenea măreţie apa din adânc, unde delfinii se scaldă în lumina lui, ieşindu-ne în întâmpinare pe măsură ce înaintăm.

O mică prietenă turcoaică mă însoţeşte în Europa. Prima sa pălărie este în lucru şi, când vasul va fi trecut prin Dardanele, o va purta deja.

De-aş fi putut comanda ca aceeaşi mare calmă

care m-a adus aici să mă şi ducă înapoi! însă trebuie să am încredere în Providenţă. Pe parcursul întregii mele vizite, soarele ospitalităţii orientale şi-a revărsat razele asupra mea - a fost o experienţă minunată.

Ah! Frumoasa familiaritate a Răsăritului, sinceritatea absolută, plăcerea unei prietenii de dragul prieteniei, indiferent de poziţia socială, şi adevărata frăţie şi democraţie a turcului amabil..., dacă aceste calităţi trebuie să piară pe drumul inevitabil către progres, atunci să nu mai revăd Turcia vreodată; căci, fără aceste calităţi, nu ar mai fi Turcia pe care am admi- rat-o şi pe care am iubit-o.

Postfaţă

Era Crăciunul anului 1913. Războiul balcanic[112] se terminase şi Tânăra Turcie cunoştea un patriotism născut din umilinţa de a salva ce mai rămăsese din biata patrie mutilată. (Am descris impresiile mele cu privire la viaţa turcilor în timpul acestei perioade.)

La conducere s-au aflat oameni care şi-au asumat responsabilităţi. Au semănat printre ruine seminţele progresului. Conducătorii care şi-au învăţat lecţia din experienţa amară şi care au reuşit atât de mult împotriva sorţilor, nu ar fi putut ei acum să manevreze statul în apele calme ale prosperităţii?

Talaat, Javid şi Gemal au ştiut ce vor. Deşi confruntaţi cu

112 Autoarea se referă la al Doilea Război Balcanic (16 iunie-18 iulie 1913), în care s-au confruntat Bulgaria şi regatele României, Serbiei, Greciei, Muntenegrului, Imperiul Otoman; Bulgaria a fost învinsă, războiul s-a încheiat cu Pacea de la Bucureşti (România a obţinut Cadrilaterul, pierdut apoi în septembrie 1940); pentru Imperiul Otoman a fost o perioadă de acalmie, peste zece luni izbucnind Primul Război Mondial, la sfârşitul căruia Imperiul avea să dispară (n. red).

probleme interne şi internaţionale, cu dificultăţile legate de rasă şi de religie, cu haosul financiar, totuşi şi-au păstrat capul pe umeri şi au făcut o singură greşeală fatală - greşeala s-a numit ENVER PAŞA[113]

113 Ismail Enver Paşa (188-1922), om politic şi militar otoman. A condus revoluţia Junilor Turci din 1908. A fost principalul lider militar al Imperiului Otoman în Războaiele Balcanice şi în Primul Război Mondial (n. tr.).

.Cu numai un an în urmă, Enver nu era nici paşă şi nici ginerele sultanului, nu era nici ministru de Război. Zăcea grav bolnav în spitalul german din Constantinopol şi doar hotărârea sa puternică de a-şi servi ţara l-a ajutat să suporte cu succes trei intervenţii chirurgicale cumplite. în ciuda apendicitei, s-a luptat cu tot felul de complicaţii interne şi răni de gloanţe. Fusese adus aproape mort de pe câmpul de luptă - nici măcar chirurgii nemţi nu mai ştiau ce să îi facă -, şi totuşi el nu a murit. Enver s-a impus ca un personaj pitoresc. Energia şi hotărârea sa erau trăsături aşa de noi în civilizaţia turcească. Soldat neînfricat şi nesăbuit, înalt, chipeş, desigur un patriot, neinteligent, dar sincer, iubit şi urât în atât de multe haremuri, imaginea sa urma să împodobească steagul turcesc: era cea mai bine vândută carte poştală.

însoţită de marele prieten şi învăţător al lui Enver Paşa, Gemal Paşa, am mers să-l vizitez pe eroul turc în spitalul german. Atunci am descoperit că tot ceea ce îi datora lui Gemal era adevărat, că Enver era total lipsit de iniţiativă şi imaginaţie şi că ar fi putut comanda doar când el însuşi era comandat de altcineva, şi că nimeni nu ştia mai bine decât el să se supună. „Şi revoluţia din 1908?", am întrebat eu. „Cât de minunat a îndeplinit ordinele!", mi s-a spus. „A fost un tip minunat şi un astfel de om este *indispensabil* cauzei noastre."

Deşi slăbit, Enver a discutat cu noi multe probleme politice, dar în toate era de acord cu

prietenul său, Gemal Paşa, ale cărui simpatii erau pe de-a-ntregul franco-britanice, deoarece, aşa cum a explicat, şi pe bună dreptate, Marea Britanie şi Franţa erau cele două ţări care nu aveau niciun interes să acţioneze pentru distrugerea Turciei. Gemal detesta Germania chiar mai mult decât detesta Rusia. El a iubit Anglia, dar, mai mult decât Anglia, a iubit Franţa şi tot ce era francez, şi cultura franceză, şi gândirea franceză, iar odată a adăugat şi *„banii francezi*". Politica lui Gemal a fost să permită Turciei să se afle sub cele mai mari obligaţii faţă de Anglia şi Franţa. Dacă Anglia şi Franţa ar fi venit în întâmpinarea noastră şi ar fi făcut una sau alta pentru noi, dacă Franţa ne-ar fi oferit educaţie, dacă Anglia, în calitate de conducător al coreligionarilor noştri, ar fi fost mai aproape de noi, cum ar mai fi fost posibilă influenţa germană?

Misiunea germană tocmai sosise atunci la Constantinopol. Prietenele mele turcoaice erau foarte mâhnite, considerând o umilire să-şi vadă capitala invadată de teutoni. într-adevăr, mi-au cerut ca în numele lor să interpelez guvernul dacă misiunea nu putea fi mutată la Adrianopol. Gemal nu putea înţelege neliniştea femeilor în legătură cu Germania. „Am început cu metodele germane şi trebuie să mergem înainte", a spus el; „dar misiunea germană nu are niciun scop politic...". Gemal a fost întotdeauna sincer. Zeul său a fost puterea. A dorit puterea mai presus de orice.

Şi astfel Enver, ca un *instrument* folositor pentru colegii săi şi, în special, pentru Gemal, a

fost numit ministru de Război. Precum servitorul lor ascultător, în propria-i manieră nesăbuită, el avea să dea ascultare ordinelor acestora; avea să-i epureze pe vechii slujbaşi de la Ministerul de Război; prietenii săi l-au găsit indispensabil pentru a efectua alte schimbări drastice; rolul său era să fie obedient, nu să conducă; dar şi-a îndeplinit misiunea; el şi-a îndeplinit misiunea; s-a *supus,* însă şi-a schimbat stăpânii - şi-a vândut trupul şi sufletul, nu colegilor săi, ci Kaiserului[114] german.

114 împăratul Germaniei (n. tr.).

Când Enver şi-a negat în faţa mea cu atâta convingere ger- manofilismul de care era acuzat, fără îndoială că era sincer. Era precum un om îndrăgostit. El, ca soldat al unei armate ce suferea de lipsa disciplinei, nu a putut să nu admire organizarea germană. Aroganţa lor i-a atras atenţia, de asemenea, şi, cu toate că era democrat şi om din popor, a încercat să se convingă de contrariu, a fost flatat de atenţia împăratului Wilhelm[115]. Când a fost ataşat militar la Berlin, germanii au făcut din Enver un zeu; s-a spus şi că şi-a lăsat inima în Germania. Poate că a încercat să scape de influenţa germană, dar pur şi simplu nu a putut: acesta a fost destinul său. El, cel căruia îi plăcea să se supună, şi-a aflat stăpânul la Potsdam şi pe reprezentanţii stăpânului la Constantinopol - ambasadorul, baronul von Wangenheim, şi generalul Liman von San- ders, şeful misiunii germane. Ei l-au luat în stăpânire; era lipsit de putere; aşa de lipsit de putere că fostul său stăpân, Gemal, a simţit nevoia să adopte iar o poziţie fermă în legătură cu influenţa franco-engleză.

Era ajunul Crăciunului, acum un an. Moştenitorul tronului turc m-a invitat *tout ă fait sans ceremonie*[116] la palat, la o cafea şi ca să discut cu el despre ţara mea. Deşi putea înţelege perfect limba franceză, nu o putea vorbi; în consecinţă, Gemal Paşa a fost suficient de amabil

115 Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei (1888-1918) (n. tr.).

116 „Fără ceremonie” (în fr. în orig.) (n. tr.).

încât să facă pe interpretul.

Cunoştinţele Prinţului despre tot ceea ce era legat de ţara mea au fost o surpriză plăcută. El admiră şi iubeşte Anglia. „Indiferent de greşelile politice pe care putem spune că le-a făcut Anglia, oricât de nedrept am putea crede că ne-a tratat", a spus Prinţul, „Anglia este încă modelul nostru. Este o naţiune curată, iubitoare de onoare, o naţiune de gentlemeni". Aceste sentimente erau împărtăşite de Marele Vizir.

Prinţul nu a fost lâ fel de entuziasmat ca Gemal Paşa în privinţa Franţei. Franţa însemna pentru el Paris şi Parisul era un pericol pentru Turcia Tânără. „Să-i lăsăm pe bărbaţii noştri să meargă la Paris, dar nu înainte de a trece prin Anglia", a spus el. „învăţătura franceză poate fi minunată, dar Anglia îi modelează caracterul unui tânăr... Englezoaicele îşi fac fiii bărbaţi. Noi vrem ca turcii să fie bărbaţi." Prinţul şi-a manifestat respectul faţă de oamenii noştri politici; de asemenea, faţă de Curtea noastră, de literatura noastră şi de arhitectura noastră. „Toate sunt aristocratice şi solide", au fost cuvintele sale...

Moştenitorul tronului turc consideră influenţa germană ceva care nici măcar nu poate fi luat în discuţie. „Germania", a spus el, „are patruzeci de ani; ea nu a fost încă încercată". Apoi, a adăugat: „Marea Britanie şi-a vărsat sângele pentru noi - ceea ce nu putem uita niciodată".

Aceasta este părerea viitorului sultan al Turciei faţă de Marea Britanie - în prezent, duşmanul

Turciei - şi, într-ade- văr, el a fost sincer în fiecare cuvânt pe care l-a rostit.

în haremuri, de asemenea, contează oare Germania? Chiar în inima Asiei Mici, ei au auzit despre onoarea britanică, dar cine a auzit de Germania? Şi numele Marii Britanii se reazemă pe un prestigiu care a trecut testul timpului. Acel verdict *„all right"*[117], care a fost acordat guvernantei engleze - în accepţiunea britanică a termenului: fără contract -, este un fapt care contează.

Un guvern prost sfătuit îşi poate conduce ţara la distrugere, dar însuşi puternicul Kaiser nu poate distruge această admiraţie încolţită în turci faţă de Anglia.

Este adevărat că Anglia şi Franţa nu au considerat niciodată că Turcia merită vreun efort, aşa cum a facut-o Germania. I-am spus asta unui oficial britanic. „Nu ne putem trimite câinii recuperatori, aşa cum face Mareşalul Baron", a răspuns
el. „Noi nu putem oferi decât o prietenie simplă... Dacă turcii nu pot accepta asta...".

Germania şi-a trimis deja.cei mai buni diplomaţi la Con- stantinopol, precum şi ofiţerii săi selectaţi; Kaiserul însuşi i-a făcut curte Sultanului; şi în călătoria sa orientală[118] a avut

117 „în regulă" (în engl. în orig.) (n. tr.).

118 în 1898, împăratul Germaniei a efectuat o vizită în Imperiul Otoman - Constantinopol şi la Ierusalim, fiind interesat de implementarea proiectului căii ferate Berlin - Constantinopol -

grijă ca sentimentele şi obiceiurile musulmane să fie luate în considerare în toate privinţele. El le-a oferit cadouri de mare valoare deopotrivă Sultanului şi Marelui Vizir. Kiamil Paşa are în conacul său cărţi de valoare inestimabilă, primite de la Kaiser, dar, evident, pentru el aveau o valoare redusă, căci veteranul om politic din Turcia şi-a îndreptat simpatia întotdeauna către Anglia. Anglia a fost ţara care putea să pună totul în ordine şi unul dintre cele mai mari regrete ale sale a fost că Anglia nu a venit în ajutorul Turciei în ceasul în care a avut nevoie.

Nici în acest caz cearta Turciei nu a fost desigur cu Marea Britanie. Turcia încă se resimţea de pe urma nedreptăţii cedării Mytilene şi Chios către Grecia[119]. Zi şi noapte aceasta a aşteptat o oportunitate să-şi ia insulele înapoi, zi şi noapte Turcia a fost îngrozită că Grecia ar lovi înainte să fie gata cu- irasatele Dreadnoughts - comandate în Anglia. Hakki Paşa, fostul Mare Vizir al Turciei la Londra, a telegrafiat şi a sfătuit în legătură cu aceasta, în ciuda ofertei de asistenţă a Germaniei împotriva Greciei, că Turcia trebuie să rămână neutră şi să atace Grecia chiar dacă în timpul războiului actual aceasta ar plasa-o ca anti-britanică. Dar asta nu era ce-şi doreau oamenii politici înţelepţi, ci doar vrerea Germaniei. Turcia nu se dădea în vânt după un

Bagdad, de fapt, o cale de pătrundere a imperialismului german către India (n. tr.).

119 în urma tratatului de pace de la finalul Primului Război Balcanic (1912) (n. tr.).

război cu Grecia; în loc de acesta, a aflat că Germania a bombardat în numele său un port deschis rus! Germania i-a promis Mytilene şi Chios, ba chiar şi Cipru. Turcia a mizat întregul său noroc pe victoria şi onoarea germană - şi Germania i-a promis să o elibereze de amestecul european. Acum, nu este dificil să socoteşti ce a câştigat Turcia din afacere.

Este greu să faci bună propagandă pentru Turcia, dar, în orice caz, oricâtă amărăciune ar provoca nebunul de Enver şi guvernul Junilor Turci, poporul turc nu trebuie învinovăţit pentru asta. Un prieten, scriind din Turcia, mi-a spus că Germania nu a lăsat o piatră neîntoarsă pentru a aduce dificultăţi guvernului. în Anatolia, Germania a răspândit ştirea falsă că musulmanii din Caucaz sunt rău trataţi de către ruşi! Baronul von Wan- genheim a luat în posesie presa. Enver Paşa, condus de baronul von Wangenheim, a avut puţin de lucru cu aceia care au declarat sub privirea noilor stăpâni că au îndurat prea mult acest „guvern nebun". Ordinele lui Gemal Paşa cum că *Goeben* şi *Breslau* ar trebui dezarmate, au fost în întregime ignorate; stăpân pe situaţie, amiralul german Souchon a refuzat să ia la bord marinarii turci trimişi de Gemal[120]. Turcia a încetat să existe.

Restul poveştii se cunoaşte: „rămasul bun"

120 în iulie-august 1914, vasele militare germane *Goeben* şi *Breslau,* rebotezate cu nume otomane *(Yavuz Sultan Selîm* şi *Midilli),* au pătruns în Marea Neagră şi au lansat un raid asupra porturilor ruseşti Feodosia, Sevastopol, Novorosiisk, Odessa (n. tr.).

emoţionant, care a fost schimbat între ambasadorii britanic şi francez şi Marele Vizir, sosirea a trei milioane de mărci, care a reprezentat prima tranşă germană a unui râu de aur care fusese promis credinciosului Enver. Apoi, o perioadă de aşteptare şi a doua tranşă de aur - asigurarea germană!!! Turcia este acum chiar conştientă de trădarea Germaniei. Dar este prea târziu.

„Nu există nicio fericire şi nicio salvare pentru turci", mi-a scris un drag prieten. „Totuşi, cu cât încercăm mai mult, indiferent de câte sacrificii facem, generaţia noastră a fost întotdeauna şi va fi întotdeauna sacrificată în faţa ambiţiilor puterilor europene. încă o dată, Turcia şi-a împlinit destinul...".

Se întâmpla doar cu un an în urmă, de Crăciun. Tărâmul Islamului era îmbrăcat cu o mantie de zăpadă. în haremul liniştit au venit prietene turcoaice din depărtare şi din apropiere şi împreună am sărbătorit naşterea Mântuitorului lumii. A fost un Crăciun frumos, emoţionant, unul dintre cele mai interesante şi minunate din câte am petrecut vreodată.

Sărbătorirea Crăciunului intr-un cămin musulman! Ca fetiţă, am dorit şi am visat ziua când voi fi privilegiată să le spun musulmanilor înţelesul măreţ şi adevărat al Crăciunului. .. Şi acea zi a venit.

Am avut un brad de Crăciun. Am cântat „ Auld

lang syne”[121] şi pentru mine totul a constituit începutul unei atmosfere măreţe de înţelegere - o frăţie mult mai largă aşa că am promis să petrecem împreună şi acest Crăciun, în aceeaşi manieră autentică a Crăciunului...

Şi acela a fost Crăciunul de anul trecut. Aş fi putut visa unde voi fi anul acesta? Eu, care cu un an în urmă am explicat frumosul înţeles al Crăciunului, sunt aici intr-un spital francez cu surori medicale engleze, dând o mână de ajutor la repararea răului pe care şi l-au făcut naţiunile europene una celeilalte!

Ce exemplu glorios pentru popoarele musulmane! Hidoşenia războiului creştin! Mai poate Orientul să înveţe ceva de la Occident?

Există brazi de Crăciun în toate spitalele. Surorile medicale engleze i-au împodobit... zidurile goale sunt transformate într-o ţară de poveste cu iederă şi lumânări şi cu decoraţii de Crăciun adevărate. Există prăjituri şi dulciuri şi fructe şi budinca de prune britanică....

Prânzul s-a terminat. Aceste extraordinare surori medicale, care au răspuns apelului francez de a veni şi ajuta, mi-au cerut să rostesc un toast.

„Există un singur toast pentru întreaga umanitate raţională”, am răspuns, şi surorile medicale au înţeles pe loc.

Prizonierii germani spală vasele din care am

121 Melodie pe textul poeziei din 1786 a poetului scoţian Robert Burns (n. tr.).

mâncat budinca noastră de prune. Biete suflete înduioşătoare! Haideţi să facem deosebire între criminal şi crima sa...

Şi acesta este Crăciunul pe care am promis să îl petrec în Turcia - ţara în care am petrecut atâtea zile fericite din viaţa mea! Şi acesta este rezultatul *culturii* teutone, faimoasă în întreaga lume.

Dincolo de crimele de la Louvain şi Rheims[122] şi de bieţii refugiaţi care tremură şi sunt înfometaţi, care au naufragiat la Le Havre şi apoi la Bordeaux, şi dincolo de toate celelalte crime, pentru care Germania trebuie să răspundă, aşez trădarea Turciei. Să conduci în mod deliberat la distrugere un popor, care a dovedit atâta curaj pentru renaştere, al cărui patriotism l-am descris atât de nepotrivit, şi, dacă aceasta este tot ceea ce poate produce acea civilizaţie - dacă acesta este modul în care putem ilustra lecţiile pe care le-am învăţat de la Betleem[123] la
Grădina Ghetsimani[124] cum mai putem predica
vreodată minunatul crez al păcii şi bunăvoinţei între

122 Autoarea se referă la atrocităţile comise de trupele germane în campaniile din 1914, în Belgia şi nord-estul Franţei (n. tr.).

123 Oraş din Israelul de astăzi, în care s-a născut Iisus Hristos (n. tr.).

124 Mică grădină din Ierusalim, la poalele Dealului sau Muntelui Măslinilor, la est de pârâul Kidron. Se pare că acest loc a fost vizitat de mai multe ori de către Iisus Hristos şi de însoţitorii săi. Acolo se presupune că a fost arestat Iisus (n. tr.).

oameni?

Colegii mei mă încredinţează că acesta nu este decât întunericul de dinaintea răsăritului. Dincolo de nori şi de fumul bătăliei străluceşte soarele. Platitudini crude într-un spital în care zac 1 100 de soldaţi răniţi. Când se vâ termina oare războiul? Vai, tristeţea fără de sfârşit a împrejurărilor în care mă găsesc a ucis pentru o vreme orice speranţă de fericire.

Abdul-Hak-Hamid 116,117
Abdul Hamid (sultan) 17, 57, 60, 66, 79, 89, 102, 122, 125, 140, 141, 147, 150 Ahmed Riza Bey 17, 20, 88 Arhitectură 175
Aristocraţia turcă 38

Baia turcească 41 Bairam 49, 51, 62, 64 *Baise-main,* ceremonia 48 Bedford, Colegiul 76, 85 Belkis Chefket Hanoum 88 Bosfor, Strâmtorile 140, 161, 162, 166-169, 175, 178, 179
Brusa, liceul din 90, 138
Brusa, localitate 136-139, 141, 142, 153, 162
Browne, Edward G. 20, 106, 107

Cadâne 88,97
Cadhem Haîr Calfat (domnişoara „Ciocolată”) 29, 30, 40-42, 50,61,93, 147 Calfat (sclav) 29 Cafea (turcească) 24, 29, 39, 40,51,57, 65, 103, 104, 124, 126, 128, 132, 138, 139, 162, 176, 180
Căsătoria 95,100, 102,122
Cherchez lafemme 86
Conflictul între femeile din vechea şi din noua civilizaţie 89
Congregaţia Notre-Dame de Sion 118
Coran, atenţia acordată de femei 43
Crăciunul, sărbătorirea într-un cămin musulman 194 Crucea creştină 149,15

0Divorţ, uşurinţa de a divorţa în Turcia 69
Doamnele de la Curte 58 Domnişoara Ciocolată, descrierea 40
Emine Semie Hanoum 114
EnverPaşa20,102,187,188-190, 193, 194
Eunuci, vânzare 42
Europa, datoria faţă de Turcia 72
Eyup, Sfântul Mormânt de la 154

Fanatism (religios al turcoaicelor) 44
Fatima Alie Hanoum *passim* Fitzgerald, Edward 106 Flori, iubirea pentru 173,174
Fotbal, în Turcia 153
France, Anatole 118

Gemal Paşa, Ahmed 46, 71, 73, 88,178-191, 193

Hadgi Vadt 137 Hagi, bătrâna 171,172 Hagi, titlu 171 Hakki, Ibrahim Paşa 192 Halide Hanoum 14, 34, 35, 75, 76, 78, 84, 108, 109 Hamidieh, crucişător 88 Harem (imperial) 48 Harem, petrecerile cu ceai 99 Haremlik 64, 169 Hasnadar Ousta 53, 54, 59,60 Hind (spiritistă) 112 Hugo, Victor 118

Influenţa germană 189

învăţământ prin voluntariat pentru femeile sărmane 85

Kadinlar Dunyassi (Lumea Femeilor), publicaţie 114,115 Kara Kheuz 137, 138 Kemal, scriitor 116 Key, Ellen 109 Kipling, J.R. 118

Leon al XlII-lea, papă 37 Leyla Hanoum (scriitoare modernă) 112,113, 114 Limbi străine, cunoaşterea 56 Liman von Sanders, general 190 Loti, Pierre

95, 116, 118, 123, 124

Medressa (şcoală teologică) 124 Mehmed al V-lea 59 Melek 105, 116
Mesageriile Maritime, vasul 185 Micul dejun 40, 138
Mihri (poetesă) 112
Misiunea germană 189
Moarte, atitudinea faţă de 62 Montagu, Lady Mary 113,136
Mormântul Sultanului Fatih 158

Narghilea 124
Niguar Hanoum (poetă) 114

Ordinul Şefakat 54
Ospitalitate (turcească) 118,123, 149

Perote (de la Pera) 32
Patriotism (la femei) 89,90 Părintele poporului 39 Părul turcoaicei 92 Picnic, în stil turcesc 177 şi urm.
Poligamie 68
Proclamarea Constituţiei (rolul ei) 33

Puritatea femeii turce, 109,110 Quakeri 131
Războaiele Balcanice 88, 93 Regele şi Regina Marii Britanii, portret 38
Rousseau, J.-J., 116-118

Sclavi, vânzare 42
Selamlik 56, 64, 67, 169, 176, 178, 179
Selma Hanoum 88
Societatea Semilunii Roşii 94, 114
Soacra, relaţia cu 98 şi urm. Souchon, amiral german 193 Sufragete, admiraţia pentru 84
Sultana Valide 97
SutannaGuzel 126-132

Şcoala belgiană de arte şi meserii 153
Şeicul-Islam, definiţie 73 Şinasi Effendi 17,115

Talaat Bey (Mehmed Paşa) 20, 72, 73, 187
Taqui, servitoare

163,167,168, 170,171
Tânăra Turcie, critica neloială a 150
Temenea 58,64,65
„Turcia pentru turci”, mişcare 80

Vatran (Patria), scriere 116 Văl, *passim* Vigny, Alfred de 118 *Visites de ceremonie* 170 Voltaire 116,118

Wangenheim.HansFreiherrba- ron von 190, 193
Wells. H.G. 11

8Wilhelm al II-lea, împărat 66, Zeyneb 44, 45, 95, 108, 116, 190 146,148, 159, 175
Zeyneb (profesoară medievală) Yali, casă în Bosfor 175 112